ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО
НАУКОВИЙ
ЖУРНАЛ

Ч. 4—5
1938
ЛЬВІВ

В. ДЯДИНЮК

ДЗВОНИ

ЛІТЕРАТУРНО-НАУКОВИЙ МІСЯЧНИК

8-ий РІК ВИДАННЯ

ЗМІСТ

4—5 (85—86)-го числа за квітень-травень 1938. р.:

ПЕРЕДПЛАТА НА ДЗВОНИ ВИНОСИТЬ: Річно 15 зл. в передплаті, 18 зол. в післяплаті.

ЗА КОРДОНОМ: Річно 20 зол., або їх рівновартість у чужій валюті.

ПООДИНОКЕ ЧИСЛО коштує 1.80 зол., подвійне 2.50 зол.

Видає Видавн. Кооп. „Мета“. Відвіч. ред. ПЕТРО ІСАЇВ

АДР. РЕДАКЦІЇ Й АДМІНІСТРАЦІЇ: ЛЬВІВ, ЯПОНСЬКА Ч. 7/II. ТЕЛ. 294-56.
ЧЕКОВЕ КОНТО П. К. О. ч. 505.041. — ЧИСЛО ПОЧТ. РОЗРАХУНКУ 117.

ВІДБИТО В ДРУКАРНІ НАУКОВОГО Т-ВА ІМ. ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ, ЧАРНЕЦЬКОГО 26. ТЕЛ. 253-57.

Юрій Клен

МАЙЖЕ ЕЛЕГІЯ

Дивлюсь у вікна. Темний ліс,
Торкнутий подихом весняним,
Зелені пагони підніс.
І знову вітром полумяним,
Пройнятим віддихом степів,
Мені у вуха свище квітень.
Ще не дощенту я згорів,
Коли радію вітру з в і д т а м!
І знов мої дитячі дні
Шумлять, немов далека повінь.
І сняться яблуні рясні
І слід від кінської підкови
На непросохлому шляху.
І знов гогочуть сиві гуси,
У кузні знов гуде міхур,
І знову дядько сивоусий
Оповідає в курені
Про давнішні свої походи...
Де дядько той? Мабуть, у дні
Революційної негоди
Життям наклав. А дядьків син
В голодний рік подавсь до міста,
Бо не молов порожній млин,
А у квашні не стало тіста.
І у чоботях без халяв
Він десь у камяній пустелі,
Як пес у ярмарок пропав...
І, зрікшись рідної оселі,
Праправнуки отих гусей,
Що плавали у верболози
І смакували вогкий ґлей,
Тепер марніють у колхозі,
Бо дружньо криком сторожким
Не врятували України,
Як їхні давні предки Рим.
Та рік по році в море рине,
І може, розгойдавши гнів,
Колись досвідчені нащадки
Отих змиршавілих дядьків

Ще інші наведуть порядки...
Але хай не минає день
У міркуваннях елегійних.
Вслухайсь в уривки тих пісень,
Що їх доносить вітер рвійний.
Тобі здушили душу знов
Лиха хвилина і зневіра?
Ти знову з жаху захолов
І мертву муку метром міряв?..
— Глянь у вікно, де темний ліс,
Торкнутий подихом весняним,
Зелені пагони підніс...
І дихай вітром полумяним...

Осип Мошура

ХРИСТОС НА МІСЬКІЙ ВУЛИЦІ

Шум вулиці покрив дзвіночка звук сріблистий —
і впали на коліна на зимнім бруку люди,
бо це ішов Христос до хворого, укритий
під видом вина й хліба в священика на грудях.

Кудою він ішов, там вулиця німіла,
клонились перед Богом: і люди, й мури горді,
і був священика старого хід несмілий
побідним, тріюмфальним Христа-Царя походом.

У МІСЬКІЙ ЦЕРКВІ

З вулиць чуть людські кроки й дзеленькання трамваїв,
музику десь веселу шле радія мембрана; —
проте ж молюся щиро. Здається — це співає
все місто ранню Службу в ясний весняний ранок.

Райдужні снопи сяйва ллє сонце із вітражів,
аж люди й мури церкви од нього обновились,
кивот же й царські врата у соняшній прикрасі
неземною красою засяли в ранню хвилю...

О, я не сподівався, селюх із гір зелених,
що Бога можна в місті славити галасливім,
та нині знаю: церква Його — уся вселенна,
і всюди з Його Йменням я чутисьму щасливий!

Клявдія Бобикевич

СИЛА

Тільки що займалося на днину, як хтось застукав до вхо-дових дверей нашої хати. Я чула, як наша служниця, що спала в кухні, відсунула тихенько засуву в сінках і з кимось почала шептати. За якийсь час увійшла в мою кімнату й нагнулася над моєю постіллю.

— Хто там прийшов?... Чого хоче так рано, коли люди ще сплять?

— Це Юстина Капарчиха. Просить позичити сирого, небіленого полотна, щоб постелити під бабу, бо ця дуже мучиться й не може вмерти.

— А що сире полотно тут поможе?... — питаю здивована.

Служниця переконливо покивала головою.

— Ще тільки на нього надія! Бо вже над бабою й діру в стелі прорубали, щоб душа туди вийшла, й дві жабі в гною закопали — а баба все ще не може сконати. То на послідку треба небіленого полотна. Кладеться слабого на нього, з усякими примовленнями й шептами, а під нього рути, мяти, васильку, чабрику, скроплюється те все водою йорданською, й душа легше покидає тіло. Сама баба казала тут просити полотна, бо дуже мучиться.

Треба дати — подумала я — і хоч як не хотілося покидати теплу постіль — я встала. Відчинивши скриню, вийняла з неї довгий кусень сирого полотна й дала служниці. Коли вона відійшла, я вже не могла заснути. Всякі думки роєм закружляли по голові. Оце стара Сенька вмирає... Уже від давна хорувала на сильну задуху. Останками сил заволікалася до нас, задихана, закашляна, — що довший час не могла промовити й слова. У грудях запалих і висохлих, клекотіло, жили на шиї пороздувалися, наче вужівки. Сідала — скоріш опускалася на нашу лавицю, згорблена, знеможена, посиніла.

Мені ставало жаль старої жінки. Знала я її як дуже роботящу й ощадну, дбайливу ґаздиню. Може отак не шануючись, чи в полі чи біля хати — попала в цю страшну недугу?...

— Чому ви, Сенько, не йдете до лікаря?... Які порошки, ліки, води, — і ви могли б видужати! Маєте чим лікуватись, є звідки й з чого потягнути! — кажу нераз до неї.

Вона киває сивою головою.

— Ой шкода лише труду. Мені вже жаден дохтір не поможе, жаден цар на світі. Така воля Божа, так Бог дав. Нема як супротивитися нам, людям грішним.

Не помагали наші толкування про помічні води, штуку й поступ медицини. Ні, та й ні. Прийшла дати на акафист до Пречистої, щоб випросити собі прощення всіх гріхів. Любила говорити при тім — про небесні речі, над якими, здається, за-

становлялася часто. Випитувала нас про всякі заповіді, як їх розуміти й виповнити. Її бесіду перебивав сильний кашель, що тряс цілою хибкою постаттю. Сенька згиналася в дугу, сопіла важко, великі краплини поту виступали на її чоло. Вина, чаю з румом — що були б скріпили слабий орґанізм, Сенька не пила, бо була заприсяжена на віки. Зате любила посмакувати наше пісне повило зо сливок, яке вважала за якусь незвичайну лакоминку.

— Маєте стільки поля, худібки, петаків, киптарів, продайте щось із того всього — а лікарі влегшать ваші страшні терпіння! Ще й розбитий горщок направляється, бо його шкода, не то слабу людину!

— А чи ж не шкода продати для мене?.. Щоб продовжити моє життя?.. Таж мені вже сімдесятка минула, час умирати. Худібки жаль, бо я її собі виховала, кожну штуку від малого. За грядку тяжкий гріх, бо в мене є кому лишити. Подумайте собі, продати, щоб така стара й миршава баба прожила ще два або й три роки більше. А що раз продасться, гроші розійдуться, та й нема ні цього ні того!

Кивала сивою головою, задумувалася. По якімсь часі прощалася й відходила, згорблена й немічна. Я дивилася їй слідом. Здавалося, що сильніший подув вітру повалить Сеньку на землю, звідки вона не піднесеться. Це була пушка духу, догоряючий каганець, що ледве блимав і ось-ось мав згаснути.

Але всі мої ради, толкування й льоґічні вияснення не знаходили жадного відгомону в Сеньки. Вони наче відскакували від залізного панциря, що облягав душу старої баби. Вона мала свої гадки, тверді й непохитні — що мчалися своїми шляхами, незрозумілими для мене.

З часом перестала відвідувати нас. Більше як місяць не показувалася й не посилала внуків по повила, а ми й забули про Сеньку. Аж оце сама нам пригадалася. Сирим полотном!

*

Була десята вранці, як я вибралася до хворої. Вона жила у своєї дочки Юстини, що їй помагала в домашній господарці. І хоч уже не мала сили вганятися за бутними внуками, то бодай грозила їм своїм довгим костуром.

Яке то марне наше життя! Живемо чогось, не знаючи, що наступна хвиля принесе. Звідки ми, куди йдемо?.. Та хоч нераз усе життя це низка терпінь і мук, а проте так дрожимо за нього! Вже сама думка про смерть усім людям така неприємна, прикра, що намагаємося відсунути її від себе, забути. А коли все таки вона зближається, якими жалюгідними слабодухами й трусами показуються тоді люди!.. Їм страшно розстатися з життям, страшно пірнути в невідкриту досі таємницю смерти. Жах пірнути в загадкове невідоме... Неописаний ляк обхоплює вмираючих; вони рештками сил держаться, тримаються землі...

На подвірю коло стодоли гиблював чоловік дошки. Червоний олівець сторчав у нього за вухом, а білі скручені гиблівки вилітали з-під подовгастого гибля, що ним сував по дошках. Дрібні діти з цікавістю окружили чоловіка і з великим криком розхапували гиблівки.

— Що це ви майструєте, Федю? — запитала я.

— Домовину Сеньці — відповів сміючись.

— То вона вже вмерла?

— Та ще ні, але вже не забавиться.

Мені стало якось ніяково. Наче мороз пішов по тілі. Не питаючися більше, я поспішила в хату.

У сінках білили. Одна дівка стояла на драбині й водила щіткою попри комин, якась жінка білила долиною.

Може й це на смерть?.. — подумала я, та мерщій вступила в кімнату Сеньки.

— Пощо ви по полотно післали?.. Не краще хоч зараз до лікаря?.. А він запише ліки: порошки, масти й скоро видужаєте. Ще вам не час умирати. Живуть люди й вісімдесять років, унуків до шлюбу благословлять!.. Чуєте? — сказала я на привітання і приступила до постелі.

Доньки та невістки окружали її. Одні плакали голосно, а інші слухали уважно, що Сенька їм говорила. Була підперта подушками, що майже сиділа. Сніжно-біла сорочка відбивалася від чорного, худого тіла. Руки перебирали спідниці, хустки й запаски, що лежали на її колінах. Сива голова була незавязана, а волосся довгими пасмами спадало на груди.

Звернула свої запалі очі на мене та якось лагідно всміхнулася.

— Бог би з вас говорив, панно! Красно вам дякую, що прийшли потішити мене, але кажу вам оце при свідках, що дохтіра не хочу! Ще якби я дужа й робила б всяку роботу, от бодай крутилася коло печі, дозирала худібку, обшила діти — а то вже сили нема. Кости зачали боліти, не маю собі місця, ні на приспі ні на печі. Що таке життя варте?.. Краще забиратися вже геть звідси.

— А чи ж не жаль вам покидати дітей своїх, малих унуків?

— Що ж я їм поможу?.. Вони доросли до свого розуму, я їм не потрібна. От тільки дурно хліб їм та заваджаю.

Я задумалася. Мені ставало страшно, коли слухала тих слів, а водночас я не розуміла того спокою, з яким Сенька їх говорила. Ні тієї покори долі, тієї податливости в неї. Невже ж оця людина, що тепер думає, діє, говорить, стане незабаром трупом, до якого кожний має відразу? Невже ж вона про те добре знає, а воно не впливає ні трохи на її думки й діяння?...

В міжчасі хора перебирала хустки, крайки, запаски.

— Мене вберіть у цю чорну хустину, не тоту дорогу малинову, бо шкода. Дайте мальованку, шлюбну сорочку, та й оцю

витерту запаску. Не забудьте ще й рантух, таки мій шлюбний, що є в скрині на самім споді. Але вяжіть його по-давньому: кругом голови й під бороду. Стисніть міцно, щоб лиця менше видно! Мерлець лячний, нема чого йому призиратися. І я не хочу бути наряджена, як небіжка Онуфреїха, чуєте? А решта фантії, коралі, таляри це Юстині, що терпіла мене коло себе. Гроші поділіть рівно поміж себе й пожиткуйте здорові... Але на пусте не вільно їх видавати!

Страшний кашель перервав її бесіду. В Сеньчиних грудях почало свистати й клекотіти, хора не мала часу набрати повітря в легені і на наших очах дусилася. Губи потемніли темно, лице дістало попелясту краску.

Жінки зачали плакати й шльохати. Юстина хиталася над постіллю, ломила руки й заголосила на ввесь голос.

— Ой, мамочко, на кого нас лишаєте?.. Ой, мамочко, що ми бідні сироти без вас пічнемо?.. А повні стоги й обороги, а повні стайні всякої худібки, що ви її собі викохали...

— Свічка де?.. Світіть свічку!.. Дайте її в руку, аби не вмирали без світла! Святий Петро таких не приймає! — обзивався якийсь голос із гурту.

Мені мимохіть закрутилися сльози в очах. Щоб звернути думки на інший шлях, я обвела очима кімнату. На стіні висіли в однім ряді великі образи, що вже чорні зо старости суворо гляділи на нас. Між ними виднілася дешевенька картина дитини, що гралася з котом.

Коло стола на лавиці сиділи ґазди, поважні й статечні сини Сеньки. Перед ними стояла миска з голубцями, що їх їли пальцями, закусуючи чорним хлібом. Були такі заняті своїм ділом, що не звертали уваги на хору.

Крізь відчинене вікно хвилювало в хату тепле, літнє повітря. Долітав стукіт Федя, як збивав дошки, й голосний сміх дітей.

— Ей, цитьте бо, не ревіть! Усім туди дорога! — заговорила нараз хора. Кому скорше, кому пізніше, а мені давно час туди. Хто не годен робити, най не валяється з кута в кут!

— Чи вам не страшно таке говорити?.. — запитала я.

— Ой ні, не страшно. Відколи я про те все думаю... що треба вибратися відси. День і ніч, день і ніч. Зложу руки на грудях, замкну очі й бачу себе вже в домовині. Я вже так зжилася з тою гадкою, так привикла до неї, що більше не належу до живих, тільки до того світу. Аякже.

— Ще можете подужати. Винесуть вас до сонця, вигрієтеся добре — а ще я пішлю вам такий порошок, що напевно...

— Красно дякую вам панно, але нічого не посилайте, бо воно мені вже не поможе. Цеї ночі привидівся мені небіжчик, мій чоловік, що гей стояв там у куті та й дивився на мене. А вже як слабому померлі душечки ввижаються, то вже нема рятунку. Це кожна дитина у нас знає.

— Це лише у вас так, а ми в те не віримо — сказала я.

Сенька не відповіла. Замкнула очі й лягла на подушки. З-під грубої верети, що нею була вкрита, виглянув крайчик сирого небіленого полотна.

Саме в ту хвилину двері з лоскотом відчинилися. В кімнату ввійшла горбата руда жінка. Це була Філиниха Побігуща, з якою Сенька ціле своє життя ворогувала. Це знало ціле село. Всякими хитрощами, збитками й очерненнями шкодила одна одній. Прозивалися всякими словами, тягалися по судах за побиття, за межу, за крадіж. Аж на старість, коли Сенька перейшла жити до доньки, далеко від горбатої сусідки — роздори й процеси скінчилися. Філиниха була знана всім як злюща баба й примівниця, що вміла зілля варити, віск лляти, свічки скапувати й проклинати. А її прокльони все сповнялися!

Тому її поява біля вмираючої наче всіх спаралiжувала. Жінки дивились здивовано й налякано на неї, та вона енерґійно розтрутила їх і добилася до Сеньки.

— Казав мені, кумо, паламар, що еґомосць ладяться вже до вас з єлеями й на причащіння. Не годиться, кумо, аби ми в гніві розсталися. Душа ваша та й моя не знайдуть більше спочивку ні тутки ні там угорі. Не тємуймо собі провини, кумонько любі...

Сенька відчинила очі. Обидві руки простягла до Филинихи, яка обіймила її голову, обцілувала лице, обидві руки й долоні.

— Най Бог милосердний простить, най Бог простить! — загомоніли жінки кругом постелі. Деякі знову зачали голосити, а Юстина вхопила свічку зо стола, засвітила й устромила мамі в праву руку. Другу свічку застромила в чорний хліб, що стояв на столі.

Почувся дзвіночок, що все більше зближався — це їхав священик до слабої. Я висунулася з хати, смутна, пригноблена й зворушена до глибини душі.

Перед хатою біліла готова домовина, — а довкола неї вганяли діти. Іван, чоловік Юстини, зносив мішки муки з воза. Він, видно, був у млині.

— Будуть білі колачі на похорон. На все село! — жартував до мене.

Коли я минала сад, сверлував Федір діру в сливці.

— А це знову що?.. — запитала я.

— Це?.. То тридушні. У нас такий обичай, аби легше душа розсталася з тілом...

Над вечір принесла заплакана Юстина полотно. Сенька вкінці таки сконала.

Г. Костельник

РОЗМОВИ З ХРИСТОМ

1. Незвичайний

Від перших проблисків моєї свідомости я Тебе затямив. Такий Ти незвичайний! Ісус — Ісус Христос — Спаситель — Божий Син, що зійшов з неба, щоб нас спасти — Богочоловік. Єдиний між усіма людьми!

Ти — сонце мого виховання. В Твому таємному світлі, під Твоїм промінням зростала моя душа. І як листки дерев та овочі втягають у себе соняшне проміння, так і моя душа втягала в себе Твоє святе світло та перетворювала його в життєве багатство.

Засмакувала моя душа в Тобі — в Твому умі і в Твому серці.

Ой, скільки можливих шляхів для людського життя, а Ти став моїм єдиним шляхом. Найвищі й найчистіші радощі, що я їх у житті зазнав, від Тебе були. Радощі, коли земля прислухується пісням ангелів і ловить значіння їхніх слів. Далі людській душі годі продертися.

І сум Твій святий та творчий.

Хто опише чар Твого Різдва?

Хто виявить повагу Твоєї Великої Пятниці?

Хто зглибить тайну Твого Воскресення?

Але душа, що відчуває, сильніша, ніж язик. І думка, що схоплює, сильніша, ніж думка, що розкладає схоплене, щоб його висловити іншим.

Божий Син родиться, як убога дитина, на дорозі, у вертепі.

Бог дає себе розпяти і безсильний нарікає: „Боже мій, Боже мій, чому Ти мене покинув?"

Убитий і погребаний воскресає з мертвих, як і передсказав своїм ученикам.

Драма буття, зложена з контрастів, безмежно віддалених від себе.

Хто охопить ці контрасти умом, хто їх зложить у льоґічну гармонію?

Але душа, що відчуває, з трепетом находить у Тобі щось рідне, своє — своє і Боже.

Господи Ісусе! Твоя драма — це й наша драма! Та без Тебе душа не находить Божого елєменту в своїй життєвій драмі, а Ти їй відкриваєш Божий елємент, і в вертепі, і на Голготі, і в гробі.

2. Признання

Мати моя перша сказала мені про Тебе. Вогнем писала Твоє імя на моїй, ще ніколи не записаній душі. Віддала мене Тобі в вічний полон.

Невжеж я міг противитися — дитина, що їй батьки — замість Бога і тільки що передають її Богові?

Я полюбив Тебе дитинячою душею. В дитинячих снах Ти мені снився, як сидиш у терновім вінку на порозі церкви мого рідного села.

В сховках навколішках я молився до Тебе й плакав, бо Твоя мова була надто сильна для мого дитячого серця.

Я вже пізнав, що це гріх перед Тобою, і сльозами хотів обмити свою душу.

Тільки раз людське серце — дитиняче. Незаписане й повне свіжих сил для схоплювання життєвих порухів. Тільки раз у житті воно так ніжно і з такою повною ґамою відзивається на вібрації життєвих дорогоцінностей. Голод загострює смак, а ситість притуплює. Вже ніколи не повториться мені враження, що я його мав, коли їв першу помаранчу. А що ж помаранча проти Твоїх скарбів? Церква в нашому рідному селі — це для мене незрівняна Твоя святиня. В ній, тільки в ній я Тебе бачив живого (хоч у дійсності невибагливо намальованого), в ній моя душа доторкалася Тебе.

Мій світ був малий і наскрізь мені відомий — дитинячий. Усі його правди і вартості стояли певно, наче вимурувані з твердого каміння.

Пішов я з дому у світ і з роками довідався про Твоїх суперників: Будду, Епікура, Магомета, Спінозу, Дарвіна... Вітер сумнівів (таке нове переживання для мене!) раз-у-раз зривався, щоб зірвати кришу храму, що його моя душа збудувала для Тебе.

Та я звірявся Тобі: Господи, не випусти мене зо своїх рук, хоч би я й виривався! При Тобі хочу залишитись на віки, Тобі служити! Твоє світло — справжнє світло життя. Господи, щоб я коли не осліп, щоб не загубив Тебе! Кленуся Тобі, як Петро: і в тюрму і на смерть піду з Тобою!

І ось пятьдесятий рік перед дверми мого життя, а я Тебе не загубив. Але невже виросте нова гилька на дереві, щоб вітер не намагався відорвати її, зломити? Тільки те життя здатне, що видержує ворожий напір.

І людська душа так росте — розвивається та дозріває. В аврі питань, сумнівів і непевности. Мій світ щораз поширювався й комплікувався — поширився до безконечности й безконечно скоплікувався.

Був день, коли я найшовся перед питанням: Х т о Т и?

І був день, коли я найшовся перед питанням: Х т о я?

Такий шлях людських синів, що в свому часі і порошинку та листочок мусять ставити на важки цього питання: що ти? відки?

Та як я себе самого не міг зломити, так не міг зломити ані Тебе. Неодного фальшивого божка я зломив у моїй душі (бо я любувався у відкриванні правди, як інші любуються в нагромаджуванні багатства), але Тебе не міг зломити.

Тому я зобовязаний зложити признання для Тебе.

(Продовження буде).

Папіні Іван

Н І М І*)

Прибув до нашого міста несподіваний вчитель. Зветься Арієль і походить з острова, з одного з тих островів, що їх не описують ґеоґрафи; вони інколи винуряються з моря на голос поетів. Кажуть, що давно Арієль був до наказів ув одного короля на вигнанні і від нього навчився тих речей, яких не можна більше чути, як один раз. Може тому має він звичай — не допускати людей вдруге на свої виклади, звичай, що багатьом особам видався дуже дивний. Приймає він на слухача кожного, хтонебудь зголоситься, коли б тільки не приходив більше ніколи. Якщо та сама людина вертається знову, каже її вигнати, і ніхто не може почванитися, що був на його викладах двічі. Сьогодні — думав я собі — говорить він певне речі нові і чудові, бо ті всі, що виходять з його дому, ідуть улицями задумані і перемінені, якби були свідками народин бога. Але завтра либонь скаже він речі куди дивніші. Аджеж якщо піду завтра, не могтиму вислухати його того дня, коли виявить найбільш неожидану, найстрашнішу доктрину. Не належить він до звичайних учителів, що їх можна чути, скільки хочеться, і відвідувати цілими роками. Кожний його слухач наражений на ризико найновішого роду, на жаль по речі невідомій, жаль, що не знає спокою.

Тимто кілька днів не пішов я на жадну доповідь Арієля. Вистоював довгі години біля його дверей, нерішений, серед дрижань, повний спраги, а воднораз одночасно страху. Коли одноднeвні учні виходили з його дому, питав я їх про те, що сказав учитель, але вони не відповідали. Дивились на мене, як у сні і йшли далі лінивим і непевним кроком, немов заскочені тим, що вони є ще в нашім місті, забудованім домами, так тяжко заритими в землю.

Багато днів жив я в той спосіб, нездібний повернутись у звичайне річище життя, не дбавши про свої книжки, не цілувавши рук матері своєї вранці і ввечері, не виглядавши навіть появи перших звізд. Проте довго годі було опиратися і вкінці кинув і я кістку своєї долі.

Вчора вранці враз із багатьма людьми, що ждали під його порогом, вступив я до школи Арієля. Він був у великій світлиці, простій і голій, що її вікна виходили на колюмнаду. Стояв спертий об стіну і, хоч було літо, загорнувся великим плащем. Поду-

---

*) Оцю новелю написав автор тоді, коли тільки що починав спрямовувати свої думки на правильний шлях, який довів його згодом до католицтва. Тому тут немає ще тієї християнської погоди духа, рівноваги й оптимізму, як у пізніших оповіданнях, але проте цей нарис, вибраний зо збірки „Траґедії буднів“, — один із тих, що вказує нам, як пристрасно шукав Папіні за правдою і якими дорогами до неї доходив. В цьому перекладі пропускаємо два речення, що вимагали б деяких пояснень.

Ред.

мав я: носить його, щоб закрити крила, бо очі його звикли дивитись завжди високо, вище понад гори: очі вперті, холодні, ясні, посередзвіздні.

Ледве всі увійшли, пробіг по нас зором по черзі і вигнав двох молодців, двох братів, що були вже раз на його викладі. Намагались сховатися посеред інших, але мабуть його здібнощі пізнавати обличчя були чудові. Як тільки ті два залишили кімнату, казав замкнути двері і стояв хвилину мовчки.

Всі стояли, як він. В кімнаті не було чути інших шелестів понад шелест віддихів і зідхань ожидання.

Нагло Аріель почав говорити голосом міцним і різьбленим:

— Сьогодні говоритиму про людину і її велику недолю. Ніхто з вас не знає, в чому та велика недоля. Скільки ж над вами милосердилися, скільки вас картали або проклинали! Дехто описав усі ваші таємні рани в книжках, а інші так вами гордили, що навіть не могли плакати. З вашої недолі зродилися елеґії поетів, розпачі самітників, твори святих, теорії самогубств, одначе ніхто не пізнав вашої великої, незмірної, остаточної недолі.

Чи ж може ви нещасливі тому, що вмираєте? Але ж на світі всі речі умирають і родяться знову. Чи нещасливі ви, що радощі ваші тривають коротко, а терпіння бувають безконечні? Таж терпіння хоронять вас від переситу, зберігають у чистоті, підносять до пізнання. Чи ж нещасливі ви, що не можете всього доконати. Таж всотеро були б ви нещасливіші, якщо б були всемогутні.

Не в тому ваше нещастя. Недоля ваша деінде, і ніхто досі не виявив вам, у чому вона. А ось я вам можу її виявити, і стаю тут перед вами, щоб її виявити.

„Люди — німі". Ось велика, оконечна, єдина їх недоля. Люди німі, не вміють говорити, не вміють відповідати. Коли б люди потрапили говорити..., вони не терпіли б більше. Але досі були німі, вперто й остовпіло німі, і тільки тому триває їх... вічне терпіння.

Не розумієте моїх слів, знаю. Бачу в ваших серцях сумнів, а на устах ваших жагу усміху. Ве одно втратите охоту усміхатися, коли збагнете те, що хочу сказати.

Знаю, що численні з-посеред вас уважають цей світ за надто рівний собі самому, нудний, повний налогів, сумно одностайний. Бачу серед вас блідого молодця, що одягнений у чорний колір, зачитаний у твори Байрона, і доспіває до самогубства та сам у собі і з іншими подібно нарікає. Завжди те саме сонце, що світить, та сама вода, що пливе, завжди той місяць, що сходить і заходить, птахи, що співають, жінки, що кохаються, квіти, що розхиляються і вянуть, люди, що блудять, дзвони, що дзвонять до світ- і до захід-сонця, кораблі, що підводять якір і знову вертаються до пристані, дні, що наступають по ночах, і все те на завжди, на ціле ваше життя, від першого дня аж по день останнього стогону. Навіть землю оббігаючи довкола, пізнаючи нових людей і пошукуючи вражінь незнаних, приходиться до

переконання, що всюди панує загальна сталість речей, що непокоїть, однородність учинків, зле маскованих різними іменами, основна єдність нашого маленького життя хвилевих живин. Кожний день подібний буває до того, що по нім наступить; кожне людське життя можна оповісти в небагатьох словах, завжди тих самих: народився, терпів, любив, вірив, умер.

Так говорять люди, що перестали бути дітьми, і не дозволяють засліплювати себе небезпечним іграшкам життя. Одначе ті люди не зрозуміли ще великої недолі. Думають, що дійшли до самого дна долини сліз і горя, тим часом діткнули ледве до його краю і подалися взад від нього із жагою перемінити в ніщо світ, життя і себе самих.

Але хто ж вкаже їм дорогу заглади, якщо не зрозуміли сенсу світу і глибокої засади монотонії світу?

Світ монотонний, світ завжди буває рівний собі, світ повторяється. Все це найщиріша правда і все це має свою причину. Світ мусить повторятися і світ повторяється, а вина того в людях — в людях, що є німі, що не вміють дати відповіді.

Довідайтесь нарешті — о, учні, сьогоднішнього дня — що світ це тільки розвідка, безмірна, темна, величезна і заплутана, відвічна розвідка, що чекає відповіді. Є Хтось, що хоче сказати людям якісь речі, а не вживає людської мови. Говорить символами, говорить почерез речі, події, випадки. Всесвіт це його виклад, це його слово, що вдягається в землю, в тіло, в рослину, в сонце — це його слово таємне, що від правіків зступає з небес на землю, а проте ніхто з вас його не чує і не розуміє. І тому то якраз та розвідка повторяється і повертається до кожного покоління в тих самих речах, в тих самих, незмінних, вічистих речах. Світ монотонний, бо він виклад, що повторяється, а повторятися мусить, бо ніхто з вас не вміє дати на нього відпов'дь, бо всі ви німі.

Ви дивитесь на світ, відтворюєте його й наслідуєте, уживаєте його для конечности життя, але не думаєте про те, щоб його вислухати. Нікому з вас не прийде до голови, що світ говорить до вас, що чекає від вас якоїсь відповіді. Зображуєте собі світ як маґазин або маєток, як осідок болю або радости, але також не подумаєте, що може є він голосом, голосом, що вперто повторяє деякі питання, голосом, повним розпачу і втоми, що кличе і благає у вас відповіді. Як думаєте: чому солові́ї видзвонюють завжди ті самі трелі, чому вітер шумить тим самим завжди пошумом, а вода журчить тим самим завсіди свіжим голосом? В якій цілі — думаєте — ластівки в повітрі креслять своїм льотом безчисленні круги й гієроґліфи? В якій цілі сонце закреслює щодня над вашими головами свій лук повільний, повертаючись на ту саму дорогу? В якій цілі зорі укладаються щовечора на небі в обриси тих констеляцій, тих огнистих чисел, що від непамятних часів висказують те саме речення? В якій цілі дерева відцвітають щовесни і намагаються виявити вам ті самі божеські правди незмінною барвою своїх квітів?

Те все, що цвіте, те все, що відцвітає — це частина тієї самої розправи. Навороти подій це повторювання тих самих слів і речень. Той, що говорить до вас, терпеливий. Не упокорює його ваша німота. Повторяє він у безконечність свої запити — це є всесвіт — і не тратить надії, що колись Йому відповісте. Тоді розпічнеться нова розправа — нова земля і нові небеса повстануть з нового слова і чудовий діяльоґ між людиною і Богом триватиме далі невпинно. Тепер припадає ваша черга відповіді. Від тисяч і тисяч років голос той висказується, але ви залишаєтесь німі. Від сьогоднішнього дня намагайтеся збагнути світ як якийсь ряд слів. Напружуйте слух, скуплюйте думку, піднесіться аж до висот тьмяної мови. Коли перестанете бути німі, велика ваша недоля стане спомином; тоді нова карта світу відвернеться. Наповнив я вас страхом, а ви із себе добудьте надію.

Це тільки запамятав я з доповіді Арієля. Та хто ж годен його мову повторити слово в слово, як з уст його плила, сильна і грізна? Ніхто з нас не знайшов у собі відваги глянути йому в очі, або відізватися до нього, коли замовк. Вийшли ми на вулицю, задумані і окутані сном, як люди, що верталися б із чуда народин бога. По дорозі хтось мене зачепив і питав дрижачим голосом, що сказав того дня учитель.

Подивився я на нього, не бачучи його, і пішов далі, не промовивши слова.

Дідє Пулєн

БАР НА ЦВИНТАРІ*)

Що бачив французький журналіст на шляху відвороту червоних від Араґонії до Катальонії.

Естетові „Народнього 'Фронту" п. Лєонові Блюмові.

Скромний цвинтар в еспанському селі. На обрію над бідними хатами Уески бовваніють сині верхи Піренеїв. Місто від самого початку стануло по боці націоналістів. Марксівські міліціонери приміщені на окраїнах, займали кладовище.

Я сам під час світової війни стояв на цвинтарі. Здається мені, у Перт Лєз Ірлі. Тож і тут я сподівався знайти звичайний образ: діри від ґранат, поперевертані вибухами камінні плити та інші макабричні подробиці, що їх годі оминути.

Та тут було куди гірше!

Бідний цвинтар в Уесці! Війна виявила тут своє страхіття на холодно, без куль і ґранат.

Я ще тепер шукаю за висновком, що його слід зробити з цього жахливого видовища; і не находжу його: міркування

---

*) Під таким заголовком появився репортаж у ч. 735 (з 14. IV. ц. р.) великого паризького літературного тижневика „К а н д і д".

потапає у повному незрозумінні. Зрозуміти це — не під силу людині. Що за потвори, що за бандити жили між цими могилами? Що за гидота поуміщувала ті написи і повидовбувала ті рисунки?

Я тут не роблю ніякої політики. Я не тому осуджую військову залогу цвинтаря в Уесці, що вона складалася з комуністів і анархістів! Я кажу те, що я бачив. Та те, що я бачив, палить мене соромом, що ті опирі, що ті потвори це також „такі люди", як і ми!

Я тут відчув такий глибокий несмак, таке повне омерзіння, що мною заволоділа зневіра зо своїми чорними думками. А! Хай у Франції буде все, тільки не те! Все! Я аж перелякався моїх власних думок! Деревію, коли собі нагадую сили, що їх покликував на поміч! Я відмовлюся від їх помочі, коли з-перед моїх очей щезне спогад про цвинтар в Уесці! Але сьогодні, коли ще ввесь трясуся від обурення, як опанувати гнів, як опанувати жах!

*

Еспанський звичай такий, що покійників не закопують в землю, але переважно замуровують в грубій стіні. Одних побіч або понад одними. Кожного у його власній комірці. Все те робить враження якогось великанського плястра меду, набитого мерцями.

Залишім обезголовлені статуї Христа, порозбивані молотами статуї Матері Божої, поторонених на кусники ангеликів; це дрібниця! Кінець кінцем — всі гроби зневажені, труни повидирані, перевернені. Хоробрі вояки Права і Свободи, оборонці демократії, поперемінювалися у шукачів золота: рилися між побілілими кістяками і в розложених тілах, в попелі і в посоці. Щоб видерти золоті зуби, міліціонери ломили кліщами щоки. Чорне полотно, що покривало мерців, подерте. Треба ж було його розкрити, щоб вкрасти шлюбні обручки із гниючих рук!

Однак та каліфорнія не мусіла бути така багата. На кладовищі бідаків, пролетарії з анархістичних і соціялістичних орґанізацій збещестили гроби робітників і селян... Таких пролетарів, як і вони!

Ось тут мала біла домовина завбільшки пуделка на ляльку. Якийсь анархіст відчинив її одним ударом чобота. Серед шмаття видко рученята наче з сушеного воску, череп наче шкаралупка яйця. Решта, легеньке тіло дитини, випарувало.

Навіщо ж та профанація? Таж це немовлятко ніколи не зложило своїх пальчиків у фашистівському привіті! Таж ті маленькі губки ніколи не вимовили заборонених слів: „Еспаніє, встань!" Таж воно не мало ні золота в щоці ані на пальці!

Отже чому? Пощо? Крім гидкої жадоби, якими мерзенними спонуками кермувалися ті драбуги?... Садистичним озвірінням? Хоробливою демонічною рознузданістю?

Ось коли жах спинює всяке міркування. Людина вже нічого більше не знає!

Оглядаю написи, що густо вкривають каміння. Схиляюся, щоб оглянути це хоробливе божевілля. Очевидячки — багато написів з назвами анархістичних і соціялістичних орґанізацій. Та це не таке важне. На кожному кроці знаходите нові і припадок так хоче, що їх гидота росте у якійсь жахливій проґресії.

Не задержуймося при таких, як „Хай живе анархія", або „Хай живе пролєтар світу", ані навіть при такому, як „Хай живе С.С.С.Р." (якому очевидячки треба в якийсь спосіб виявити свою вдячніст!). Доходжу до інших написів... Пошана до читача не дозволяє мені їх передати. Зроблю це хіба з найневиннішими. Вибачте мені — ось приклад*):

Це не кінчається на цьому. Продовження можна відгадати. Воно легко забілене вапном. Це і була перша журба націоналістів, щоб позатирати ті огидливі дотепи і порноґрафічні рисунки. Гроби і навіть домовини були сплюжені малюнками, що нагадують найбільш сороміцькі японські образки. Здається, що у сусідстві тих трупів якесь фройдівське божевілля бушувало серед міліціонерів з Барсельони.

Пять гробівців злучили разом: так повстав бар. На його прилавку ще видко пляшки. Бар з чорного мармору, а на ньому понищені написи: „Хай спочиває в мирі"(!)... Неймовірно хамський афіш сповіщає: „Кабарет Шанґгай, кожного дня від 3—7 години". Під тим сороміцькі декорації, замазані вапном.

І сам не знаю, чому нагло прийшла мені на думку та велика англійська дама, що загоріла такою любовю до катальонських анархістів. Ах! Княгине Есил, червона княгине! Вони подали б вам чай на дошках з трун. Хіба ж це не інтересне?... Бо ж вони княгине, тії ваші приятелі, чутливі!

*

Ця голота, що злупила цвинтар, зазначила підписом свій побут: це „Батальйон Дурутія". Якийсь сміхун додав до того: „Хай живе кавалєрійський батальйон на ногах".

Я знайшов також кілька раз звеличання памяті Аскаса, цього славного червоного провідника, що його похоронили на вулиці в Барсельоні, у цьому самому місці, де він впав.

Його приклонники приходять інколи зложити цвіти на хіднику. Це був брат того дивовижного президента свобідної араґонської республіки, що засів у Каспе. Одно слово — справжній голова держави, що міг би — чому ж би ні П. Блюм — переговорювати, як рівний з рівним з президентом Лєбреном!

Той Аскасо почав свою політичну карієру від вбивства кардинала Сольдебілья. Після цього злочину втік до Арґентини. Звідтіля, переслідуваний за кілька малих вломів, приїхав відпочати у Франції. Наші суди відмовилися в 1927 р. його видати.

Президент Свобідної Араґонської Республіки залишився вірний однострóєві свого „середовища": пантальони притри-

*) Автор наводить два написи, одначе ми, все таки не маючи відваги їх помістити, пропускаємо. Редакція.

мувані драґоником і бездоганно блискучі лякери. Один мій приятель, що його зустрів я у Каспе, описав мені це дивовижне видовище, з якою помпою вас приймав той альфонс у старій ґотицькій будівлі між двома гарно різьбленими свічниками. Він не скривав свойого признання для французьких вязниць, де кілька разів був придержаний за волокитство: — Це ж там — заявив він — я навчився читати і писати.

Звичайна дрібка тієї піни, що її кожна загранична буря випльовує на наш поріг.

*

Вони стільки бачили і стільки витерпіли ті бідні еспанці за 20 місяців, що їх чуття наче ступилося. Хіба, що їх спосіб сприймання споріднений зо східнім фаталізмом, який залишили араби. Люди з Уески проходжуються зо смутком і з резиґнацією серед цього хаосу кипарисів, кістяків, поторощених марморів і розцвілих лілей. Батьки приводять своїх дітей і показують їм ціпком щось, що повинно бути кістками їх бабки, по якій бігають ящірки.

ЛЄРІДА ВИЗВОЛЕНА ВІД МОСКВИ

Дорога проходить чорною, як смола, стяжкою полями, червоними, пустарними, спаленими, спеченими, звапнілими полями араґонської височини. Ані стеблина не зашелестить, ані птах не заспіває. Застави з колючого дроту, наче кактуси виростають тут з землі.

Багато тут крови полилося. Лєріда, це місто, що до того звикло. Війни тут невгавали від 49. р. до Христа аж до часів Наполеона у 1810. р.

Це щось наче рід покликання; хіба, що це наслідок трохи надто мілітарного ґеоґрафічного положення.

Якраз у хвилині, коли прибуваємо, дощ сталі паде на дахи. На небі біля червоних ескадр, що бомбардують переможців, вицвітають цілі китиці чорних вибухів.

За хвилинку у повному розгоні переїздить на нові позиції протилетунська 88 батерія... Я вже десь бачив ті гармати. Це ж було три тижні тому в Австрії. Ті, що люблять робити велику політику з кожної дрібниці, могтимуть нарікати на ті батерії 88, що їх зустрічається кожного дня на дорозі до Відня або Барсельони.

В дійсності це нічого не означає. Та батерія тут тому, що Франко рудою заплатив рахунок.

Еспанці ще раз мене впевняють:

— Ми заплатили. Ми подякували. Ми нічого не винні, нічого, нічого... Ми вдячні Німеччині та Італії і це все. Франко нікому не відступить ані пяди еспанської території, ані зерна еспанського піску, ані каплі еспанської води. Зрештою, цього ніхто не домагається. Думаєте, що кастилійці, наварці і араґонці або ті з Майорки продають землю своєї батьківщини?

Це було сказане таким тоном, що я пожалів свого питання.

*

Квітень 1938. р. Реґулярес з національної армії відбили в С.С.С.Р. Леріду.

Знаменитий вид здобутого міста. Навіть у кіні не зробили б цього краще. Течії води течуть з перерізаних проводів. Розодерті доми випустили обстановку на вулицю, наче свої внутреності: тут і меблі і одяги. Всюди відломки металю, пачки стрілен, порохівниці, скривавлене білля, поперевертані і подіравлені кулями вози.

І якою ж жахливою іронією віє, коли на цьому траґічному тлі читаємо: „Не дозволяється кидати паперів". Заборонили кидати папери... Очевидно, цілком певно, що нема паперів... Але можна кидати щось, що є частиною будинків, ризи, нові черевики, здохлі коні.

*

Осідок міліціонерів прикрашує великанський герб: серп і молот, схрещені на пятираменній звізді. Внизу напис.

Кооперативу примістили майже напроти в церкві. Є там ще кілька скринок фасолі, дрантивеньке білля, черевики з картону, висортовані московські товари, що їх відкинули б неґри з Середущої Африки. Не дуже далеко — катедру, перемінену на ґараж, спалили. Всі різьби свідомі іконоборці понищили дбайливо молотом з майстерністю фахівців. Тут у тій нужденній кооперативі, серед тих руїн, серед тих стін, почорнілих від диму, цілим носом відчувається комунізм. Це смердять Совети. Це гниль Сталіна.

На одній площі два великі московські повзи. Переможці повязали їх дотепно за пащеки гармат червоно-золотими шарфами. Все готове, щоб якийсь цукорник Пантаґруель післав їх, начинених чоколядою, своїй дамі.

*

Я мушу сказати, що ніколи ще у моїй журналістичній карієрі, що вела мене через катастрофи і бунти, захоплення і революції, я не зустрінув такої великодушної, такої толерантної цензури, як у націоналістів. Всюди нам відчиняли на-стіж двері: „Дивіться, слухайте і пишіть, що схочете". Іноді аж виринає думка, чи не слід цензурувати себе самого, іноді аж лячно, щоб не пошкодити справі, якій співчувається.

Та я не бажаю прикрашувати звичайних образів ані співати пропаґандивних гимнів... Господи Боже, таж мароканці з відділів Реґулярес, це не ягнятка заквітчані лілеями, і це — війна.

Ось вам і причина, звідки той труп тут на хіднику: це червоний полонений, якого візвали кликати „Хай живе Франко!" Він прожогом кинувся в уличку з криком: „Смерть Франкові, ...сини!..." Тоді його вбили, майже зблизька.

Це гарний, кріпкий і здоровий парубок. Його взад відкинене волосся прилипло до бруку із счорнілою закріплою кровю.

Обидві руки має зложені на грудях. Збоку великий кусень вояцького хліба, що насяк кровю, як губка. Це без сумніву герой, що не схотів запертися свого. Згинув через віру в брехню тоді, коли у Валєнсії і Барсельоні приготовляють люксусові літаки до втечі. Очевидно — це ж потрібне, щоб вояки гинули: марксівські вожаки матимуть час спакуватися!

За хвилину я знову побачив тих людей, що застрілили цього червоного... Носили на руках кріликів, ніжно їх пестили, шкрябали їм шиї, заходилися, щоб їм знайти поживу і пиття, побоювалися, щоб не спричинити терпінь тим маленьким звіряткам. Багато незбагнутого в людському серці...

*

Мароканці розбіглися по місті. Щоб не давати нагоди до спокуси, сторожі з баґнетами на крісах пильнують крамниць, вже знищених червоними. Проте вояки намагаються робити наївні крадіжі. Самозрозуміло, що у порожних домах відбувається „різня курчат". Якийсь старий воячисько тащить у своїх руках дуже вартісний предмет, що виблискує білістю і чистотою і що бентежить його до краю: прегарну накрохмалену сорочку. Він не має сміливости її кинути, він боїться її задержати, він тремтить, щоб її не поплямити. Погана добича для грабіжника!

Починаю з ним говорити і переконуюся, що це — як багато його товаришів — колишній французький стрілець. Він відповідає зо щирою усмішкою і обережно тримає на руках свою вечірню сорочку. — Пане команданте, (він мене чемно на всякий випадок наділює тим ступнем) я з Бліда. Ти з Парижа?

Інші влетіли до маґазину, що його у погорді залишили червоні. Вони виходять із таємничими тубами, повними якоїсь білої матерії: — потискають — виходить запашний крем. Вони думали, що це паста до зубів і з великим сміхом стали чистити зуби. На жаль, це була паста до обуви.

Інший відділ реґулярес біжить вулицями з великим криком: заімпровізували концерт. Підозріваю, що пограбували якусь крамницю музичних інструментів.

Скрипка, мандоліна, трубка, сковорода і два флєти: цілість дає цікаву гармонію, а в ній переважає флєт. Інколи ритм музики переривається: це орхестра біжить вулицею, що опинилася під обстрілом ворога.

Бо тут стрілянина не вмовкає. Міліціонери скриті на лівому березі ріки Сеґре, обстрілюють все, що бачать. На щастя без великого успіху. Та літаки, які тільки що кинули кілька бомб, вбили якогось команданта і щось коло шістьох вояків.

*

На 25 тисяч населення червоні погнали з собою щось коло 22 або 23 тисячі. З цього вони розстріляли, можна сказати з поміркованням, крім духовенства, яких 500—600 людей. Решта, що розбрилася по своїх схоронищах, ще сидить у своїх дірах перестрашена відгуком стрілів.

Пропагандовий грузовик, закритий від вогню ґрупою до-

мів, починає грати гимн франкістів. Та грімка музика доходить аж до найглибших пивниць. Кілька десяток тих нещасних виходить на денне світло: здичілі, бліді, як совам, годі їм дивитися на сонце, що їх разить.

Підходять. Збирається їх нужденна жмінка. Сльози котяться по їх щоках. Обіймаються. Вкінці прилучуються до голосу ґрамофонної пластинки. Є тут щось наче електричний струм. Той коршемний причандал набирає якоїсь траґічної шляхетности. З піднятими руками, з очима в екстазі, вони вкінці почувають себе врятованими. Інакше вже виглядають лиця жінок і дітей. Вони кличуть: — Хай живе Франко!... Хай живе Визволитель!.. Хай живе Вожд!"

*

Це зворушливе.

При виході з Леріди, коло шпиталя, дика рожа ронить свої платки на мідяні гільзи, що залишилися по московських повзах.

На стежці, що заступає шлях до Сараґосси, який ще під обстрілом, стоїть густими, задушливими хмарами курява пороху. Минаємо відділ кінноти. Його офіцер має на голові червонозолоту хоруговку національної Еспанії. Той похід струнких їздців, що в присмерках невиразними сілюетами відбиваються на тлі білого пороху, нагадує якихось фантастичних лицарів.

Впродовж століть від лицарів Сида Кампеадора мусіли тут часто бачити такі походи тих самих войовників Вічної Еспанії.

ВІЧНА ЕСПАНІЯ

І ось те все. Вертаюся. Я бачив спрофанований цвинтар і бій у завойованому місті. Я бачив також героїв і горлорізів. Я бачив у змаганнях цивілізацію і дикунство. Вибір легкий. Якжеж не бути цілою душею з тими сторожами ладу і людської гідности? Як не бути за Франком, за Франком Визвольником, що одночасно спасає також і Францію, а може бути і людство від погубного впливу більшовизму і анархістичного божевілля.

*

Бачив я також і Вічну Еспанію: незбагнуту, тверду, як її ґраніт. Еспанію, що протиставиться всяким чужим впливам, що вже замазує на своїх мурах портрети Гітлера і Мусолінія. Еспанію, що не довіряє чужині, що при переході границі встигла від вас взяти з десятьох пальців 18-ть відтисків. Всі лишають в Іруні подвійну відбитку рук. Кожний палець зокрема. Пізніше всі пальці разом, за вийнятком великого. Пізніше риґористичний трус з конфіскатою мап і паперів, що викликують сумнів. Зрештою, те все дуже чемно, дуже елеґантно з одночасною усмішкою, що наче просить вибачення, і бризком бензини, щоб змити товсте чорнило з ваших рук.

Я бачив віруючу Еспанію, що навколішках стоїть перед своїми престолами. В катедрі в Бурґос повно вояків, що лежать хрестом. Вони співають свої молитви звеличування і прощення. І ось наближається година прощення...

Немає нічого більше незвичайного, як та катедра з каміння, позолочуваного сонцем впродовж сімох століть, в атмосфері війни. Мароканці у своїх шапочках, насунених на голені голови, сидять на площі перед храмом і придивляються, як везуть рівну, струнку, зелену гадюку: кадовб німецького бомбовоза ДО 17. І над тим усім — пахощі кадила та їдальної оливи, гамір пісень, тупіт кроків якогось батальйону, що саме тудою переходить.

Майже те саме бачиться у Сараґоссі. Крім цього у Сараґоссі викликують подив вота: дві летунські бомби, завішені по обох боках Богоматері. Це ті бомби, що впали під ноги Пречистої і не вибухли. Перед тими бомбами, безупинно моляться вояки, загорнені у свої широкі плащі, наче в бурнуси, жінки в хустках на голові, пані у мантилях: „За Пречисту, за Папу, за Батьківщину''.

*

Я зберіг образ Еспанії, що мене не покидає... Це було в останній мій день у Араґонії. За горами присмерк, що наче червонавим порохом кидає на вежі Сараґосси. Здається, що каміння повертає заходячому сонці усе те світло, що його випило за дня. Це справді місто гідне свойого величнього імени — Цезаравґуста (звідтіль Сараґосса).

Біля рампи авто бере бензину. На його даху дивний білий вантаж, повязаний шнурами: вбитий вояк, що з фронту вертається до хати.

Крізь заднє вікно возу видно рекетес у червоних беретах, що покурюють папіроски... *Переклав М. К.*

Микола Матіїв-Мельник

ДВІ КРЕАЦІЇ В ТВОРАХ ФЕДЬКОВИЧА

Понасувають кресаки
На мальовані свої брови,
Кинуть голови д' горі,
Мов лицарські які...

Федькович: „Люба́-ʒгуба".

Творчість Федьковича можна б поділити на три доби:

I. від найраніших спроб (Нічліг) 1859. до 1862. (Туга). Це ориґінальна творчість, що принесла тоді поетові багато слави й дала Б. Дідицькому притоку порівнювати Федьковича з Шевченком.

II. доба: від 1862. до його „Диких дум" — (переспівування й пляґіювання Шевченка).

III. доба: від 1876. до 1888. (до смерти). Тут наступив відворот від Шевченка. Але ж на лихо — поет не має вже нового матеріялу й переспівує себе. І він цього свідомий. Це дає часто гірку, чорну рефлєксію.

Окремо треба поставити повістки, до яких Федькович не при-

кладав великої ваги, аж оцінив їх Драгоманов і постарався видати[1]).

До збірки ввійшло 11 повісток, що були друковані в 1862—1867 рр. в часоп.: „Вечерниці", „Мета", „Нива" і „Правда". Вони принесли йому окрему славу, навіть у ширшім світі, поза Батьківщиною.

Інший матеріял, включно з драмою „Довбуш", треба розглядати окремо, тому що вартість цього матеріялу не може рівнятися з попередньою творчістю.

По зустрічі в Чернівцях з молоденькими піонірами українського громадянського й літературного руху (Горбаль, Кобилянський), по стрічі з чорноокою Морошанкою, до якої розгорілося любовю серце поета, по великій насолоді серед рідних гір, збудилося в Семигороді непереможне почуття самоти. І став він утікати від сірої дійсности у світ споминів, у феєрію пережитого і глибоко відчутого. Але ж попри те не міг поет на самоті позбутись і споминів про недавню італійську кампанію. Так назбиралося в душі чимало творчого ферменту з двох світів: гуцульського і вояцького. І розспівалася набреніла душа.

Федькових сягнув найперше до теми, яку розпочав був, як сам казав: одної буйної години, 1859. р. під Касано. Тепер, по болючому повороті в Семигород, першим його твором були „Сонні мари". Це пишний продукт його туги, спогадів, снів, жалю і скарги наболілої душі, що змоглася незабаром до Weltschmerz у в поемі: „Пречиста Діво, радуйся, Маріє!". „Сонні мари" мали служити як прольоґ до „Довбуша" на зразок Гердерового „Сіда"[2]), каже автор — та це не важне. „Сонні мари" це пісня туги — байдуже, чи поет тужить у Кезди-Вашаргелі, чи в Італії. Тут чужа й рідна природа зійшлися разом: краєвид Венеції й бервінкові гори путилівського околу — любе Чорногіря. Обидва ці світи живуть разом у творчому моменті.

В одному прожита молодість (чарівний вік дитячий), у другому чужина, хоч яка вона пишна, але холодна, як маймури Дожиного палацу.

Поет бачить захід сонця. З вежі Марка ринуть срібні звуки й гаснуть у ляґунах. Природа мовкне. Серце поета впоюється музикою і його уста шепчуть: Аве!...

Десь соловіє стало щебетати...
У сумерках паде бризками молодий сміх.
Звуки ґітари... ґондоля... закохана, щаслива пара...
— А я де склоню голов на годинку,
Де я де завтра буду спочивати?...

Під пишною палатою ренесансу, під холодним муром, коло камяного стовпа. Надходить північ. Він чує, як торкнув дзвін на останнє: Аве!... Засипляє. Але його сон неспокійний. Він зривається, бо на чужині причулися звуки трембіти.

— Відай мене так бідного витає
За десять років...

---

[1]) Повісті О. Федьковича, з переднім словом М. Драгоманова, Київ, 1876.

[2]) Матеріяли, ст. 22 (ч. 16).

Десять літ — легко сказати. Сумний голос трембіти нагадує йому голос знудьгованої матері, що сина жде.

— *Де ж ти був мій синку?...*

Та він уже не може вичислити тих країв, якими мандрував, шукаючи братньої душі. Марна праця — тільки ноги окалічіли! І тепер вертається до своєї р і д н о ї з е м л і . . .

Починається друга частина поеми, де поет перший раз піднявся до мистецьких вершин у відтворенні рідного пейзажу та підсилює кольори тонами. Воднораз оживляється й драматизується акція. Поетове серце бється жвавіше. Як живі встають візії й поет, мов мітичний Антей, набирає сили, діткнувшись рідного ґрунту. І бренить дзвінко шездара:

Ой, як гаразд то було тутки жити,
Нім я пішов був царами блудити!...

„Сонні" ті мари — але ж які живі! І пензель і ліра стали до праці, щоб показати в поемі, що це майбутній автор писанкових повісток і співанок із того світу, де дзвонить і мерехтить, де й камінь уміє говорити, де шумить життя, як гірські потоки.

І як „na skalnem Podhalu" не вмерла серед дикої краси казка про Яносіка, так і в Чорногорі залишився переказ про Довбуша. Він так захопив поета, що брата Іванчика-Любчика споріднив з опришком і поховав у близнячій могилі. І туди линуть його думки.

Надаремне шукали б ми тут якоїсь ідеї, чи автобіоґрафічного моменту. Захоплення пейзажем і лелітками тієї бервінкової країни, що її ще хлопцем з собою поніс у світ, таке сильне і пристрасне, що поет перегарає в ньому. Час і простір перестають існувати. Парадокс стає творивом...

Сонні видіння стаються дійсністю. І як перша частина поеми починається сильними обрисами італійського краєвиду: гарного, але холодного — і тому він зникає поволі, затирається й зовсім розпливається — так друга починається від надхненного адаґіо трембіти й переходить від вражінь слухових до зорових. Далі все зливається в гармонійну цілість, в один молитовний унісон красі... Такий сон на чужині став поетові за гарну дійсність, викликану ностальґією. „Сонні мари" ожили, набрали тіла й крови й вічно молодої путерії в повістці: „Любá — згуба", в тім образі, для якого взори Квітки й Вовчка були тільки на мент позиченим добром.

На екзотику в „Сонних марах" звернув увагу д-р Щурат. Венеція, море, ляґуни, ґондолі, дім Марка, Дожин палац — усе те складається на ефектовний засновок поеми.

Образам Венеції йдуть під пару картини з Чорногори. Тут указує Щурат на вплив лірики Плятена. Та поет узяв доцільно екзотику, щоб викликати сильний контраст та збільшити тугу за рідними горами. Бо до екзотики він уже в поемі не вертається.

Поема насичена сильним ліризмом. Ми чуємо, як нас обгортає настрій, опановує таємна сила ритму і зворушення все збільшає. „Сонні мари" це перший рішучий крок великого Федьковичевого таланту вперед і ми вперше тут бачимо на піснім галицькім ґрунті великого мистця й народнього поета. Поему продовжує „Вечір на Підгірю" (пейзаж). Тут уже нема екзотики. Тут серед пля-

стичних картин виростає перед нами ґротескова постать стрільця, що

Відважним, чорним, гейби в орла, оком,
Похмуро дивит в крицеву рушницу.

На яскравому тлі він величезний, понурий, як постать середнєвічного лицаря. Сила Федьковичевого слова, його велич і поетична експресія це справді щось нове, свіже над сонними водами Дністра. Він переступив поріг, за яким лишилася галицька „Трійця", Воробкевич і „батько" Могильницький, де ще тхне язичієм, кволістю, неприродним наголосом і страшними демінутивами та сумом — без скреготу, тучі і грому.

Де ж те „Підгірє"? Очевидно, це Сторонець-Путилів, Розтоки, Дихтинець і цілий окіл. Тут він родився, відсіль поніс у світ чарівні картини в душі.

І яка країна — такі її люди. Сумної пісні тут не чути. Тут воля. Навіть щазник вибирає собі тут місце відпочинку. Все тут веселе — тільки:

Чиму той леґінь такий понурий?
— Чого ж, леґіню, маєш ти тужити,
Коли тобі би лиш на світі жити? —

— Це, брьи, від люби! — скаже кожний гуцул. Іншої тематики в горах не шукайте. Бо тільки одна любá творить у цьому царстві конфлікти, ота згуба! Тільки вона може зробити з гуцула янгола або чорта. Від неї грає зґардами Черемош і палають золотом верхи, або кремшуть топори блискавками й чоло розтинають брижі наглого гніву. Іншої тут утіхи нема, ані іншого суму.

А як гнів і жаль — то серце не знає ваги. Гуцул згаряє раптом, як усохла ялиця, що хмари гнівом червонить і сипле вульканом іскор. І коротка розвязка: з креса та в груди — за димом не видко, за громом не чути! Брат — не брат, побратим — не побратим. Життя й смерть у піжмурки йдуть. Ідуть громові топорі в танець. Як буря, що в одній хвилині закриває сонце хмарами і на місці райської пишноти — смерть. Смерть гінким панвам ялиць і дужим смерекам, смерть усьому в лоскоті бурі і в тисячах вивертів життя сумний похорон.

На празнику в Сторонці єднаються в родовий звязок дві гуцульські сімї. На тлі цього коїться драма, яка може б і не відбулася, коли б то не гуцули. Усі вони дуже чемні, амбітні і кожне необережне слово — іскра в бочці пороху. Старший брат має над молодшим княжу владу. Це „бадічка". Але все те пропадає, коли на дорозі стане любá. Через ту любý розхитується у грудях Василя така буря й гнів, що він раптом чорніє, як головня, бо не може переболіти, що братові Іляшеві припадає Калина, яку він любить. Та чи можлива якась застанова, розвага перед наслідками братнього зудару? А хіба було коли таке, щоб гуцул зрікся того, за чим забанувало серце? Хто міг би їх тепер погодити, цих дітей природи? А діти це часто жорстокі сотворіння. Остає без вагань один вихід: смерть. І падуть два гучні весільні вистріли — гинуть оба брати. І гине нагло Калина, бо її серце також гуцульське. Такі Федьковичеві гуцули в повістці: „Серце не навчити", такий гарячий „Штефан Славич", по-гуцульськи любить „Таліянка", такий палкий і мсти-

вий „Сафат Зінич". Без надуми впакував собі кулю „Побратим", як пропала побратимська честь. Коли ж люба щаслива — творить чуда. Як гарно єднає вона в один сімейний гурт: Шовканюка й Нестерюка і з ними згуцулілого німця Тайвера. „Опришок" дикий, але справедливий, Довбушева вдача. Для доньки не шукає багача, але любого. Але леґіневі кропить плечі, щоб тайком не ходив до доньки, поза плечима батька. Одним словом, щирість у гніві й любі. Нема нічого вдаваного, бо це не у вдачі гуцула.

Це той світ вічно молодого життя, пянкої жаги, кипучого шуму. І в ліриці поет тоне в тім розкішнім світі:

Сорочка в три цирки, хустина шовкова,
Топірчик з Сиготу, а черес з Кракова,
Обі порошниці в Розтоках набив,
А ретязи мої би й Добош носив!
Приходжу на поле, де братя гуляють,
Цимбалоньки ріжуть, скрипічники грають —
Той клонит горівку, той пиво, той мід...
Над наше Підгірє на світі вже ніт!

Це світ дівоцький і парубоцький у розмаю й бриндушках, у полумянім лудінні, в павах і крисанях, світ безсорому стидкого в очах, де скрипічники грають, де ріжуть цимбали, де на весільному пропою ллється з вином гаряча кров. Світ люби, що піднімає до хмар і стручує в пекло...

І на його тлі йдуть крізь усю поетичну творчість у чарівній ревії дужі леґіні, але з таємничим байронівським вогнем у очах.

Хіба ж можна було Федьковичеві поминути романтику, малюючи цей дивний світ?

Усі ті леґіні, стрільці, пушкарі, Городенчуки, гуцули-невіри, гуцули-кобзарі, керманичі — всі вони живі, дужі, як тури — але хорі від тієї згуби — люби! Найреальнішою еманацією є леґінь-Довбуш, красний, як царевич, відважний, бистрий і сторожкий, але й він хорий — бо йде до чічьки — Дзвінки, без усякої застанови, по свою смерть. Як леґінь любить, то що може його спинити? Такий світ у поемі: „Юрій Гінда", де з люби гинуть сестри Марія й Аксенія, і мало чим уступає „Киртчалі", що з люби тратить розум і рубає своїх братів.

„Довбуш" це креація, що вийшла з „Сонних мар" і вже не перестане займати поета й рости в його душі. Він хотів поставити перед Европою свою „дивоглядію у пятьох зводах", але завернув у містику. (Забув, що він автор повісток і лірик). Хоча залишив аж три редакції, а четверту німецьку — „дивоглядія" не вдалася. Зате його поема „Довбуш" цей камінний хрест поетової творчости, лишиться навіки окрасою української літератури.

Усі ті креації Федьковичевих леґінів, стрільців і т. ін. зросли на рідній почві, але й багато завдячують німецьким романтикам. Отже побіч реальної постаті Довбуша стала ще друга, романтична з байронівською мелянхолією і Гайнівським сарказмом. Збіглося тут усе: Schütze, Jäger, Reiter, Räuber, Korsar, а побіч них і воєнний Уляндів Камерд. Шіллєр, Арндт, Шаміссо, Плятен, Гайне — Федькович таки розчитувався в найновішій німецькій літературі!

З Кернерового вірша „Treurösсhen“, що написаний в дусі Бірґерової „Лєнори”, являється Федьковичів стрілець. І цей веселий стрілець, пушкар, леґінь, гуцул, якого буйна роля припадає авторові в „Трафунку” і в „Стрілецькій пригоді” — цей Huzulenergschütz на чорногірських плаях, являється в вояцькім мундирі (41 п. п. — жовті паролі) під чужим небом, змінений до непізнання. В війську він нидіє з туги за бервінковим світом і від холоду довкілля.

Німецькі стрільці (Jäger, Schütz) найшли свою воєнну визвольницьку фанфару. Кернерів: „Leier und Schwert“, повів у бій з Наполєонівською Францією. Романтичний Jäger і Schütz перетворився в Уляндового „Камеряда”, що гине в бою за рідний край. А коли визвольна пісня від Арндта до панцирних сонетів Рікерта та бойових пісень Фрайліґрата дала нову Німеччину, романтичний стрілець замінився в національного героя, що станув з крісом над Райном, свідомий свого обовязку. Служба в рідній армії творила в його грудях силу й гордощі.

А що мав робити Федьковичів гуцул у війську, що крім знущань, поличників, лайки, погорди й страшної вулиці, нічого йому не могло дати? За кого мав він класти свою голову під Маджентою й Сольферіном?

Не дивуймося, що Федькович не вдарив їм у фанфари Кернера. Але все ж таки оспівав їх долю, тих сірих людей з вояцькою бравурою — як вони гинули на чужих полях, не за свою справу. І Федькович перший справжній поет нашої воєнщини (поминаю „Русина-вояка” Могильницького та „Рекрутку” Устіяновича, що ані формою ані змістом йому не дорівнюють). Прообраз цих сірих людей — сам поет. Зо своїх переживань не мав кому звіритись і його потіхою була шездара. Та все ж таки краяни-вояки були йому дорожчі від усього. Між ними був він їх „бадєчка” і „старший”, і „камрат”, і кобзар, і учитель („Кобзар і жовняри”). Тому болів він над долею гуцула-вояка та над карами, буками й страшною вулицею, яку скасовано аж 1855. року. В повісті „Сафат Зінич” каже: „*Я вже нераз сиджу тай гадаю: як то, бідний світе, деякого сердешного некрута бють та глузують при тій науці*”. Поет сам терпів, на їхню долю дивлячись. Як міг він помогти сіромахам? На це дає повну відповідь його коротенький спомин „Кобзар і жовняри”. — І не треба нам більше свідоцтв про гуманність, чутливість і ніжність його серця. То ж били чужинці його браччіків, його кров!... Але треба було дивитись і „Maul halten“. В таких почестях стояла жовнярська служба.

І вулиця й побої напевно не були принадою для гуцула в ц. к. армії, де відбивали печінки, висаджували вухами гуцульський мозок, де на оборонців „фатерлянду” зливали калюжі словесних помий і на все треба було: Maul halten! Дисципліна дисципліною, але ж від знущання вояки ригали кровю і верталися каліками, як той Федьковичів Михайло Дучак із Заставни на Буковині. Ніхто ще не зєднав собі людини катуванням і цинізмом!

І тому поет, хоч сам дуже здисциплінований старшина, зненавидів усією душею це людське позорище... І з цього зродилася його жовнярська поезія, повна несамовитої туги й дра-

матизму, повна болю, що йде ґамами від резиґнації до ґротескової бравури смерти.

Це тепер ясне: гуцулів полюбив за їх мальовничість, красу, відвагу, бравурну фудулію й за красу їх землі — вояків за „таку долю". Поет зрісся з ними в обох світах і з тими людьми він такий щасливий, що вже таки нічим не хоче від них різнитися. „*Дай мені свиту, а зараз скину свої золочені шати і буду хлопом, мужиком, але буду слобідним*" (Матеріяли, стр. 22) — пише він до А. Кобилянського. Про Федьковича оповідає Василь Драґінда таке: „Пан Гординський мав (при війську 1861. і 1862. рр.) гуцульський мундур. Мав капелюх чорний з оґальоном, широкий з павами, сардачок чорний з китицями, гачі черлені, постільці з волоками і черлені унучі, черес широкий, а як убереся, возьме топорець у руки, ходит собі по станції". (Життєпис, стр. 212, 213). Видно, що вже тоді поет розпрощався з думками про карієру в війську. Разом із військовим мундиром хотів скинути все, що могло б його спинити в повороті на Гуцульщину.

Тому годі називати це перебрання в гуцульську ношу хлопоманією поета, як цього хоче Маковей. Що міг знати Федькович за свого короткого побуту в Чернівцях та ще в війську про „хлопоманію"?! Аджеж він став мужиком змістом і формою, в цілому значінні слова, а не тільки з „моди"!

Веселий, гомінкий гуцул став вояком і в чужім світі змінилося цілком його життя. В суті — та сама вдача. У Вероні тужать три жовняри молодії, а коли не стріляються, то хіба тому, бо надіються побачити свої гори. Невесело в цім світі навіть на Святвечір:

Дзвіночок дзвонить...
Все місто в світлі, в раю тоне...
Але... в касарні темно, тихо.

Жовняр сумний. Хто знає, чо ся жовняр журить!...

Ми знаємо: Його трактують не по-лицарськи. Удар по лиці, наруга — це приводить його до актів розпуки. Чого не зробить гуцул, коли з ним добре обходитися. Він тут безрадний і з жалю й туску згарає так, як вдома з люби. Він дезертирує — а тоді ждуть його „анбінди", помічники, „вулиця" і під буками смерть, або „штокгавз". Парубок з Поділля затиснув би зуби і твердо зносив би удари життя, але леґінь цього не втне! Він згарає, спалюється. Леґіні стріляються, скачуть на брук з поверхів, гинуть. Родиться біль, від якого здригаються мури. Поет виходить на царину смерти з її картинами:

Он у церкві свічка одинока в попіл догаряє... У домовині молод жовняр... Прибивають віко, свічка кліє... нікого з родини. І всі Федьковичеві гуцули терплять під чужим небом. На цісарськім „бурґу" стріляється „Рекрут". Хто сильніший, шукає розваги в побратима. Побратим заступає матір, сестру, дівчину — усе найрідніше. У бою перевязує рани й копає могилу:

Гей, брате милий, гей ци чуєш,
Із ким ти нічку сю почуєш,
Із ким ти будеш розмовляти
О твоїй неньці, о дівчати?

До якої експресії слова й малюнку та глибини зворушення підноситься поет у жовнярській ліриці, бачимо в віршах: „Трупарня", „Зілля", „Дезертир", „Лист" і „Золотий лев". Нічого подібного не найдемо аж до лірики Франка! Федькович це перший справжній поет по цей бік Збруча. Чар його поезій і досі впиває. Це справжній соловій над сонними землями Галича, що вичарував світанок і пробудження.

Мельодійність, плястика слова, глибокий ліризм потягають нас силою стихії. Коли додамо багатство й ориґінальність лексики, архаїзми, уживання паратакси — то в ті часи одубіння й омертвіння над Дністром і Черемошем його муза була справді новістю нечуваною! Возьмім кілька лише зворотів: жовняр варту ходить... звізди по небеснім граді... голов приклонити... а по борах словії сум на сум щебечуть... трембіта десь приповідає... гой та ріжут тарабанчики... світич світить... жовняр на смерть спочиває... десь соловіє стало щебетати... декукул братчик... Прислухаймося самому мельосові хоч би в його „Шельваху" — побачимо великого поета, що обновив нашу поезію. Не дивно, що сучасні впали перед ним ниць за чар його слова. Не дивно, що сам Буй Тур, тодішній ментор язичеського парнасу, постелився йому в поклонах. Що ж казати про народовців Танячкевича, Терлецького, Партицького і тодішню всю молодь, що досі не чула ні вітру ні хвилі!

Коли додамо ще, що Федькович умів по-мистецьки обійтися з дієслівними римами, асонанцією, коли так мужно усунув демінутиви та вніс прекрасні поетичні архаїзми, то мусів заглушити своєю піснею поетчуків, промощуючи дорогу ґенієві Франка. Це вже творець справжньої поезії, що всеціло проникнута народнім духом — глибиною і простотою. У ній уміє Федькович творити свій світ.

Бо ж справжня поезія це вміння творити евіт, а не саме мистецтво слова. Слово служить тільки, щоб утривалити твір уяви, як нематеріяльне явище. Каденції, ритм, вірш це тільки засоби й способи передавати образи, що живуть у творчій імаґінації поета. Тому уява і зворушення це двигуни ліричної поезії.

Підтягаючи це під лірику Федьковича, а то й під його поетичну прозу, бачимо, що в нього домінує образ. Свої переживання формує в ґротескові предмети, особи, явища і тут бере в нього гору опис і драматизм. Все те служить йому як посильний засіб експресії. Найвищий артизм лірики в тому, що вона дискурсивне думання може замінити на бачення. (Das Schauen). І цим ріжниться мистець від загалу. Загал не добачує, а поет своєю анормальною вражливістю находить окремі світи. Так говорить про те бачення Ф. Віткоп[1]).

У Федьковича те „бачення" доходить до ґеніяльности. У нього незвичайна сила візії, стихійність ліричного зворушення і така сила щирости, що рівняє його з великими творцями світової літератури. Його „Золоті зорі" й „Шельвах" підносять його творчість до вершин Шевченкової плястики й їх краса безсмертна, вічна. Така сила його поезії...

---

[1]) Philipp Wittkop: Die neuere deutsche Lyrik. 1910. ст. 27, 28.

З усіх креацій його творчости мають дві свою ґротескову постать: гуцул і вояк. Пишні „тіні забутих предків", що вянули й страждали на чужих зарінках, на полях кремінних — не за свою справу — ожили й стали перед нами у всій силі величі й героїчного траґізму. І їм поставив поет нерукотворний памятник.

За його срібною трембітою й золотою сурмою пішли гуцули й вояки цвітистими плаями крізь нашу літературу в майстерних образах Коцюбинського, Черемшини та інших менших і більших мистців слова.

На наших очах зросло величезне зацікавлення тією Гуцульщиною, яку відкрив Федькович.

Пишний леґінь на Кафталуці задивував усіх своєю кривавою славою. І на цьому полі дав нам поет зо своєї тіснішої Батьківщини так багато цілющого й живущого, що воно вже вічно плистиме й шумітиме в крові нашої літератури.

Дамян Горняткевич

Дзвони (1938) №4-5

МАКАРЕВИЧ І ВИЧУЛКОВСЬКИЙ

Посмертна згадка.

Сьогодні переживаємо не тільки економічну, але й культурну кризу. В політичному й суспільному житті царює брехня й лицемірство, а поняття ідеалу понижено до поняття звичайного бізнесу. В мистецтві також не краще. Це доба різних „ізмів", коли то ультра-модерна критика вимагає від артиста не зрозуміння справжньої краси, тільки пропаґується аж до зануди нецікаве експериментування, обчислене на смак невибагливих снобів. Серед такої пустки шукаємо з тугою за правдивими мистцями й правдивими людьми. Навіть без огляду на їх національність. Кожний культурний мистець стоїть вище інших, він дивиться ширше, поза тісний обрій буденних інтересів і мерзиться всім, що тхне злобою й нікчемністю. Бо хто раз увійде у високу сферу здобутків людського ґенія, той буде завжди минати душну закутину буденщини.

Продовж не цілого півроку померло тепер двох визначних польських мистців, що відрізнялися не тільки своїм визначним талантом, але також вийнятковою, особистою культурою. Були це ровесники: Юлій Макаревич і Лев Вичулковський. Саме вони обидва належали до тієї катеґорії артистів, що вміли жити тільки найкращими поривами й оцінювали вартості людей тільки зо становища осягів духа. Життя звязало їх обох з українською землею, яку вони щиро полюбили. Автім це не припадок, що польські письменники й артисти, що були звязані побутом з Україною, звеличували її в своїх творах. До таких поетів належали Словацький і Залєський, а до майстрів кисти: Хелмонський, Станиславський, Макаревич, Вичулковський і з живих Аксентович, Яроцький, Сіхульський та Павч.

Саме покійним професорам Макаревичеві й Вичулковському

хочу сьогодні посвятити кілька слів належного признання, замість українського вінка на їх свіжі[1]) могили.

Макаревича я пізнав перед шіснадцяти роками. Захоплюючись під час своїх мистецьких студій у Кракові українською поліхромією каплиці Чесного Хреста на Вавелі (з р. 1470.), я звернувся до пок. Макаревича за інформаціями щодо відновлення тієї розписі, яку він провадив. Я йшов до нього з деякою недовірливістю, бо чув тоді, що він буцімто нерадо виявляв свої технічні секрети, ховаючи для себе, що сам здобув власним досвідом. Зрештою — це загальна недуга всіх мистців-консерваторів! Одначе я незабаром приємно розчарувався. Макаревич зазначив майже на самому початку моїх частих відвідин у нього, що дуже радо виявить мені свої помічення з часів відновлювання українських мальовил у Кракові й Люблині, бо, як висказався, не думає забрати ніяких тайн з собою до гробу. І так зачалися наші розмови. Витворилася тоді просто якась ідеальна атмосфера, мене опанував прегарний настрій, я переживав там незабутні хвилини. Вже саме довкілля додавало своєрідного чару: ми сиділи звичайно в робітні професора, де на першому місці висів його портрет — кисти Мальчевського, далі його власні картини, подільські краєвиди, залиті гарячим сонцем. В розі стояла велика шафа з книжками; на неї я глядів нераз зависним оком, бо вона містила в собі такі скарби, як історія малярських технік Берґера, справжня євангелія спеціяльно для консерваторів, опісля німецьке видання Герменеї (славний іконоґрафічний підручник із Атону), книжка, що була ледве в двох примірниках у цілому Кракові, й багато інших білих круків. Сам господар впроваджував мене в цей чарівний світ нашого минулого, коли то українське мистецтво й українська культура стояли так високо, що польські королі покликували наших мистців на свої двори й віддавали їм найкращі храми до розмалювання. Макаревич розказував мені про свою консерваторську працю в Кракові й Люблині, про хід цілої роботи, а говорив справді щиро. Не промовчував і прикрих моментів, що їх зазнав з боку власного громадянства. Наші розмови тривали досить довго. Мене тягнуло щось до тієї висококультурної людини, що відносилася до мене незвичайно щиро. Я почувався в його домі якнайкраще. Свої фахові замітки він ілюстрував світлинами й книжками. А відносився до мене з таким наскрізь вийнятковим довірям, що без застережень позичав мені іноді найдорожчі книжки, не питаючись про мою адресу! Щоправда, він не розчарувався ніколи в своєму довірі до мене.

Не маю наміру розписуватися тут ширше про чисто фахові справи, бо це речі занадто спеціяльні. Зрештою, я писав про це окремо. Все ж таки годиться виявити сьогодні бодай загально ті великі заслуги, які Макаревич віддав українській культурі відновленням наших історичних розписей з XV. в. у Кракові й Люблині. Стан каплиці Чесного Хреста на Вавелі був під кінець минулого століття поважно загрожений, в багатьох місцях відставала від стіни тоненька поволока підкладу з красками й треба було

---

[1]) Автор написав цю статтю ще в січні 1937. р.

передовсім зміцнити ті місця. Опісля пок. Макаревич мав поважні труднощі, бо мусів усувати деякі „поправки” краківського стінопису, довершені його попередником. Саме, перед Макаревичем відновлював ту поліхромію С. Яблонський, професор краківської академії мистецтв. Яблонський вийшов із хибного становища, бо хотів „оживити” деякі іконографічні сцени, особливо на долині, де вони були найбільше знищені. Але „оживив” їх на свій лад, змінив клясичний візантійський рисунок на реалістичну форму, затираючи (на щастя тільки) в двох композиціях майже зовсім первісний характер. З такими труднощами прийшлося боротись Макаревичеві під час його праці. Одначе це була людина з величезним досвідом технічним і мистецьким, тому вдалося йому поправити — бодай частинно — прогріхи його попередника та забезпечити цей памятник нашої культури на довший час. Щоправда — розпись каплиці Чесного Хреста потребує вже сьогодні не тільки дбайливої опіки, але, що найважніше, дальшої консервації. Дах тієї каплиці мабуть ушкоджений і на стелі показується від довшого часу вогкість, що спричинила знову відприск красок від тинку. Та — на жаль — минули ті щасливі часи, коли професором історії мистецтва у краківському університеті був пок. Маріян Соколовський, відомий знаток візантійщини, а зокрема нашого середньовічного малярства. Він опікувався дуже живо українськими стінописами ягайлонської доби. Сьогодні інші часи, часи нехтування всім, що українське, коли то ціла лявіна йде проти нас. Не тільки шовіністично настроєна польська преса, але й деякі люди науки не хочуть нам признати великих культурних здобутків, які ми осягнули ще перед давніми віками й раді б навіть позбутися невигідних для себе українських мистецьких, чи цивілізаційних памяток. Перед трьома роками я мав змогу поговорити на ту тему з краківським консерватором інж. Б. Третером і звернув йому увагу на потребу дальшої реставрації поліхромії каплиці Чесного Хреста. На це він відповів мені коротко, що ані воєвідство, ні заряд катедри не має тепер грошей на ту ціль. Його відповідь сильно занепокоїла мене; боюся, щоб та „хвилева” недостача готівки не мала глибших, шкідливих підстав...

Ще тяжче завдання, ніж у Кракові, мав проф. Макаревич у Люблині. Тамошня розпись костела св. Трійці була дуже знищена, покрита вапном і повідтовкувана якимсь гострим приладом на цілих просторах. Тут треба було подвійної праці. З-під накиненої верхньої поволоки вапна виринала поверхня поліхромії, доведена здебільша до руїни. Мистець-консерватор станув там перед найвідповідальнішим завданням, отже щоб рятувати те, що ще було можна, мусів відчищувати все, закріплювати й доповнювати окремі перші мальовила за всіма вимогами модерної реставраторської техніки. І після довгих зусиль Макаревич відновив ту розпись якнайкраще. Вона засяла знову блиском давнього кольориту, всі сцени — такі оригінальні щодо іконографічної концепції — виступили в повній красі, а деякі постаті святих виринули наче візії з минулих століть. Так виконав своє завдання пок. Макаревич і віддав передовсім нам українцям памятник нашої культури у новому „живому вигляді”.

Вже після закінчення консерваційних робіт на Вавелі й у Лю-

блині зустрічався Макаревич досить часто зо злобними заввагами, що буцімто він не відновив як слід тамошніх поліхромій, а навіть мав змодернізувати їх у дечому. Щоб заздалегідь забезпечитися перед такими закидами, Макаревич казав зробити світлини всіх іконографічних композицій перед і після реставрації, а перегляд тих світлин мусить кожного переконати, що він вивязався якнайкраще зо свойого завдання. Велике технічне знання, з яким покійний підходив до своєї праці, далі глибоке розуміння памяток тієї доби і вкінці щирий подив для української культури давали йому повне право виконати ту відповідальну працю. Вибір його особи був справді вийнятково щасливий.

Зате мушу висунути деяке застереження щодо оригінальної „української" поліхромії Макаревича. Маю тут на увазі його розпись станиславівської катедри. Вона замало звязана з нашою мистецькою традицією, замало віє від неї чаром візантійщини. То все ж таки Макаревич старався дати таку стінопись, яка на його думку найбільше відповідала б духові нашої церкви. Сьогодні бачить наш інтелігентний загал кращі мистецькі зразки (Холодний, Сосенко, Буцманюк у своїх творах) і привик ставитися з більшими вимогами до артиста, але тоді — перед 40 роками, поліхромія Макаревича мусіла здобути собі признання.

Щирі симпатії Макаревича до українців не кінчалися на самих малярських працях, ані на його прихильних поглядах на нас; він радо приймав ще й молодих українців до помочі, виконуючи свої замовлення. Так напр. заанґажував до роботи нашого незабутнього мистця Василя Крижанівського, під кінець його студій у Кракові. В розмові зо мною згадував мені пок. Крижанівський, що в особі проф. Макаревича трапив він на вийнятково благородну людину, мистця з великою освітою і досвідом. Також Макаревич висказувався якнайкраще про нашого Василя.

Для ширшої характеристики Макаревича наведу ще один факт. Він захоплювався не тільки українськими мистецькими памятниками, але пізнав також нашу народню культуру в усіх її проявах. В одній нашій розмові він зазначив, що українці не сходять з високого рівня мистецьких і культурних здобутків і те, що виплекали так дбайливо перед віками, не тільки зберегли до сьогодні, та ще й відповідно розвинули. Українська культура увійшла — його слова — у найширші маси, вона не тільки привілей мистців, але також характеристична риса нашого селянина. І тут став мені розказувати, як то він відбував колись мандрівку з польським письменником М. Шукевичем по Східній Галичині. Ішли попри луку, де малий пастушок пас худобу. Сподобався їм той малий хлопчина з лагідними, добрими очима й вони стали балакати з ним. Пастушок давав на всі питання ясні, смілі відповіді. Аж тут серед розмови хлопець встромив руку до кишені й вийняв грушку та подав їм зо словами: „вибачте панове, що маю тільки одну, але її можна якось поділити на половину". Цей своєрідний прояв гостинности збентежив обох, вони пізнали, що отся прикмета наших селян така загальна й так глибоко закорінена в нас, що навіть звичайний пастушок не міг не почастувати двох принагідних прохожих, що приязно заговорили до нього. Безперечно кожний з нас, якщо найшовся б

в ситуації Макаревича, не був би аж так заскочений подібною сценою, одначе вражлива вдача мистця відчула тим живіше цілу тонкість поведінки хлопця. В дальших своїх мандрівках опинилися вони обидва (Шукевич і Макаревич) у Татрах. Відбули одну прогульку в гори в товаристві провідника „ґураля" й запросили його опісля до себе на чарку коняку. Цей провідник-селянин привик був видно до таких „панських" жестів, бо не лише прийняв без застережень їхнє запрошення, але ще й виступив з критикою самого прийняття. Саме, коли побачив на столі пляшку з коняком, узяв її до рук і сказав: „а що то, ви панове, пєте коняк тільки з трьома зірками, бо я пю звичайно з пятьма". Макаревич додав від себе: „бачите, це є та ярка ріжниця в культурі представників двох селянських мас!".

Друга картина. Після скінчення студій у краківській академії мистецтв, Макаревич рішився виїхати до Мюнхену. Він числився з тим, що може там на чужині прийдеться йому коли малювати композицію на народні теми. Він знав добре українську етноґрафію і дуже подобалася йому наша народня ноша, зокрема захоплювався подільськими перемітками, отже в звязку зо своїми намірами хотів навчитися завязувати голову т. зв. рантухом. Його своячка, місцева поміщиця, запросила тому до себе одну селянку, щоб показала на її голові, як вяжеться такий рантух. В означеній годині прийшла замовлена селянка, й то відразу з дочкою, а поводилася в сальоні, — слова Макаревича — як „скінчена дама". І звернулася до присутних із словами: „я привела з собою свою доню, бо уважаю, що хлопська хустина повинна бути завязана тільки на хлопській голові". Не буду розважувати цього висказу, чи був це прояв сервілізму, чи переніжненої уважливости, чи може промовляв він за своєрідним народним ритуалом, та Макаревич оцінював це явище передовсім з культурного становища й представив цілу подію як вицвіт старої, прегарної традиції.

Свої оповідання закінчив Макаревич тими незабутніми для мене словами: „Я дивуюся, що про культуру тих людей знатоки не пишуть цілих томів, бо вони вповні заслуговують на те. Українці — це рішуче новітні греки!". Мушу признатися, що я відчув гордість після тих слів, я радів слухаючи, як поляк умів справедливо оцінювати наші прикмети й як щиро захоплювався всім, що українське.

Покійний Макаревич залишив двох синів, що з них один одідичив по батькові великий малярський хист. Про вартість картин молодого Макаревича свідчить найкраще факт, що навіть Вичулковський, оглядаючи їх, сказав раз: „це такі скінчені речі, що й я не завагався б підписатися під ними". Щиро бажаю, щоб син перейнявся також на зразок батька любовю до української культури!

Другий недавно померлий мистець — Вичулковський, був добрим другом Макаревича. Щоправда, вони оба різнилися основно вдачами. Макаревич відзначався якимсь монументальним спокоєм, дистинґованою повагою, Вичулковський натомість — це був стихійний, степовий темперамент. Попри те характеризував Вичулковського щирий, просто дитячий ентузіязм і винятковa доброта. Автім він сам був для нас ближчий, ніж може думає наш загал, ця людина

зжилася з Україною й перейняла все найкраще, що українська стихія дає.

Як мистець, Вичулковський орудував по-майстерськи всіма техніками, а з ґрафіки найбільше любив літоґрафію. Його тематика обіймала Україну, Татри, а в акварелях і літоґрафіях архітектуру Кракова, Познаня, Данціґу, Люблина й Варшави. Знаменито малював також квіти й нераз висказувався, що це не його студії, а йому щось „так мріється”. І дійсно, багато з його творів, це мрії мистця, що над усе любив природу, та дивився на неї очима доброї, щирої душі.

Коли підете до краківської ґалєрії образів і станете перед стіною Вичулковського, то вразить вас там найбільша скількість українських картин: орка, збирання буряків, поліський рибалка й інші. Він виїхав в Україну незабаром після скінчення студій у Кракові та Мюнхені і там „шукав себе”. Сам розказував про себе: „Я просидів в Україні десять літ. З того перших пять років я зашився в одного знайомого так, що ніхто не знав, де я пробуваю. Там я обновився й скинув із себе впливи академії. Чарівний край! Три місяці ночував у шатрі над Россю. Малював сходи й заходи сонця. Маю жаль до себе, бо це все я знищив! Чарівна країна, розспівана. Коли я малював там фіґуральні композиції, серед орки, при викопуванні буряків, усі довкруги співали, і я з ними”. Вичулковський умів піддаватися не тільки чарові самої природи, але шукав ще й інших емоціональних спонук у ній та виловлював їх у найкращій формі. І в тому криється секрет краси його творів. В Україні перебував він чи не найдовше в околицях Балти, звідкіля привіз найбільше пейзажів і буквально цілу низку шкіцівників, засипаних рисунками коней, ярмаркових сцен, українських хат і дерев.

Як маляр, Вичулковський шукав завжди чогось нового, дуже часто бував невдоволений собою, а тоді переглядав старші студії, шкіцівники й що йому не подобалося — відкидав під піч. Саме така доля зустріла частину поліських його картин. Знав його слабість його друг Ф. Ясєнський і часто заходив до робітні мистця, щоб перешкодити цій вогняній жертві. Ясєнський спокійно заявляв Вичулковському: „маєш ти палити свої рисунки, то краще я їх заберу для себе”. І так збагачував він свою збірку, яка опісля розрослася до розмірів прегарного, самостійного музею. Отсю слабість використовував зрештою не тільки сам Ясєнський; в хвилях сумнівів Вичулковського можна було дуже легко вмовити в нього, що якийсь образ не „вдався” йому, а тоді добряга професор без застережень дарував його кому попало.

На становищі професора краківської академії мистецтв (від р. 1895.—1911.) Вичулковський не належав до типу олімпійців-професорів, яких ділить від студентів ціла пропасть. Навпаки, він був завжди щирим приятелем молоді, хотів якнайбільше навчити своїх учеників і дати їм передовсім запал до краси й — праці. Зрештою, він знав сам з власного досвіду, як то гірко приходиться жити студентові без матеріяльних засобів, для якого існує тільки одна ціль — шлях до ідеалу. Нераз бувало — поправляючи студентам їхні праці, брав до рук палітру й кисти та сам починав малювати. На загал студенти академії нерадо приймають таку коректу, бо не люб-

лять, щоб професор накидав їм власну техніку; він повинен тільки словами виявити всі помічені блуди. Але Вичулковський мав такий широкий малярський розмах, що його ученики годилися виїнятково навіть на лєкцію техніки. Коли ж Вичулковський витиснув у запалі на палітру ученика з його касети за багато якоїсь дорогої краски, то зорієнтувався негайно, що бідняга-студент був би сам не дозволив собі на таку розтратність. Тоді брав „покривдженого" на бік і дарував йому зо своєї робітні більшу скількість красок, або давав купон до фірми Райм у Кракові з „уповажненням для п. Н. Н. набрати красок" на його конто до суми 20 австр. корон. Мушу обєктивно признати, що таких професорів, які були направду віддані своїм ученикам, було в краківській академії й пізніше чимало.

Щира прихильність Вичулковського до студентів і його педаґоґічний хист були причиною, що мистецька молодь радо горнулася до нього. В численному гурті його учеників було досить українців. Вже самі прізвища їх — пророчистий доказ, як і кого виховував Вичулковський на мистців. У нього вчилися: Іван Труш, Олекса Новаківський, Осип Курилас, Модест Сосенко, Михайло Бойчук, Іван Бурачок, Михайло Жук, Антін Процайлович, Михайло Василишин, Пилип Демчук, Олекса Мавберґ, Василь Коцький і Едмунд Дунін.

За кожним приїздом до Кракова хору Котка на концерт, Вичулковський був одним із перших гостей. Приходив зо своєю дружиною й насолоджувався українською піснею. Тому, коли наша студентська Громада в Кракові підготовляла щороку Шевченківське свято, а хор давав запоруку, що ціла імпреза випаде добре, я брав білєти й ішов запросити проф. Вичулковського в імені нашого комітету на концерт. Він приймав мене завжди словами: „більшої приємности ви не могли мені зробити, бо я так люблю ті ваші прекрасні українські пісні!"

Вичулковський лишився в Кракові, хоча й перейшов на емеритуру. Замкнувся в своїй робітні, де найщирішим другом була його дружина, й посвятився зовсім творчій праці. Число колишніх його приятелів щораз меншало; одним з останніх був Ясєнський. Але й Ясєнського зустріла траґедія: цей витончений естет, окружений чудовою збіркою картин і ґрафіки, стратив під кінець свого життя зір, залишилась йому вкінці музика й — смерть. Вичулковський сильно відчув втрату друга й рішився на завжди покинути Краків. Там — як казав, бачив він від тієї пори тільки кістяки й трупів і тому постановив звідтіля втікати. Виїхав до Позпаня, дарував тому містові величезну скількість своїх образів, за що дістав хутір коло Бидґощи. Чув я, що Вичулковський мав бути наскрізь виїнятковим господарем. Коли бувало звозили снопи в гарячі літні дні з поля, він приглядався залюбки вправним рухам наймитів і переривав нераз дальше звоження, кажучи позувати собі до якоїсь картини. Хоч праця в полі аж кипіла!

Вкінці Варшава хотіла використати його малярський і педаґоґічний хист, запрошуючи його — вже як 80-літнього старця, на катедру до академії. Бо без уваги на свій старечий вік він був завжди молодий своєю енерґією і запалом. Але тут уже йому не

вдалося втекти перед смертю. Помер у 84. році свого працьовитого, повного змісту життя.

Теперішня доба, це доба культурного декадентизму. І тому опановує нас щирий жаль, коли відходять від нас мистці й люди високої вартости, що репрезентували ту щасливу, проминальну добу, якої найвищим ідеалом була краса в мистецтві, а правда в житті. Саме покійні Макаревич і Вичулковський були такими — чи не останніми репрезентантами старшої польської ґенерації. Вони обидва мали в собі щось ренесансового, та передовсім вміли дивитися на інших без злоби й ненависти.

Читав я у польській пресі, що похорони Вичулковського у Варшаві робили дуже прикре враження. В катедрі підчас відправи була майже пустка, а за домовиною йшла тільки громадка малярів, студенти академії мистецтв і ледве двох представників влади. З літературних, музичних і театральних кругів — нікого. Редакція того часопису (Тиґоднік Ілюструвани) звертається з докорами до свого громадянства, чому Варшава не вміла, чи не хотіла пошанувати памяті польського великого мистця, коли одночасно вимагає навіть від чужинців такої пошани для своїх великих людей?

Ми українці вміємо бути вдячні своїм заслуженим діячам, зберігаємо також щиру вдячність для всіх тих чужинців, що мали для нас хоч трохи серця. І хоч ніхто з українців не мав нагоди кинути на могилу Макаревича й Вичулковського жмінки рідної землі, ні зложити вінка з жовто-блакитними лентами, то все ж таки їх память буде для нас завжди дорога!

Сідлець, у січні 1937. р.

---

*Жорж Бернано**)

ІЗ ЩОДЕННИКА СІЛЬСЬКОГО ПАРОХА

Я передав ці рядки пароховi з Торсі, але не мав відваги сказати, що вони мої. Він такий хитрий — я не вмію говорити неправди — саме тому видається мені сумнівним, чи він цього не відгадає. Він віддав мені аркуш з усмішкою, що її я добре знаю; вона нічого доброго не ворожить. Вкінці сказав до мене:

---

*) Жорж Бернано (Georges Bernano * 1888), французький письменник, бере своїх героїв — з-поміж священиків, бо на його думку вони можуть промовити до сердець широких мас. Священик заступає серед загальної боротьби зі злом Ісуса Христа. Одначе і священик тільки людина і в своїх слабощах відчуває відповідальність, яку йому накладає його післанництво. Він усвідомляє собі диспропорцію між величчю священства і марністю людини. Священик, що виконує свої обовязки пересічно, без вкладу душі, стає „каменем преткновенія" і веде душі враз із собою в безодню. Це наповняє Бернана глибоким смутком і ніщо не може його потішити, коли бачить таких вірних, що за них Спаситель надармо пролляв Свою Кров. Позитивні і неґативні типи священиків дає нам, Бернано в своїх визначних повістях: „Sous le soleil de Satan", „L' imposture" „La joie", „La Grande Peur des bien — pensants", „Jeanne relapse et sainte",

Переложений тут вийняток вибираємо із найновішої повісти Бернана „Journal d'un curé de campagne" („Щоденник сільського пароха"), 1936, що була відзначена нагородою Академії. У вибраному місці молодий священик

„Твій приятель не пише так зле, навіть загарно витончено. Хоч думати правосудно — назагал корисна річ, то проте в цьому випадку було б ліпше це занехати. Річ бачимо, якою вона є, без акомпаньяменту, і не виставляємо себе на небезпеку — заспівати пісню тільки собі самому. Коли ти в переході зустрінеш правду, добре її оглянь для себе, так щоб ти міг її розпізнати, але не очікуй, що вона до тебе моргне. Правди св. Письма ніколи не моргають. Говорити з іншими правдами, що про них не знаємо, де вони перебували, — небезпечно. Не хочу таку собі людину, як я, ставити за приклад. Все таки: коли мені притрапиться, що маю якусь думку — одну з тих думок, які можуть бути для душ корисні, добре уважай, для душ, бо все інше!... то пробую зясувати її Господу Богові. Зараз втягаю її у свою молитву. Дивно, як інакше вона тоді виглядає. Інколи годі її пізнати...

Але твій приятель має рацію. Теперішня суспільність може свого Бога виректися, все таки і вона осягнула спасіння. Замало їй уже завідувати спільним для всіх майном; вона, як і ми всі, чи хоче, чи ні, пошукує за Божою державою. А та держава не з цього світу. Отже ніколи вона не зупиниться. Вона в бігу не може спинитися. „Рятуйся або умри!". Від цього нема ніякого відклику.

Що твій приятель говорить про невільництво, це також велика правда. Давній закон допускав невільництво, і апостоли теж. Вони не сказали невільникові: „Увільнися від свого пана!, — тоді, коли сказали розпустникові: „Увільнися від свого тіла і то зараз". Це — різниця. І чому вони так зробили? Певно тому, щоб дати світові, поки двигнули його до надлюдського ризиковного вчинку, час для відпочинку. Можеш вірити, що чесний чоловік, як св. Павло, не викручувався перед собою. Знесення невільництва не спинило б використовування людини людиною. Коли брати те точно, коштує невільник багато грошей, і через те мусів його пан трохи звертати на нього свою увагу. Я у своїм дитинстві знав одного нікчемника, шклярського майстра, що приневолював пятнадцятьлітніх хлопців дути в дмухавки. Коли потребував замість них нових людей, бо їх бідні малі легені були вичерпані, то цей звір мав тільки клопіт у виборі. Я всотеро волів би був бути невільником у одного з тих чесних римських громадян, що напевно, зрештою зовсім слушно, не запрягали своїх псів до возів ковбасами. Справді св. Павло не уявляв собі мильно! Він сказав собі тільки, що християнство принесло у світ правду, якої не можна нічим приглушити, бо вона добувалась на верх навіть і в найбільше незглибнім сумлінні, і тому, що чоловік пізнав себе зараз у тому: Бог кожного з нас вирятував, і кожний з нас варт Божої крови. Можеш перекласти це, як хочеш, навіть на мову боготворників розуму, найдурнішу з усіх, а проте ти приневолений класти слова побіч себе, що при найлегшім дотику діють, мов вибуховий матеріял. Суспільність прийдешніх днів хай тільки спробує сісти на тім! Підкладуть їй вогонь, і як!

дав старому й досвідченому парохові з Торсі прочитати свою книжку на суспільні теми, не признаючись до свого авторства, і веде з ним розмову про висловлені у ній погляди.

Одначе світ снить усе знову більш або менше про давню умову, що її колись склали з усіма чортами, і вона саме мала людству запевнити супокій. Через те, що четвертину чи третину людства понизили до худоби, хоч би навіть до вищої худоби, то поява надлюдей і чистокровних, прихід правдивої земської держави не були за дорого заплачені... Так думають, але не мають відваги це висказати. Коли наш Господь звязався з убогістю, то підніс бідного до такої гідности, що вже ніколи не можна буде стягнути його з високого педесталу. Він дав йому прапредка — ще й якого прапредка! Імя — і яке імя! Коли він бундючний, то миліший, ніж покірливий; здається, що він вже належить до Божого царства, де останні будуть першими; виглядає, неначе б воскрес і повернувся з весілля у своїм білім святковім одязі...

Але, що хочеш, держава починає робити добру міну до злої гри. Вона обтирає жебрацькій дитині уста, перевязує тих, що окалічіли, пере сорочки, варить юшку для спаралізованих і витирає сплювачки хорих. При тім дивиться все на годинник і думає, чи стане їй часу зайнятися своїми власними справами. Без сумніву трохи сподівається, що зможе передати машинам ролю давніх невільників. Так, на здоровля! Машини ніколи не перестають функціонувати, число безробітних не перестане зростати. Видається, що машини витворюють безробітних, чи розумієш? Бідний має тверде життя. Тепер все ще роблять спроби там у Росії... Не думай, що росіян уважаю за гірших від інших — всі вони дурні і божевільні, теперішні люди! Але чортівські росіяни мають добрий жолудок. Вони пожирають все, що їм влізе в дорогу, впродовж одного або двох століть пожиратимуть техніків і не тріснуть.

Їх плян остаточно не дурний. Очевидячки, все йде в суті речі про те, щоб вигубити бідного — а бідний свідок Ісуса Христа, спадкоємець жидівського народу! Але замість понизити його до звірини або забити, вбили собі в голову — зробити з нього малого рентієра або навіть, наскільки далі йтиме з поступом, малого урядника. Нема нічого понятливішого і потульнішого від такого дрантя.

*

Я використав нагоду. „Коли б їм всупереч усьому повелося?" — сказав я до пароха в Торсі.

Він хвилину надумувався: „Можеш мені вірити, я не радив би бідакам відступити своє право до ренти поборцеві податків... Це тривало б якраз так довго, як триває... Але ми вкінці є на те, щоб учити правди, ми не можемо її встидатися".

Його руки трохи дрижали на столі, майже непомітно, а проте я зрозумів, що моє питання пригадало йому страшну боротьбу, в якій ось-ось не розбилася його відвага, його розум, а навіть його віра... Поки мені відповів, рухнув плечем, як той, що бачить загороджену дорогу і хоче собі зробити місце. О, мене можна було легко перевернути!

„Учити, мій коханий, це не жарт. Я тут не говорю про тих, що з ярмарочним обманом вимотуються з петлі. Людей такого покрою ще досить побачиш у своїм житті та навчишся їх проглянути. Можна їх по тім пізнати: говорять про такі правди, що дають потіху. Правда наперед визволяє, потім аж потішає. Автім, яким правом

називають це потіхою? Можна б це назвати теж добре кондоленцією. Боже Слово! Це жаріюче залізо. Ти його вчиш і хочеш його щипцями взяти, а зо страху, що ти міг би впектися, не хватаєш його зараз обома руками? Щоб я не сміявся! Священик, що сходить з проповідниці правди й має уста ще повні кудкудакання та трохи розгарячений, але вдоволений, цей не проповідував — в найліпшім разі він торкотів. Певне, це може кожному трапитися, ми всі бідні спюхи, й інколи по-чортівськи тяжко чувати. Навіть апостоли раз спали міцно в Гетсеманії. Але треба собі колись раз знову усвідомити. І ти зміркуєш, що хтось, що робить великі жести і потиться, мов носій меблів при перепровадженні, через те не мусить бути чуйніший, ніж інші. Я тверджу тільки: коли Господь випадково витягне з мене слово, корисне для душ, то відчуваю його по тім, що воно мене болить".

Він сміявся, але я не розпізнав його сміху. Це був справді відважний сміх, але звучав розломано. Ніколи я не відважився б такого вищого чоловіка осуджувати; тож тепер говоритиму про прикмету, що мені зовсім чужа; до неї не маю нахилу ані з виховання, ані з уродження. Зовсім певно деякі люди уважають пароха з Торсі за досить неповоротного, і то майже простого або, як каже пані графиня: за звичайного. Але, тут можу спокійно написати, що хочу, і не потребую боятися, що когось ображу. Здається мені, що в тій великій постаті панівною прикметою — щонайменше з людського погляду — була гордість. Якщо парох із Торсі не гордий, то це слово взагалі не має сенсу, або я хіба не вмію ніякого іншого для цього підшукати.

Тієї хвилини терпів він у кожному разі напевно у своїй гордості, у правдивій гордості гордої людини. Я терпів якраз стільки, скільки він і охотно був би вчинив щось корисного і успішного. Я сказав зовсім по-дурному до нього:

„То і я мушу дуже часто торкотіти, або..."

„Мовчи!" — відповів мені — і я був здивований, як лагідно звучав нараз його голос — „годі хіба тобі вимагати, щоб такий горепаха, як ти, що іншого робив, як відторохкотів свою задачу? Але милий Господь їх все таки благословить. Ти саме не маєш відповідного обличчя, щоб зробити тихі богослужби вимовними. Бачиш — продовжував він — яканебудь баранячa голова, перший ліпший голодранець є вражливий на солодкий, ніжний звук слова, яке нам передає св. Письмо. Так хотів наш Господь, це зрештою зовсім в порядку. Тільки слабосилі і так звані мислителі уважають за свій обовязок перевертати очима і показувати в них білки, поки тільки відчинять уста. І природа говорить за цим: чи дитині, що лежить у колисці і своїм напередодні відчиненим оком бере в посідання цілий світ, не представляється життя як солодке враження, як пестощі? Але життя — тверде. Подумай до того. Коли річ схопити з відповідного кінця, то перше поздоровлення не таке обманчиве, бо смерть хоче тільки додержати приречення, що було дане в заранні днів. Усмішка смерти справді поважніша, але через те не менш лагідна, як та перша. Коротко, слово робиться малим разом із малими людьми. Одначе, коли великі і горді уважають за хитре рецитувати слово неначе скромну дитячу байку і при тім памятати зво-

рушливі, поетично гарні дрібнички, то тоді я набираюся страху — очевидячки за них. Вистачить послухати, як облудник, розпусник, скупар, злий багач із своїми грубими губами і світячими очима воркотять „Нехай діти прийдуть до мене", при чім не зважають на наступне слово, одно з найстрашніших може слів, яке людське вухо почуло: „Якщо ви не будете такі, як одно з тих малих, не ввійдете до царства небесного".

Він повторив ті слова зовсім для себе, а потім говорив хвилю для себе, сховавши голову в руки.

„Найвищою ціллю було б якраз проповідати Євангелію дітям. Ми занадто обраховуємо все — це нещастя. Через те нам нічого не залишається, як учити духа убогости, і це, мій любий — гірко! Тому пробують сяк чи так урядитися. І зачинають спершу тим, що наперед звертаються до багатих, до чортівських багатіїв: це здібні до спротиву хитрі людці, і вони мають, зовсім як слід, знаменитий спосіб дипльоматії. Коли якийсь дипльомат мусить поставити свій підпис на умові, що його не вдоволяє, тоді він розтрясає окремо кожний відступ. Тут зміняється слово, там пересувається протинку і нараз все в найбільшому порядку. Господи, цього разу оплатився труд! Ішло про проклін! Але є, здається, різниця між прокльоном і прокльоном. По змозі переходиться до порядку над тим. „Легше пройде верблюд через ушко голки, ніж увійде багач до царства небесного..." Зверни увагу, я — останній, що уважаю текст за не дуже то тяжкий, і не виминаю розрізнення понять: це був би за великий біль для єзуїтських кругів. Отже згода, що Господь хотів говорити про багачів, про справді багатих, багатих, що мають духа багатства. Добре! Одначе, коли дипльомати запропонують: ушко голки це була одна з брам Єрусалиму — тільки трохи вузька — і багачеві, щоб дістатись до царства, грозила тільки небезпека подряпати собі литки і роздерти гарну одежу на лікті, то я попадаю в шал! Наш Господь написав би власною рукою на мішках з грішми „небезпека життя", як уряд будови доріг пише на стовпах проводів із високою напругою, і при тім має..."

Він почав із руками в кишенях реверенди бігати по кімнаті то сюди, то туди. Я хотів також встати, але він дав мені знак, щоб я сидів. Я відчув, що він трохи завагався, що він хотів мене ще востаннє оцінити і проглянути, поки міг би сказати таке, чого він тими словами ще напевно до нікого не говорив. Очевидячки, мав ще сумнів щодо мене, а проте той сумнів не мав у собі нічого понижального, — на це можу присягнути. Він взагалі нікого не потрапив би упокорити. Саме тоді стали його очі добрячі і лагідні та набрали — як смішно це звучить у відношенні до такого сильного, міцного, майже звичайного чоловіка, що знав так добре життя і світ — незвичайної, неописаної чистоти.

„Треба б поважно розважити, поки можна б говорити до багачів про убогість. Бо інакше ми зробили б себе негідними повчати бідних про злидні, і як можна опісля відважитися станути перед судейський престіл Христа?"

„Убогого вчити убогости" — сказав я.

„Так, убогих. До них посилає нас любий Господь наперед, і що ми маємо їм сповістити? Убогість! Вони певно очікують чогось ін-

шого! Кінця своїх злиднів ожидають вони, а тут Бог бере убогість за руку і каже їм: „Гляньте, це ваша цариця, присягніть їй послух і вірність". Що за несподіванка! Подумай тільки, це приблизно історія жидівського народу з їхньою земською державою. Народ бідних є як тамтой народ, що блукає між народами, шукаючи за тілесними надіями, розчарований, розчарований до шпіку і костей народ".

„А все таки..."

„Так, а однак є на це заповідь і нічого не можна з цього виторгувати... Боягуз обійшов би ці труднощі і вийшов би з ними так на лад. Бідні люди це вигідні слухачі, добрі слухачі, коли вміти до них промовити. Говори з хорим на рака про його вилікування, а він нічого радніше не схоче, як тобі повірити. Ніщо не легше, ніж дати їм до пізнання, що убогість це рід ганебної недуги, негідної цивілізованих народів, та що ми маємо намір їх зараз увільнити від тієї грязи. Хто з нас відважився б так говорити про убогість Ісуса Христа?

Він поглянув мені сильно ввічі і я себе ще тепер питаю, чи він мене взагалі відрізняв від добре знаної обстановки, від притульного мовчазного довкілля. Ні! Він мене не бачив. Як би він був хотів мене переконати, то не надав би своєму зорові такого прошибального виразу... Я бачив, як він зо своєю цілою величчю і зо своєю всією силою, як людина, що бореться за своє життя, звернувся проти себе самого, проти однієї своєї частини, що був сто раз побитий і переможений та все наново зревольтований. Як глибоко він мусів бути зранений! Виглядало, неначе він розривав своє тіло власними руками.

„Так як ти мене тут перед собою бачиш" — сказав до мене — „волів би я бідним проповідати повстання. Або радніше нічого не проповідав би я їм. Насамперед я взяв би перед себе одного з бойовиків, героїв фраз, ґешефтярів перевороту і показав би їм, який зух — флямандчик. Нам флямандцям лежить повстання в крові.

Пригадай собі історію! Ми ніколи не мали страху перед достойниками й багатіями. Богу дякувати, можу сьогодні признатися, я справді сильна людина, але Господь не допустив, щоб я набрав багато досвіду в тілі. Одначе несправедливість і нещастя бурить мою кров. Тепер це справді лежить далеко за нами; ти цього не переживав. Славну енцикліку Rerum novarum Льва XIII. читаєш наприклад зовсім спокійно і так легко, неначе б якесь припорученння посту. Тоді, мій сину, думали ми, що земля трясеться під нашими ногами. Що за захоплення! Я тоді був священиком у Ноpенфонт серед вуглевого терену. Проста думка, — що праця це не товар, який підпадає під закон подажі і покупу, що не можна спекулювати на платнях і людських існуваннях, як на збіжжю, цукрі або каві, — перетворила сумління. Чи можеш в це повірити? Тому, що я цю думку висказав перед своїми людьми з проповідальниці, уважали мене за соціяліста, а добре успосіблені селяни вимогли, щоб мене перенесли в неласці до Montreuil. На неласку я свистав, як можеш собі подумати... Але у хвилині..."

Дрижачи задержався. Його погляд спочивав на мені і я соромився своїх малих журб. Я мав охоту поцілувати його руки.

Коли я відважився підвести до нього очі, стояв він, звернений до мене плечима, при вікні і дивився на двір. По довшій мовчанці продовжав трохи притишеним, але ще далі таким зворушеним голосом.

„Милосердя, бачиш, це звір. Можна багато від нього жадати, але не всього. Найбільше добродушний пес може стати скаженим. Милосердя це могутній і пажерливий звір. Хотів би я знати, чому зображують його завжди як трохи плаксиве і брудне. Це одна з найсильніших пристрастей людини, так справді є. В тій хвилині мого життя, про яку тобі оповідаю, думав я, що мене воно пожре. Гордість, завись, злість і навіть змисловість, цих сім смертельних гріхів вило хором з болю. Можна було це назвати зграєю вовків, облитих нафтою, що палахкотіли в полумї".

Нараз почув я його руки на своїх плечах.

„І я пережив свої супротивності. Найгіркіше це, що ніхто мене не розуміє, сам собі видаюся смішний. Для світу видається, що хтось тільки малий, для народу прихильний священик, марний кльовн! Може народолюбні священики не мали взагалі багато розмаху, я міг би зо свойого (розмаху) скоріш ще щось відступити"...

І тепер сталося щось дивне. Він присунув своє крісло близько до мене, сів і взяв мої руки в свої, не відриваючи своїх очей від моїх, своїх пишних очей, що наповнилися сльозами і всетаки дивилися більше наказуюче, ніж звичайно... бо у нього такі очі, що могли б зробити вмираючому смерть зовсім легкою і простою.

„Я тебе трактую як горепашнього бідолаху" — сказав мені, — „але я тебе ціню. Прийми це слово, яким воно є, це велике слово. По моєму відчуттю тебе Бог покликав. Щодо цього нема сумніву. З твойого зовнішнього вигляду можна б тебе вважати за монаше насіння, однак це байдуже. Хоча не маєш широких плечей, все таки маєш відвагу. Ти надавався б до служби в піхоті. Одначе пригадай собі те, що тобі тепер скажу: Не замучуйся! Коли раз дістанешся до лічниці, не вернешся ніколи назад. Ти не створений для виснажної війни. Машеруй до кінця і приготуйся раз колись скінчити в рові, з вояцьким наплечником на плечах".

Я добре знаю, я не заслуговую на його довіря. Але що він мені його подарував, то мабуть я його не розчарую. В цім саме лежить ціла сила слабосилих, дітей, а також моя.

„Можна пізнати життя поволіше або скоріше, одначе кожний розуміє по своїй змозі. Очевидячки, кожний має тільки свою частину досвіду. Чвертьлітрова пляшка ніколи не змістить у собі стільки, що літрова. Але існує досвід несправедливости".

Я відчував, як мої риси проти волі ствердли, бо такі слова мене болять. Я відчинив уста, щоб відповісти.

„Мовчи! Ти не знаєш, що це несправедливість, але ще колись дізнаєшся. Вже здалеку занюхує несправедливість таких людей, як ти, вона так довго за ними стежить, аж... Ти не мусиш датися їй проковтнути і не мусиш вірити, що ти міг би її приневолити до відвороту, дивлячись їй у вічі, неначе погромник звірят. Її заворотна сила тебе прикувала б. Дивися на неї тільки так довго, доки можеш, і ніколи на неї не дивися без молитви".

Голос його задрижав. Які образи, які пригоди промайнули йому перед його очима? Бог тільки знає.

„Ти не раз завидуватимеш добрій монахині, що вранці вдоволено йде до брудної бахурні, жебраків і пяниць, що має повно роботи аж до вечора. Вона справді свище на несправедливість. Вона має свою отару калік, вона їх чистить, ними піклується, і вкінці їх поховає. Але не її Бог повірив своє слово. Боже Слово! „Віддай мені моє слово" — скаже суддя в останньому дні. Коли подумати, що дехто тієї хвилини мусітиме витягнути зо свого мішка, минає охота, Бог знає, до сміху".

Він знову встав і знову поглянув на мене. Я також підвівся.

„Чи ми зберегли слово? І коли ми його зберегли недіткнене, чи не поставили ми його під кірцем? Чи ми його уділяли як бідним, так і багатим? Наш Господь говорить справді ніжно до своїх убогих, але звіщає їм, як я саме сказав, убогість. Тут не можлива утеча, бо Церква — прибіжище убогих, це ясне. Це не так дуже тяжко. Кожна співчувальна людина вділяє їм допомоги спільно з нею. Одначе вона — одинока, добре зрозумій: без вийнятку одинока, що зберігає гідність убогости. О, наші вороги мають вигідну гру. „Ви завжди будете мали при собі убогих", це певно не слово підюджування. Але це слово, і ми його отримали. Тим гірше для багатих, які поступають так, неначе вірили б, що воно виправдує їх самолюбство. Тим гірше для нас, що ми так служимо могутнім як закладники, все тоді, коли зявляється юрба нуждарів, щоб застукати до мурів „міста". Це найсумніше слово Євангелії, найбільше обвантажене смутком. І воно звернене передовсім до Юди. Юда! Св. Лука подає нам, що він провадив рахунки і що його книговодство не було дуже чисте. Гарно й добре. Але кінець-кінцем був він банкером дванадцятьох, а хто знайшов коли в порядку банкову рахунковість? Мабуть він обтяжив трохи кредитову сторінку, як цілий світ. Міркуючи з його останнього інтересу, можна твердити, що він не надавався на доброго біржевого маклєра. Цей Юда! Але любий Бог бере нашу бідну суспільність такою, якою вона є, в протилежності до кльовнів, що будують собі суспільність на папері і вмить поправляють її: завжди на папері, самозрозуміло. Коротко, наш Господь знав дуже добре силу грошей. Він дав капіталізмові мале місце коло себе, і Він навіть дав перший закладовий капітал. Це для мене дивне! Що ти скажеш проти цього? Це для мене гарне! Бог нічого не легковажить. Якщо річ пішла б добре, Юда мабуть спомагав би був грішми санаторії, лічниці, читальні і лябораторії. Як бачиш, він уже займався питанням зубожіння, зовсім так, як якийнебудь мільйонер. „Ви все маєте при собі убогих" — відповідає наш Господь — „але мене не маєте завжди". Це значить: „Не дай на дармо вибити годині милосердя. Ліпше віддай зараз гроші, які ти мені вкрав, замість завертати голови моїм апостолам замками на піску на підставі промислових грошей і твоїх плянів про соціяльні допомогові інституції. Надто думаєш таким способом підхлібити моїй добре знаній любові для потребуючих, одначе ти сильно помиляєшся. Я своїх убогих люблю не так, як старі англійки люблять бездомних котів або биків арени. Така поведінка багачів. Я люблю вбогість глибокою, продуманою, світляно ясною любовю — рівний

з рівним — як любиться вірну дбайливу жінку. Мої власні руки укоронували її. Воля шанувати її, не вистачає. Служити їй може тільки той, що наперед одягнув білий льняний одяг. І не кожний може ломити спільно з нею хліб горечі. Я хотів, щоб вона була покірлива і горда, не по-рабськи віддана. Вона не нехтує шклянкою води, коли хтось жертвує її в моїм імені, і в моїм імені вона її приймає. Якщо б убогий виводив своє право з самої нужди, то ваша себелюбність незабаром засудила б його на найгірші злидні, і він мусів би за те платити вічною вдячністю та вічним рабством. Ти сердишся сьогодні на жінку, що мої ноги обляла дорого заплаченими пахощами, неначе мої убогі ніколи не мали б мати зисків із виробу пахощів. Ти справді належиш до людей, що сердяться, коли пройдисвіт, якому дали лепту, не впадає в тій хвилині до пекарні, щоб себе напхати вщерть давно спеченим хлібом, який йому пекар ще до того продасть як свіжий. При його боці побігли і вони до винарні, бо нутро людини в нужді потребує скоріш обманчивих надій, ніж хліба. Ви нещасники! Чи золото, з яким робите стільки галасу, щось інше, ніж облудна надія, сон і інколи тільки обіцянка сну? Убогість багато важить на терезці мого небесного Отця, і всі ваші скарби з марного диму не допровадять ваги до рівноваги. Все будуть між вами убогі, бо все будуть багаті, себто скупі, і немилосердні люди, що прямують менше до майна, ніж до могутности. Такі люди є між убогими і багатими, і нуждар, що гасить свою спрагу над потоком, наповнений тими самими снами, що Цезар, коли спав у своїм пурпуровім шатрі. Багаті і бідні, отже ви маєте підставу оглядати себе в убогості немов у дзеркалі, бо вона — відбитка вашої сутньої помилки, вона займає тут на землі місце утраченого раю, вона — порожнеча ваших сердець і ваших рук. Я тільки тому поставив її високо, взяв її за жінку і укоронував, бо мені ваша злоба відома. Якщо б я був допустив, щоб ви побачили в ній ворога або хоч би тільки чужинку, якщо б я був залишив вам надію, що ви можете одного дня вигнати її зо світу, то я одночасно тим прокляв би слабих. Бо слабосилі завжди будуть важким бремям, мертвим тягарем, що його ваші гордовиті цивілізації підсувають собі взаємно зо злістю й відразою. Я написав своє знамя на їх чолі, а ви ще маєте відвагу підло до них наблизитися, ви проковтуєте загублену вівцю, але ви ніколи не матимете відваги кинутися на цілу отару. Якщо б я на мить відняв від них свою руку, то невільництво, яке ненавиджу, само від себе повстало б знову під якимнебудь іменням. Бо ваша сила (влада) глядить на суворе книговодство, а слабий нічого не може дати хіба свою шкуру".

Переклала *Ірина Гузар-Монцібовичева.*

Проф. Михайло Грушевський

УКРАЇНСЬКА ШЛЯХТА В ГАЛИЧИНІ НА ПЕРЕЛОМІ XVI. і XVII. В.

*Ось тут подаємо вийняток із VI. т. „Історії України-Руси" М. Грушевського, що кидає багато світла на походження галицької шляхти. Це питання стало у нас тепер дуже актуальне з відомих причин, а згадана наукова історія вже вичерпана та взагалі для ширшого загалу мало доступна. Цей сам вийняток свого часу (1912. р.) передрукував уже був В. Липинський у своїй пропамятній книзі „Z dziejów Ukrainy" і подав там свої редакційні уваги, які тут теж долучуємо, зазначуючи їх звіздкою: *).*

РЕДАКЦІЯ „ДЗВОНІВ".

В різних землях, підо впливом обставин політичних, економічних, кольонізаційних, ті національні відносини укладалися не рівно, не однаково виглядали в тім переломовім моменті, й тому мусимо їх оглянути зокрема, або поясами, в яких були з того погляду відміни.

В Галичині переміни, як ми знаємо, наступили з того погляду найскоріше і найсильніше. Як я вказував на своїм місці, уже підчас боротьби за ту землю, в 1430—1370-х рр. вищі упривілейовані верстви української людности були тут сильно захитані й ослаблені[1]). Все, що взяло якусь діяльнішу участь в обороні тієї землі, коли не згинуло в самій боротьбі, мусіло з перемогою Польщі або еміґрувати до земель волинських, побужських і т. ін. або впасти в долину через утрату, конфіскати майна. На їх місце і взагалі — де відкривався якийсь простір упривілейованій кольонізації, польський уряд вводив упривілейовані елєменти польські й усякі прихожі, на яких міг числити як на своїх прихильників. Щедрою рукою роздаються земельні надання — і цілі великі округи, правдиві князівства, як Ряшівська волость Яна Пакослава, Самбірщина Спитків, Ярославщина Тарновських, як величезні лятифундії Одровонжів, Кмитів, Бучацьких, — і поменші маєтності, сконфісковані від власників-тубільців, чи забрані за недостачею документів на право володіння від різних nullo jure possesores, і села свобідних селян. Поляками, або різними приходнями, що йшли в службу полякам, обсаджують усі вищі адміністраційні уряди. В великих масах вводять польський і іноплемінний елємент у склад міщанства, а навіть і селянства — в селах орґанізованих на німецькім праві.

Поруч того чужого панства на переломі XIV. і XV. вв. ще в значнім числі держаться останки тубільних родів, але загалом взявши вони вже тоді відсунені на другий плян. Цікавий образ тих відносин дає нам напр. склад третейського суду, зложеного в 1404 р. в Медиці в спорі Ягайла з Єлисаветою Пілецькою. В нім із місцевих достойників і панів виступають: Мацей, єпископ перемиський, і Офанасій владика, Ян з Тарнова, староста руський, Кміта, воєвода сандомирський, Іво з Клечиці, Яшко з Ряшева, Бенко з Жабокрут,

[1]) Див. в т. IV. с. 61—2, V. с. 20—3.

Яшко Мазовшанин, Миколай з Куликова, Яшко Клюс, Кристин з Марцинкович, Миколай Пстроський (чи Пшерозький), Яшко Фортуна, Франциск Борснич, Гринько Соколецький, Андрійко і Грицько Бибельські, Грицько Кердейович, Гліб Дядкович, Волчко Преслужич, Данило Задеревицький, Костьо Солнечкович, Костко, суддя перемиський, Яцко сяніцький, Васько Тептюкович, Михайло Процович, Драгут (вор. Драгин) Волох, Ходко Чемер, Юрій і Васько Мошончичі, Волчко Кузьмич, Михайло Сенькович, Іван Данславич, Олешко Грудкович, Васько Чорткович[2]). В цім реєстрі поважніших „шляхтичів і земян Руської землі", як їх називає документ, — а властиво частини її, головно Перемищини, українці, як бачимо, виступають ще в дуже поважнім числі (ряд їх, очевидно, розпочинає Гринько Соколецький, і до кінця з вийнятком того Драгина Волоха, це мабуть самі українці, як у переважній частині виразно показують це їх імена). Але фіґурують вони всі на другім пляні, по поляках, і серед них нема ані одного достойника з вийнятком Костка Болестрашицького, судді перемиського і також судді селяніцького, урядників зовсім невисоких (це діється ще перед реформою галицького судівництва).

Подібне бачимо і в східній Галичині, де в першій половині XV. в. ще чимало видніє заможнього українського панства, але також без впливових позицій, на другім пляні. Між шляхетськими підписами на акті конфедерації землі Львівської й Жидачівської більшу частину творять імена української шляхти, що і в самих іменах своїх ще задержує національний характер, а інколи уживає і українських печаток — як Юрша з Ходоровстава, Станко з Давидова, (в 1410. він зветься ще Осташко з Давидова), Дмитро Лагодовський, Мартин Каленик з Підгаєць, Михно й Пашко з Борщева, Юрій з Мальчиць, Сенько Галка з Іляшова, Сенько з Нагорець, Олехно, Марко і Ленько з Дрогошева, Петро Волчко з Колоденець, Стецько, Онисько й Стецько-Ілько з Черкасів, Дмитро з Унятич, Федько з Чолганець, Федько і Стецько з Млинищ, Дмитро й Яцко з Дідошиць (Дідушицькі), Яцко з Рожнитова, Андрейко зо Сваричова, Івашко з Дуліб, Іван з Кошави, Олекса й Лучка з Витвиць, Данько, Мика і Сенько з Балиць, Яцько з Новоселиць[3]).

Все таки, хоч зрідка, бачимо українські імена на урядах і достойностях тих земель і XV. в. — чи виборних шляхетських (по реформі), чи королем іменованих. Такий Сенько з Сіннова (de Syenuow), підкоморій і тутор перемиський під час конфедерації 1436—7 р., Ігнат з Кутищ, довголітній суддя галицький (1438—

---

[2]) Документ у бібл. Чорторийських у двох ориґінальних текстах — українськім і латинськім. Перший виданий в Актах Ю. З. Р. І. ч. 9 і у Головацького, нове факсимільне видання в Палеографических снимках І. ч. 31, текст латинський видано в т. IV. Kodeks Małopolski ч. 1084. В українськім тексті деякі польські імена зукраїнщені, в латинськім навпаки, тому треба оглядатися наобидва. Порівняти з тим реєстром деякі згадки останньої чверти XIV. і перших років XV. — як продажний контракт на Калеників манастир 1378. р. Acta gr i ziem. II. ч. 9), де зустрічаємо ще старого Ходка Бибельського з синами, Дворсковичів, Дрозда, Васька Кузьмича й ін., там само, IV. 19, V. 14 і ін.

[3]) Acta grodz. i ziem. VII, ч. 55, опис печаток тамже с. 108—9, кириличні написи мають вісім печаток, деякі мають написи латинські, але з українськими формами імен — як Michn... de Borsofsky, Ilko Stecko dominus de Sirkaz (Iac) konis de Dzedosicze.

1471), Васько з Риботич, суддя перемиський (1460—7), перед тим підсудок, Яцко Бибельський і Олехно alias Alexander Порохницький, стольник і підстолій перемиські, Гліб-Миколай з Сіннова, підсудок (1472—7), а навіть і на каштелянстві перемиськім засідав один із Порохницьких (1449—54)[4]).

Але був то водночас час, коли ті видніші українські роди, які задержалися в вищій верстві місцевої шляхти, швидким темпом затрачували свою національність і безслідно розпливалися в польськім елементі. Спільність клясових інтересів і бажання зрівнятися не тільки de jure, але і фактично з упривілейованим польським панством, доступити тієї повноти вигід і почестей, на які могли числити шляхтичі чи маґнати польські, впливи шляхетської культури й католицької стихії, яка розвивалася тут же під боком і заливала, що далі то більше, українські землі, нарешті — мішані шлюби з польками і навідворот — всі ці чинники і впливи, про які ще будемо говорити, робили своє діло дуже скоро. „Коли траплялося, — писав потомок одної такої спольщеної фамілії Ян Порохницький, архиєпископ львівський і великий протектор єзуїтів, описуючи з фамільних традицій цей процес польщення Руси, — що була панна одиначка з маєтністю, або вдова багата, то королі своїх поляків-шляхтичів посилали до Руси, помагали їм своїми впливами і так, женячися счаста, наповнили Русь і запровадили віру правовірну католицьку римську; решту зробила пильність пастирів, так що й найбільші панове з Руси перейшли до єдности з римським костелом, покинувши грецьку схизму"[5]). Розуміється, звести так багато до цього впливу мішаних шлюбів, як то робить той автор, не можна, але вони також мали своє значіння — не тільки на перехід маєтків у польські руки, а й на польщення самих фамілій. Так у тій самій родині Бибельських — одної з наймożніших українських родин Галичини, з якої виводив себе архиєп. Порохницький, внучка Ходка Бибельського Духна заміжна була за поляка Яна Бажі (Barzy) з Болозова[6]) і підсилений маєтком Бибельських рід цей зайняв в XVI. в. високе становище, займав високі сенаторські уряди, неприступні для Бибельських. З другого року з 1441. р. маємо напр. шлюбну умову Сенька Бибельського з Фредром з Плішович, де Фредро, сватаючи свою доньку за нього, звязує його умовою, що Сенько має „вихриститися" перед шлюбом, розумій — на латинську віру: „Шл. Фридро з Плішович — читаємо в акті — й шл. Яцко з Библа з братом своїм уложили між собою таку добровільну угоду, що Фридро просватав доньку свою Ядвигу за Сенька з Бидла, з такою умовою, що подружжя має бути довершене за чотири роки, і з тим весілля[7]), а коли котра сторона не дотримає, з вийнятком смерти, то має заплатити другій стороні тисячу гривен заруки,

---

[4]) Дати про них в індексах відповідних томів Acta gr., i ziem.

[5]) Витяги з тієї фамільної хроніки архиєп. Порохницького, писаної в першій чвертині XVII. в., в XLVIII. т. Записок, с. 6.

[6]) Походження роду не ясне, але вже в I-ій пол. XV. в., коли міркувати з імен, був то в кожнім разі рід спольщений. Як документальна ілюстрація таких шлюбів — одна з багатьох послужить напр. і отся: gen. Oluchna de Hermanow consors gen. Alberti Swathek de Vyasd iudicis castr. leopoliensis — Acta gr. i ziem. VII. ч. 53.

[7]) in quatuor annis debet fore copula et cum hoc nupcie.

а Сенько під такою ж запорукою має вихриститися перед подружжям[8]), і Фридро має дати Сенькові за тою дівчиною двісті гривен готовими грішми й стільки ж в одежі, а Сенько має заплатити жінці своїй Ядвизі віна і виправи 600 грив. на половині тих маєтностей своїх, що йому припали при поділі"[9]).

Може свідками таких переходів, що в тишині фамілійних і всякого роду приватноправних відносин робилися в великій масі продовж XV. і XVI. вв., служать подвійні імена, які зустрічаємо в другій половині XV. в. у різних репрезентантів українських панських родів Галичини: Costhko alias Joannes Порохницький, Joannes alias Hryczko Бибельський, Гліб-Николай з Сіннова, й т. ін.[10]). Взагалі історія польщення тих українських родів, наскільки можемо її слідити хоч би на підставі документальних вказівок, не була сліджена досі, хоч із становища культурної історії має воно чималий інтерес.

В XVI. в. можних родів, які б держалися української народности, в Галичині майже нема вже[11]). Мало було вже навіть заможнішої шляхти — яка б держалася української народности. В звісних петиціях до митрополита в справі галицької єпархії 1539—40. рр. напр. беруть участь такі галицькі шляхтичі: Марко Шумлянський,

---

[8]) et eciam Senko sub eodem vadio debet se babtizare prius quam copulam contraheret.

[9]) Acta gr. i ziem. XIII., ч. 1491.

[10]) Acta gr. i ziem. VII. ч. 63, IX. ч. 81 і 110, й індекси т. XIII. і XVII.

[11]) Із старих тубільних родів в XVI. в. Яблоновський (I. c. с. 288) вичисляє такі маґнатські фамілії: Липських (потомків Дмитра з Горая, обдарованого Казимиром великими маєтностями в Холмщині), Чурилів (з того ж роду), Бибельських-Новомійських, Дершняків, Ходоровських і Жоравинських, Струсів і Дрогойовських — все гербу Корчак. Даниловичів, Дідушицьких і Тарновських — гербу Сас. Інших гербів — Кердеїв, Ваповських, Лагодовських. З вийнятком Лагодовських, що ще в середині XVI. в. документують свою українську національність опікою над унівським манастирем, всі інші не донесли свого українського характеру до половини XVI. в., а переважно стратили його ще до початків того століття.

*) З огляду на зацікавлення, яке будять порушені тут питання, дозволяємо собі тут і в кількох дальших місцях навести ін екстенсо із „Źródeł dziejowych" Олександра Яблоновського цитовані проф. Грушевським уступи. Р е д а к ц і я пропамятної книги „Z dziejów Ukrainy" (В. Липинський).

„З природи речі в Україні поважне місце — пише Ол. Яблоновський — повинно було займати можновладство українського походження. Можне боярство було там могутнє вже за Рюриковичів і не могла його тепер відсунути на бік нова зверхня влада — в особі Казимира В. і його наступників. Справді так теж сталося. Міркуючи з безпосередніх наслідків, можемо напевно прийняти, поминаючи вже ноторичні дані, що перші польські володарі втримали, п р и х и л ь н е с о б і, ч и п о є д н а н е з с о б о ю, можне боярство при їх дотеперішніх добрах". Далі автор вичисляє ті старобоярські українські роди, що наведені вище у проф. Грушевського. Додаймо тільки, що до боярських родів українського походження зачисляє Ол. Яблоновський ще під знаком запиту і Комарницьких г. Юноша. Вкінці „посереднє огнище між ґрупами старо-українською і щиро-польською творили — на думку Ол. Яблоновського — доми, що прибули до Галичини за володіння Опольчика — із Шлеську чи Моравії — як дім Гербуртів, г. Павенжа, а без помилки і Фредрів гербу Боньча (може з Угорщини)". А в іншім місці пише Ол. Яблоновський ось що: „Така численна колись в Галичині, і по всіх українських землях, кляса боярів тепер під кінець XVI. в. ледве сліди залишила по собі. Розломилася вона тут і похилилася в двох протилежних напрямках: одна її частина дісталася щасливо до гурту шляхтиземлевласників, обдарованих польським правом, друга впала на становище простих замкових слуг та служак і т. ін." (стр. 175—176).

Іван Станимирський, Іван і Стефан Демидецькі, Никандро Свистельницький, Михайло і Марко Балабани, Павло Желиборський, Іван Лопатка, Петро Угорницький, Васько, Труфан і Іван Грабовецькі, Іван і Павло Загвоздецькі, Олехно Замостський, Іван Дубровицький, Василь і Юхно Ярмолинські, Костюк і Федор Яські, Петро Сербин, Іван і Олехно Чолганські, Іван і Васько Рожнитовські, Рашко і Стефан Сваричовські, Діонісій і Іван Горбачовські, Іван і Павло Самбори, Михайло й Яцко Ячниські[12]). Одначе з них лише кілька фамілій належать до середньої, заможньої шляхти — Балабани, може Демидецькі, Чолганські; інші — рядова, або й зовсім дрібна шляхта, як Грабовецькі, Дубравицькі (Дубровські), Рожнятівські, Сваричівські, Ячниські і т. ін.[13]).

Тої дрібної — і ще дрібнішої української шляхти було в XVI. віці в Галичині багато (особливо в Перемиській землі), і до неї в XVI. в. прилучаються, розмножившись і підупавши ще більше в своїм упослідженні — відсунені від усього, що несло доходи і впливи, — майже всі ті українські роди, які не вигасли й не спольщилися впродовж XVI. віку. От який катальоґ тієї української шляхти з першої полови XVII. в. дають галицькі акти[14]). В галицькій землі виступають Березовські, Волковицькі, Голинські, Грабовецькі, Дрогомирецькі, Желиборські, Жураківські, Кнегинецькі, Креховецькі, Мединські, Свистельницькі, Сулятицькі, Струтинські, Татомири, Угерницькі, Хотимирські; в Львівській: Балицькі, Винницькі, Витвицькі, Гошовські, Дубровські, Копецькі, Лозинські, Підвисоцькі, Підлісецькі, Плетенецькі, Погорецькі, Попелі, Передримирські, Свирські, Сегининовські, Сроковські, Чолганські; в Перемиській: Бачинські, Березницькі, Билинські, Боярські, Братковські, Винницькі, Височанські, Городинські, Городиські, Добрянські, Желиборські, Ільницькі, Кальнофойські, Коблянські, Комарницькі, Копистинські, Криницькі, Крушельницькі, Кульчицькі, Литинські, Луцькі, Монастирські, Матковські, Пацлавські, Підгоро-

---

[12]) Акты Зап. Рос. II. ч. 193 і 198.

[13]) Пор. у Яблоновського ор. с. с. 369 і далі, пассім.

*) „Дрібна гніздова українська шляхта". Аджеж мусимо ще трохи затриматися — пише Ол. Яблоновський — над деякими характеристичними рисами, що вдаряють дослідника, коли розважає він спосіб розросту і розміщення ноторично знаних або хоч би менш сумнівних гніздових староукраїнських родів. А в загальнім гурті галицької шляхти це не малий почот! Наперед і передовсім роди і доми, що носять на щиті гербовий знак Сас (є тих родин понад 50, стр. 340) — це хіба без вийнятку сама Русь, дарма, що леґенда виводить їх ніби спільного предка з-поза Бескидських гір, з середовища угорської Волощини. Зараз за ними, щодо сили і числа, ідуть ті, що носять на щиті Вруби — гербу Корчак (та ґрупа обіймає коло 40 прізвищ, стр. 341), подібно ж, бодай не всі роди — первісна Русь. Також виключно, хоч не в такім розгалуженні, тільки староукраїнські роди чваняться гербами: Кедрея — скоріш вже турецького, ніж угорського походження, Салава, Голобок. І стільки! Решта ж ноторично староукраїнських родів пристосувала свої первісні печатні знаки до постати уформлених уже польських гербів, або прибрала собі просто такі. Частіш від інших такі, як: Нечуя, Сулима, Юноша, Яструб, Остоя".

[14]) У Лозінського Prawem i lewem I² с. 290—1 (тут же характеристика тої ж дрібної шляхти). Катальоґ не повний; я доповняю його теж без претенсій на повноту.

*) Ол. Яблоновський, вичисляючи „Галицьку гніздову шляхту, що трималася своїх гнізд під кінець XVI. в", крім вище згаданих без сумніву українських родів, подає ще ось такі роди:

децькі, Попелі, Радиловські, Ритаровські, Селецькі, Созанські, Смеречанські, Ступницькі, Терлецькі, Турецькі, Турянські, Тустановські, Унятицькі, Уруські, Яворські, Яминські, Ясеницькі; в Сяніцькій: Добрянські й Лозинські. Переважно це були старі роди, що великими гніздами сиділи, розмножившись на своїх дідинах і поділившись на різні галузи з різними характеристичними прізвищами й „придомками", як напр. Княгиницькі-Проскурчата, Калиновята, Сенковята Жураківськці; Лехнівські, Йосиповичі, Якобшовичі; Чайківські Беренди, Солонинки, Трунковичі; Пацлавські, Грицковята й Іскрята й т. ін.[15]). Належали вони до двох специфічно-українських гербових ґруп — Сас і Корчак (особливо до першого); походження й розповсюднення серед тієї української шляхти тих гербів залишається невиясненою і небезінтересною з культурно-історичного становища загадкою[16]). Наскільки розмножена була та українська

В Галицькій землі: Беднавські, Блудницькі, Частиловські, Черленівські, Думидецькі, Грабовські, Гнилецькі г. Сас, Креховські г. Сас, Кунашівські, Ліханські, Оріховські, Обертинські г. Сас, Підвербецькі, Поплавницькі, Шумлянські, Студинські г. Голобок, Загвойські, Живачовські. У Львівській землі: Белзецькі, Боршовські, Боросьньовські г. Сас, Чайковські, Теменринські, г. Сас, Гармановські, Яструбські, Нараєвські, Печихойські, Рожнятівські г. Сас, Стрептівські, Сваричевські г. Сас. В Перемиській землі: Бориславські, Баранецькі г. Сас, Бистриєвські г. Сас, Хлопчицькі, Хлопіцькі, Чижовські, Домбковські, Дембовські, Дубовлянські, Ясенські г. Сас, Колодницькі г. Сас, Корчинські г. Сас, Кропивницькі г. Сас, Крушельницькі г. Корчак, Купятицькі, Любинецькі, Ловецькі, Моравські, Новосельські г. Сас, Новошицькі, Опарські, Ортинські, Рогозинські, Ропчицькі, Сеннівські, Слонські, Шептицькі, Тарановські, Волосецькі г. Сас, Жупанські. В Сяноцькій землі: Буковинські, Ліщинські, Лозинські г. Сас" (стр. 330—333).

З родів тих ті, що вживають гербів: Сас, Корчак, Голобок (підкреслені), є, як знаємо, без сумніву українського походження, а що торкається решти, то давність оселення (гніздове вже в XVI. в.!) також промовляло б за місцевим походженням, одначе наукова точність наказує прийняти в цілості думку Ол. Яблоновського, що „супроти факту, що шляхта українського походження прибрала з часом польські герби, не легко тепер без спеціяльних дослідів в тім напрямі відрізнити її від родів щиропольського походження, які прибрали тут у Галичині назви від отриманих надань". (стр. 343).

„Величезну ж, просто вдаряючу скількість шляхотських прізвищ, взятих від місцевин Галичини, виясноється тим, що, супроти багатьох окремих причин (яких ми вже торкалися), причинився до того немало і сам звичай прибирати окремі назви для кожної віддільної галузи і галузки навіть роду, що розроджувався. Обмежуючись тільки до староукраїнських родів, бачимо наприклад, що: Боратинські г. Корчак, в перемиській землі, виокремлюють зо свого гнізда: Мальчицьких, Домбровських і т. ін., Гороховські г. Юноша в тій же землі дають початок: Германовським, Комарницьким, Киїівським (с. 352).

Примітки Редакції „Z dziejow Ukrainy".

[15]) Див. у Яблоновського с. 353 і Лозінського І. с.

*) Прізвища серед Терлецьких — пише Ол. Яблоновський — Поповята; Селецьких — Грицьковята, Дзюрдзі; Блажовських — Чех, Соха, Телепа, Іванковята; серед Комарницьких — Янковята, Дудичі; Турянських — Головачі, Луї; Созанських — Прасоли, Вороновичі; Винницьких — Мукаші, Ошости; Яворських — Мриглодовичі; Попелів — Тарапатичі, Петельчичі (Хвостяки — Лозинський, стр. 291); Братковських — Пугачі; серед Крушельницьких — Вовк, Головка, Поповята, Блищиці; Сваричевських — Чепелі; Хоєнських — Костровичі; Сосновських — Фецюловичі; Чорнолозьких — Орешковичі; Пясецьких — Скочиляси: Грушецьких — Жаковичі; Ставських — Биліни, Сови; Коморовських — Мальхеровичі.

[16]) Див. про те прим. 4.

шляхта, дають поняття шляхетські пописи з першої половини XVII. віку. Так на пописі шляхти Львівської землі 1621. р. на 628 загального числа шляхтичів ставилося 43 Чайківських, 34 Гошовських, 40 Витвицьких. На пописі Перемиської землі 1648. р. на загальне число близько 1000 шляхтичів ставилося: 70 Яворських, 46 Кульчицьких, 36 Винницьких, 23 Билинських, і т. ін.[17]). Подробиці пописів про узброєння і виряд шляхти на тих пописах дають нам цікаву характеристику і матеріяльного становища тієї шляхти. Дуже воно було незавидне. Не то що дуже мало було між нею таких, що могли привезти з собою який збройний почот — а навіть і такі, що могли хоч особисто явитися „конно і оружно", були між ними в меншості. Напр. з 43 Чайківських тільки трьох ставилося на попис на конях, решта пішаком. Всі 40 Витвицьких — всі піші і ін. Попис львівської шляхти 1628. р., даючи докладніші вказівки про узброєння пописаної шляхти, дає ще сильніші подробиці тієї шляхетської біди, показуючи, що у багатьох не тільки коня, а й порядної зброї не було. Напр. шл. Гриць Волчкович Ясницький з Ясниц ставився пішо бодай з шаблею і полгаком, але шл. Іван Волчкович Ясницький явився пішо тільки „з києм"; шл. Роман Гошовський іменем Антона Гобрича Гошовського, батька свого, хорого на той час, теж пописався тільки „з києм"; шл. Федор Гошовський Клечкович ставився пішо з шаблею і полгаком, але шл. Стець Андроникович Гошовський був на пописі пішо тільки з палашем, шл. Федор Шумлянський з Браткович був пішо „з києм", шл. Григорій Рудницький з Браткович ставився пішо з шаблею й полгаком, шл. Іван Заплатинський з Осталович пішо з шаблею, сокирою і „пташою рушницею", і т. ін.[18]).

Незаможність не давала тій шляхті спромоги доступити і того не високого рівня освіти й культурности, на якому стояла заможніша — польська і спольщена шляхта. Це не волею, а неволею держало її ближче народніх мас і зберегло її українську народність, не тільки в XVII. і XVIII. вв., а й пізніше — аж до наших часів. Ця шляхта залишається вірна своїй „руській" вірі, старим традиціям — в XVII. і XVIII. вв., як в XV. і XVI., ці Васьки, Федьки, Грицьки зо своїми часто не менш характеристичними прізвищами — Пугачі, Колодруби, Вобки, Головки, Тарапатичі, Поповята, і т. ін. сильно відбивають від Прецлавів і Прандотів, Збожних і Щенсних, шляхти польської, gente чи natione [19]). В них живе почуття своєї національности і вони не пропускають часом нагоди заманіфестуватися як репрезентанти „всеї Руси", як вона в неясних, невиразних, але широких до безмежности контурах рисувалася тим західнім пограничникам її, стелячись і ховаючись у неясних горизонтах Сходу.

При польській конституції, що принципіяльно уважала всіх шляхтичів за рівних, без різниці заможности, освіти, почестей і урядів, а всякі справи рішала голосованням присутніх, — ця дрібна шляхта, творячи більшість шляхетської людности, могла б правити своїми землями й повітами, проводити своїх людей на уряди й на-

[17]) Цифри з пописів підраховує Лозінський ор. с. І. 339—40, 342.
[18]) Кн. львів. ґр. 380 с. 2581—5.
[19]) Пор. Лозінського с. 291.

давати тон в провінціональнім житті. Але до того бракувало їй солідарности, яснішого суспільно-політичного чи національного світогляду, бракувало орґанізації, і вона звичайно все і всюди відступала на задній плян перед заможнішими і впливовішими своїми польськими „братами".

Але бували хвилі, коли національні чи клясові інтереси, скристалізувавшись коло якогось конкретного факту, подвигали цю шляхетську масу до живішої й солідарнішої акції. Мотиви й обставини таких фактів не завсіди нам звісні навіть тоді, як звісні самі факти. До таких фактів загадкових виступів української шляхти в Галичині напр. належить масовий перехід української шляхти Галицької землі до волоського воєводи Богдана під час його походу на Галичину влітку 1509. р.[20]). Випадково довідуємося, що тоді приступили до нього Іванко Демидецький і Ілля Шумлянський, Іванко, Яцко, Васько Мищенські (?), Федько Дубрович, Зань Цуцилівський, Сенько Витвицький, Васько й Марко Княгиницькі, Семен, Іван, Сенько й Сидор Дрогомирецькі, Сенько Балицький, Дмитро з Дансковичь, Григорій, Сенько Гринча, Григор, Фича й Івасько Березовські, Івасько Пишнинський (?), Андрій Луцький[21]). Їх проголосили за зрадників[22]) і маєтки їх конфісковано[23]). Але по погромі Волощини взимі 1509/10. р., коли господар мусів зобовязатися в договорі між іншим звернути всіх людей, виведених з України, шляхтичі вернулися з Волощини й виправдувалися, що пристали до воєводи не добровільно, а з примусу. Це виправдання прийняли і тих шляхтичів привернули до своїх прав і чести, але важко повірити в правдивість того виправдання. Та обставина, що в тім примусовім положенні знайшлися якраз шляхтичі-українці, вірні своїй народності, каже здогадуватися інакших мотивів. Знаємо, що на ґрунті спільної віри, письменства, культурних елєментів була все деяка внутрішня звязь між Галичиною й Волощиною, і в тім факті може вона також себе проявила, хоч за відсутністю всяких подробиць тяжко пускатися в якісь ближчі здогади. Пригадаємо, що кільканадцять років перед тим мав місце такий же неясний, але ще інтересніший рух, звязаний з іменням Мухи, де провідником українського селянства Покуття й Галичини виступає волоський аґент (про це ще трохи нижче). Рік пізніше воєвода волоський висунув якогось претендента (сучасний польський літописець зве його Андрієм Барулом), що називав себе правним спадкоємцем Руси, яку Казимир силоміць загорнув собі; за допомогою султана він пробував захопити Галичину, але ненароком його зловили слуги Мих. Бучацького[24]). А двадцять літ пізніше від того інциденту 1509. р. під час волоського походу на Галичину, через Покуття на Галич, знову

---

[20]) Про цей напад Богдана і польський похід на Волощину спеціяльна розвідка Пуласького Wojna Zygmunta I. z Bohdanem wojewodą mołdawskim в 1509 р. — Szkice т. І. Факт, про який говоримо, залишився її авторові незвісний.

[21]) Матеріяли І. ч. 66 (деякі назви покручені).

[22]) Sua temeritate, fidelitate postposita, sponte et non coacti ad eundem woywodam defecissent eidemque se absque legittima causa subiecissent — ibid.

[23]) Ibid. ч. 65.

[24]) Monum. Pol. hist. III. c. 239—40.

чуємо, що українці майже поголовно переходять і піддаються воєводі, і він їх приймає ласкаво, а католиків каже побивати[25]).

Є в тих усіх епізодах кінця XV. і першої половини XVI. в. якийсь слід українсько-волоської іреденти — на жаль так неясної через недостачу джерел.

Ясніше зарисовуються нам деякі рухи, що захоплюють шляхту в XVII. в. В Західній Галичині напр. таким фактом була оборона перемиського владицтва від унії впродовж майже цілого півстоліття по смерті Копистенського (1610.)[26]). Оборона православя від унії в тім часі взагалі уважалася, так сказати б, за питання чести — не тільки реліґійної, але й національної; місцевій же шляхті вона була близька й тому, що на всякого роду церковних посадах, від менших — попівських і дяківських і до самого владицтва, було багато членів місцевих шляхетських родів, які тим чином були звязані дуже живими звязками з усякими єрархічними й церковними перемінами своєї єпархії. Коли по смерті Копистенського, також місцевого шляхтича, що залишився по боці православя, король віддав перемиське владицтво за протекцією місцевого біскупа уніятові Атанасієві Крупецькому, то місцева шляхта разом з духовенством виступила з виразною опозицією проти тієї номінації і почала переслідувати владику-уніята на кожнім кроці. Король Жигмонт, через скарги Крупецького беручи його в спеціяльну опіку і закладаючи величезну заруку 50 тис. дукатів на випадок якоїсь пригоди, вичисляє в своїм мандаті безконечний ряд місцевої шляхти, що взяла активну участь у тій війні за владицтво, настаючи на безпеку і життя Крупецького. Тут фіґурують: Іван і Микола Хлопецькі, Мартин Ритаровський, Федор Турянський, Андрій і Іван Созанські, Іван Манастирський, Іван, Павло, Іван, Миколай, Лука, Адам, Василь, Самійло і Михайло Літинські, Федор, Олександер, Андрій, Гаврило і Яцентий Копистянські, Василь Терлецький, Федор Винницький, Степан і Богдан Радиловські, Мартин-Олександер Фарафунта Блажовський, Іван, Федір, Григорій, Павло і Грицько Попелі, Мартин Ясеницький, Грицько Коблянський, Олександер Угерницький, Іван і Василь Бунтовецькі (!), Федор, Іван і Григорій Височанські, Іван Криницький, Тимко, Іван, Григорій й Іванко Кульчицькі, Петро Рогозинський, Петро й Олександер Голятицькі, Іван Чайковський, Грицько Яноцький, Іван Тустановський, Федор Коблянський, Босько Хмитковський (!), Федор Куничковський, Дмитро й Петро Гординські, Іван Ільницький, Дмитро Сидорський, Дмитро Бурда, Федор Татомир[27]).

З-поміж контр-владиків православних, протиставлених Крупецькому, шляхта підтримувала особливо енерґійно владику Гуле-

---

[25]) ad quem Rutheni illic paene omnes advolant et se illi gestibundi subjiciunt, quos ille benigne suscipit et tractat, eos vero, qui Romani ritus sunt, occidi jubet — Acta Tomiciana, XII. ч. 393, лист з грудня 1530. р. Згадаю ще королівський наказ 1511. р., щоб пани з Галичини не їздили на священня до Волощини — вони suscipiendorum ordinum, ut ipsi putant sacrorum, causa solent se conferre in Valachiam et alias exteras partes et plerumque de rebus et statu regni apud hostes disserere positionemque regni prodere (Corpus iuris Polon III. ч. 71).

[26]) Про неї у Добрянського, Исторія епископовъ еп. перемышльской, Łoziński, Prawem i lewem I. (с. 294 і далі), Голубевъ, Петръ Могила т. II. с. 135 і далі.

[27]) Книга перем. ґр. 327, с. 18—19.

вича, чоловіка енерґійного, що вмів, видно, зорґанізувати цю шляхетську громаду і за її поміччю збройною рукою викинув Крупецького з церковних маєтностей та відборонився від адміністрації, що хотіла Крупецького взяти в оборону, а шляхта через послів своїх вистаралася у короля виправдання для Гулевича і забезпечення йому владицтва до кінця життя. По смерті Гулевича так само збройною рукою підтримують шляхтичі його наступника — православного владику Винницького, що викидає Крупецького з церковних маєтностей. Вони помагають йому проти наступника Крупецького, поляка-уніята Хмельовського, якому унеможливляють не тільки володіння, але й саме пробування в перемиській єпархії; воднораз на соймиках земських проводять ухвали в інтересах Винницького, упоминаються за ним через своїх послів на соймі і перед королем та забезпечують йому володіння єпархією.

Не так одноціла й солідарна, бо скомплікована різними відмінами в конкретних економічних і клясових інтересах, але також дуже замітна була участь східньогалицької шляхти в народніх рухах часів Хмельниччини. Ареною їх була головно земля Галицька (західню Галичину рух зачепив розмірно слабо), а місцева шляхта виступає особливо в руху, що його орґанізував на Покутті Семен Височан (можливо — один із шляхтичів Височанських). Вона фіґурує тут в ролі ватажків, „полковників", проводирів селянських і міщанських повстанців, з яких складалося Височанове військо[28]). Тут і в інших ватагах зустрічаємо купу Грабовецьких, Голинських, Березовських, Скольських, Княгиницьких, Жураковських, Татомирів, Дрогомирецьких, Язвинських, Струтинських, Growsky Мединських, Гошовських, Попелів. Всю загалом місцеву українську шляхту поляки обвинувачували в прихильності до повстання, в замислах запанувати собі на місце поляків і т. ін.[29]). На жаль відсутність якихось енунціяцій самих учасників повстань не дозволяє нам вглянути в мотиви повстання, як собі його українські шляхтичі-учасники їх уявляли.

Та й поза такими надзвичайними епізодами, в чисто буденнім житті, не можна переочити те значіння, яке мала ця дрібна шляхта в консервованні українського елєменту і його національної традиції. Яка б не була бідна, некультурна, позбавлена впливу й поваги ця дрібна шляхта, все ж таки і своїм матеріяльним становищем, і добробутом, і що важніше — своїм суспільним положенням підносилася вона над рівнем позбавленого всяких громадянських прав, зведеного до становища робучого інвентаря панщинного селянства. Серед неї не бракувало одиниць, які ut in substantia sic in moribus et claritate виносилися над той низький рівень, на який зіпхнуто український елємент. Щоправда, в значній частині те, що підносилося над той рівень, скоро пропадало для українського елєменту — потягнувшись культурним покостом, воно асимілювалося в „культурнім" — польськім елєменті. Але все ж присутність того повноправного і трохи заможнішого, бутнішого елєменту в українських рядах давала їм деяку моральну силу і — запомагала їх діячами на різних

---

[28]) Див. Томашівського, Народні рухи в Галицькій Руси 1648. р. (Записки Наук. Тов. ім. Шевченка т. XXIV. і осібно) с. 39. і далі, пор. с. 121—3.

[29]) Жерела IV. ч. 42, 74, 83, 97, 152, V. ч. 42, 63, 75, пор. Томашівського ор. с. с. 41.

полях. Перечитуючи вище наведені реєстри шляхетських родів Галичини, читач певно ненароком пригадував собі Балабанів і Копистинських, Желиборських і Винницьких, Плетенецьких і Кальнофойських, Радиловських і Жураковських, що залишили свої імена в культурній історії України — не тільки самої Галичини, як діячі на різних полях церковного, просвітнього, культурного життя. В великих масах виходило відси духовенство — добра половина тих шляхетських родів заразом стало родами, династіями духовними. Велика маса тих імен потім вписалася в історію першого століття українського відродження в Галичині...

ВІЧНІ СЛОВА

Нова книжка *Шарля Жільбера* — „БОГ ГОВОРИТЬ" підкреслює вічну актуальність Святого Письма, особливо ж у теперішню добу всяких розрухів та морального розкладу, від чого так терпить сьогоднішнє людство.

„Ісусова наука — пише Ш. Жільбер в частині своєї книги, присвяченій Св. Євангелії, — завжди зачіпала не тільки безвірців, але ж і тих, хто тільки „хотів бути християнином".

Запевнював дехто, що цілком неможливо провести в життя Христові закони. Бо ж тоді, нібито настав би повний соціяльний хаос. А фанатик, що схотів би здійснити такий експеримент, — повинен би сховатись до манастиря. Тобто науку Христову взагалі вважав дехто за абстрактну теорію.

А от же цілі століття ця „абстрактна теорія" діяла на людську думку, як дріжджі, зміняла наставлення й мораль мільйонів людей. Хто знає, чи вже не зближається час, коли передові мужі різних народів згадають Христові слова?! І може, — дарма, що багатьом Христова наука видається „неможлива, щоб увести її в життя", — покажеться в дійсності тільки вона одна одиноко цінна.

Коли людство перепробує всі методи, щоб відновити мир та лад на землі, й коли покажеться, що всі вони не осягають мети, — тоді втомлене й знесилене людство нарешті повернеться до Нагорної Проповіді. І в ній знайде „краєвугольний камінь" нової цивілізації.

Одначе запевнюють, нібито ця, найвища з реформ, ніколи здійснитись не зможе, бо, мовляв, — „людська природа не зміняється". Але мудрість історії та факт еволюції людства впродовж довшого часу вказують нам саме на протилежні речі. Природа людська підпадає змінам і вже вона змінилась вельми! Вона бо властиво в стані перманентної революції. І не може не продовжати свого підєму до вершин закону моралі.

Псальміст говорить: — „В с е й д е н ь справедливість і мир обіймуться".

Тобто, парафразуючи ті слова, можемо сказати: в сей день замало бути озброєним в самий компроміс. Бо кожен народ здійснить свій найвищий ідеал, що завжди зможе згармонізуватись з найвищими ідеалами інших народів.

Звір, що розвязує всі свої конфлікти боєм, дефінітивно перетвориться на людську істоту, що розвязує їх розумом, а не силою.

І людство йтиме все далі й далі вперед до розвязки всіх питань повною, універсальною любовю. Бо ж сьогоднішня людська ментальність далеко більш, як це гадають державні мужі, доспіла вже, щоб прийняти науку Христову. І коли б ті державні мужі провели в життя ідеалістичні євангельські правди, то побачили б — „сей день” — ось він, він уже прийшов!

Ані Учитель, ані Пророки не брали поняття про „сей день”, як поняття про стан містичний, про стан майбутнього часу. Всі правдиві Пророки вважають завжди бажану мету за досягнену вже, за здійснену. Тож вони бачили „справедливість і мир”, як дійсність, що вже сталась і яка потребує тільки проявитись. А це й було тим, що давало їхнім словам стільки сили!

Як би „царство небесне” було б тільки побожною мрією, неоформленим видінням екзальтованих душ, давно вже зникла б з людської думки й сама уява про те „небесне царство”.

Цілі століття світ використовував зло у всіх його формах — і в найбрутальніших, і в найбільш рафінованих — тонких. А до чого це допровадило? До нічого! І сьогодні ми — в тім самім хаосі, що є наслідком тієї „експльоатації зла”. Думка ж, що постійно спирається на контемпляції зла, — сама спожиє терпкі овочі тієї контемпляції.

Отже: настав уже час, щоб обернутись і використовувати — розбудовувати добро. І в цьому, сьогодні ще незнаному „небесному царстві” людський дух знайде інтенсивні радощі, інтелектуальне задовілля і тверді, певні життєві підвалини, що не доведуть до розчарування.

З французької м. — *Н. Чужа.*

Д-р Василь Левицький

ДМИТРО БОРТНЯНСЬКИЙ (1751 — 1825)

(Докінчення; початок див. ч. 1—2 с. р.). Дзвони 1938 № 4-5

Як виглядав наш церковний спів до Бортнянського?

Наш церковний спів, як і вся наша культура, навязували до Візантії, а через Візантію до старогрецьких традицій і старогрецької культури. Як на зовнішню будову старохристіянських церков мали вплив будівельні взори грецького театру, (римська церква наближалася будовою до старшого грецького театру, грецька зо своїми царськими й євангельськими воротами до новогрецького театру), так і церковна пісня навязала до хоральних форм і напівів старогрецької драми. Той звязок геленського й геленістичного світу із християнським унагляднює також найстарша християнська пасхальна драма „Хрістос пасхон”, яка цілі вірші живцем перейняла з клясичних траґедій Евріпіда. Старогрецька музика знала двоголосний спів і однородну музику дутих або струнних інструментів. Загально знані були три головні системи старогрецької гармоніки, *дорійська*, *йонська* й *еольськолідійська*. Основою грець-

кої гармоніки були тетрахорди, себто цілості, зложені з чотирьох тонів із різними якостями і наголосами; довгі або короткі склади слів і їх наголос рішали про якість тетрахорду й надавали йому притаманну закраску напіву.

Дорійський напів, поважний, малотонний, а через те часто монотонний, мольово забарвлений, наближався до поважної бесіди; він передбачував або перемінний сольовий спів при супроводі восьмиструнної ліри чи кітари, або був хоровий з двома співальними „крилосами”. Цей напів став основою церковного співу середніх віків, використаний у сольових частинах для партій священиків, а в хорових для партій дяківського співу „на два крилоси”.

Другий напів — йонський, орудував різноскладними якостями і різними їх наголошуваннями. Через те осягав більшу тонову гнучкість, заворотнодоскочне темпо і дурове наставлення, бо його застосовували при Діонісійських урочистостях, злучених з винозборами і обжинковим похміллям, яке супровожав танок і галаслива гульба. Звідсіль вийшла його притаманна драматична форма, звана дитирамбом, що стала товчком до розвою грецької драми. Від йонського напіву перейняли церковні пісні драматичну форму.

Третю систему творив еольськолідійський напів, що повстав на рубіжжях у словянських племен і підо впливом словянської пісні він спрягав і лучив мольові тетрахорди з дуровими, пристосовуючи їх до змістової потреби кожної пісні, а драматичною формою виявляв змістові переживання й почування. Через те ставав цей напів вірнішим проявом розспіваної душі та природнішим висловом усіх її переживань, отже означав поступ мистецтва та уможливлював його майбутній розвій. Еольськолідійський напів став основою для нової віршованої церковної пісні, що у Візантії осягнула найбільший розцвіт у IX. в. Як Церква поділилася на західню і східню і обидві навязували до різних старогрецьких традицій, так і церковна пісня інакше розвинулася на Заході, інакше на Сході. Західня Церква не допускала довго співу, але вчасно, бо вже від VIII. в. впроваджувала музику, толерувавши органи. Східня Церква викинула зо своїх стін всяку штучну музику, а ввела живий церковний спів не тільки своїми богослужбами, але витворила побіч псальмів нові форми церковної пісні в канонах і контакіях, з тропарями й ікосами, а її збірники октоїхи — осмогласники й ірмологїї стали канонічними церковними книгами. Спів став засобом молитви, славословям — доксольоґією. Однак навіть у найбільшім розцвіті Візантії не було там ані многоголосного співу в церкві, ані різноінструментної музики в державі, хоч переносні кількаклявішні органи творили таку саму обстанову домів, як у нас сьогодні фортепіяни. Візантійський спів захоплював скоріш своєю силою співаків, природністю й гнучкістю напіву, але не мистецьким зливанням форми із змістом, бо він поглочував усяке індивідуальне переживання. Візантійський спів був вірним витвором візантійського будівельного стилю, що придавлює нас своєю масою, перед якою всяка одинність і ніжність форми затрачується. Малі вікна того кольосу допускали до середини мало світла — понуро було внутрі. От так і з давнім візантійським співом: у нього були малі тонові на-

світлювання; через те він був понурий, стогнав, а не радував ані величав, а його славлений Бог — був не так люблячий і добрий батько, як скоріш цар, такий як усі інші царі, хоч він цар над царями. — У такім співі годі було думати про тонове координовання, чи про мистецьке насвітлювання і тіньовання, чи предметне устійнювання або підметне переживання. Цей спів, як уся решта візантійської колись живої і високої культури, згодом в ході століть ціпенів у кліщах візантійської містики, костенів в однобічності візантійського гуманізму і такий залишився до упадку Візантії й опісля. „Волимо бачити в Царгороді турецькі завої, а щоб не папські тіяри" — гукали чорноризні темні духи, щоб напередодні упадку Царгороду (Різдво 1452) не допустити до оповіщення унії з Римом і до культурного обєднання. Через схизму окружив схід себе й усі східні свої народи грекокитайським муром.

Наша християнська Церква — вийшла зо сходу. Мали ми вже з апостольських часів церковну орґанізацію на Херсоні, засновану другим з черги римським Папою, св. Климентієм. Він, засланий цісарем, прибув у нашу Херсонщину й заложив християнську Церкву, що держалась аж до княжих часів. Церква та мала й власні книги, писані черторізами, і власну літературу. Її єпископи брали живу участь у всіх найстарших християнських синодах і соборах, а проте з політичних понук рішився князь Володимир Великий поминути малу й слабу ще херсонську церкву й народні завязки її орґанізації, а приймив християнство в грецьковізантійській інтерпретації. Нагальне нищення нашого поганства (записане літописцем) йшло в парі з нагальним переорґанізованням херсонської церкви й утривалило в нас панування візантійства. Через те і наша церковна пісня аж до Бортнянського не виходила поза межі візантійського занепалого співу. Її співав цілий народ обовязково й громадно, але часто не розумів староцерковних слів, не пізнавав їх змісту, отже перекручував і нагинав на свій лад. Пісня сходила інколи до конвенціональности та не мала ніякого виховного впливу.

Бортнянський перший надав нашій церковній пісні західньоевропейську евгармоніку, ввів і закріпив у ній усі нові музичні елєменти, які надбав і випробував захід, та зробив її мистецькою цілістю, що сама про себе діяла на кожну одиницю. Як така виходила вона поза і понад маси, отже могла й мусіла ці маси задивувати й спонукувати до безпосереднього переживання й посередньої задуми. Бортнянський зробив церковну пісню новим культурним і виховним засобом української нації, що зближував її й підносив до ряду інших культурних народів.

Які це були нові елєменти західньої музики? Довгий час була західня музика дуже бідненька. Церковний т. зв. григоріянський спів, устійнений папою Григорієм Великим, обмежувався до літурґічних партій і потреб та був дуже скупенький у своїм змісті. Навіть співання псальмів, впроваджене св. Амврозієм, не збагатило репертуару. Одинокими загальноспіваними піснями були „Страдальна мати" — „Stabat mater dolorosa", „Dies irae" — що нагадувало наше „Памятайте християни" та грецькі аклямації „Кирієелейсон" з їх латинськими відмінами — витяганнями або секвенцами. Впроваджені органи звеселили латин-

ську церкву: папа Віталіян згодився впровадити органи вже в VII. ст., але вони приймилися аж тоді, коли їх увів офіціяльно в двірській церкві Карло Великий. За цісарським прикладом появились органи у всіх церквах „західньоримської держави".

Удосконалені органи (винахід педалів, зменшений обєм і побільшене число клявішів) поклали на заході основи для розвою музики і злученого з нею співу. Побіч органів заведено інструментальну музику, а західня Церква стала патронкою також і тієї обновленої музи. Великою перешкодою в розвою музики була недостача музичного вирізнювання й тонового знаковання. Цю нодостачу усунув Ґвідо з Ареццо в 1050. р. Він винайшов нотні знаки, звісні фасольки наших богогласників, заступив грецькі тетрахорди шеститонною ґамою, впровадив ключі й знаки забарвлювання та устійнив пятилінійне писання нот. Давні тетрахордові найми, тяжкі й незручні нотні знаки, щезли цілком. Непрактичні показалися також азбучні знаки, яких уживали й у численні і в музиці. Навіть візантійська Церква перейняла і впровадила в себе винахід Ґвідона з Ареццо.

Той винахід дав товчок до нової ритміки й до нової динаміки. Замість монотонії введено тепер доцільно розчленований час, природне розрізнювання якости і висоти тонів, відповідне їх чергування й наголошування та доповнено усталивши осьмотонні ґами. Замість давнього дисканту, себто двоголосного співу введено тепер контрапункт і гармонію. Середньовічні трубадури й мінезенґери плекали переважно світську пісню, але їх пошана до жінок (Frauendienst) відповідала культові Богородиці, що дав почин до ліричних церковних пісень. Хрестоносні походи, а згодом татарськотурецькі війни додали нових понук до розвою змісту церковних пісень.

За змістовим багатством прийшов формальний розвій. Давній монотонний спів — concentus — заступили наголосні епічнорозвоєві речітативи, звані accentus. Їх доповнювали драматичними аріями і ліричними піснями, хорові ж партії переплітували солями, дуетами, терцетами або й квартетами. Замість давнього орієнтальнопрозового псальмовання прийшла віршована поезія з різнотою своїх стіп і з вибагливістю їх сполук та з сорокатістюримів і асонанців. Форма і зміст зросталися в одну природну цілість. Так повстали церковні хорали, канони, кантати й ораторії та духові концерти взагалі, супроваджувані грою на органах, на фортепіяні або грою інструментальної орхестри, спершу тільки смичкової, а опісля комбінованої з дутою й тарабанною. В світській ділянці повстали любовні мадригалі, задумливі сонати, пристрасні симфонії та драматичні опери.

Головним осередком нової музики була Фльоренція й Венеція. Італійці опанували музичну теорію і свої терміни накинули всім народам, що висилали туди своїх співаків на науку нової музики. Аж у XVIII. ст. перейняли на себе інші народи дальше плекання і розвивання музики, особливо німці, яким Бог до давніх музиків додав ще Моцарта й Бетовена, Ваґнера і Штравса.

У тіснім звязку з тим розвоєм стоїть і наш Бортнянський. Від італійців перейняв він усі нові музичні формальні здобутки; від

німців засвоїв собі той зміст, що ставив мистця на службу серафимському мистецтву.

Д-р Копач згадує у своїх споминах („Мета” 1934), що в одній ґімназії в Мюнхені співали на концерті псальми Бортнянського. Це не випадок, це історична конечність. Мюнхен — цей німецький осередок безсеребренного мистецтва, що плекало „мистецтво ради мистецтва” — знав здавен-давна всі кращі прояви нашої культури; там перебував якийсь час Боденштед, що перший перекладав і видавав українські народні пісні в німецькій мові; там виставляли на сценах часто драми про нашого Мазепу (пор. мою статтю „Mazeppa in der deutschen Literatur“, Ruth. Revue), там співали твори Бортнянського, а не хто інший, як Ваґнер, проймався музичним стилем нашого мистецтва та наслідував його в своїх музичних драмах, а навіть основну ідею „Парсіваля” найшов у нього.

Які ж новості роблять у нас Бортнянського творцем нової епохи? Його формальна реформа відноситься до музичного знакування. Бортнянський заступив давнє фасолькове письмо видосконаленими загальноевропейськими нотними знаками, а через те зблизив нас до Заходу й Заходові облекшив пізнавання нашої музичної культури. Важніші його сутні реформи: двоголосний, многотонний, протяглий і виконуваний масою спів заступив він чотиро- й осьмо-голосним дібраним хором і надав йому оперового маєстату відповідним приспособленням мольових і дурових партій, сольовими, дуетовими й терцетовими та квартетовими вставками, а скоординувавши також слово з напівом, сотворив мистецькі цілості і зачарував у них животворчу динаміку. Так дав він наглядний вислів усім нашим одинним і збірним почуванням, що будяться по черзі в душі, яка співом звертається до Бога, на дроганнях голосу підноситься понад земну марноту до вічности: сольові партії — це напняття розспіваної душі, його хорові — тутті — це драматичний вияв, виладування того напняття; воно спомагає і супроводжає дане розбуджене ліричне почування до наміченої цілі. Мистецько-вокальну частину змінює часто Бортнянський інструментальною музикою, яку він знову перший впровадив у нашу церкву. А навіть там, де ви не маєте, або не чуєте інструментального дострою, наслухуючи почуєте таке багатство тонів, що в їх фуґах або диссонансах маєте ілюзію, немов грає хтось на голосних органах. Бортнянський прогнав із наших церков візантійський стогін і галасливе козогласіє (як єпископ Шумлянський називав наш тодішній спів), а впровадив нові музичні цінності, нові мистецькі форми і зачарував у них стільки поезії, стільки життєвої безпосередности і стільки творчої енерґії, що вони стали виховним чинником на довгі віки.

Одну має хибу Бортнянський, але вона спільна і йому і його старшому ровесникові Сковороді; їм недостає того живчика народу й вияву його душі — живої мови. І Сковорода, й Бортнянський послугуються церковною мовою. Церковна мова в літературі спинила її формальний розвій на століття. Тимто ані фільософія Сковороди, ані музика Бортнянського не осягнули зараз і вповні того, чого собі ті ґенії бажали: двигнути народ із занепаду, піднести його в ряди інших культурних народів на Божому світі. Але зро-

зуміли інтенції тих ґеніїв вороги українського народу. Твори Сковороди сконфіскувала в більшій частині царська цензура, та проте вони поширилися в рукописах і дали почин до духового відродження народу. Твори Бортнянського, хоч видані в Москві й поширювані в Росії, дійшли також і в Україну та започаткували мистецьке обновлення нації; не сконфіскувала їх царська цензура, боявшись Бога, якого вони славлять, але накинулася на них теперішня червона цензура, що видала тому кілька літ наказ спалити й знищити всі твори Бортнянського.

А які ж виховні цінності криє його гармоніка? Як син безрідної, бездержавної нації не міг Бортнянський здобутися на якісь веселі, світорадісні акорди; в нього переважав поважний настрій; він бачив тодішнє загальне нещастя й співав за пророком: „Вислухай, Боже, голос мій і прийми молитву мою, бо Ти мій Бог, перед Тобою висповідаюся" — а та сповідь була щира —: „Наша надія, наша поміч у Бозі лишень"; „Блажен муж, що боїться Бога". — До нього Бог скаже: „Коли твої сини збережуть мій заповіт і мої обявлення, яких я їх навчив, тоді вони засядуть на престолі твоїм, а всіх їх ворогів я соромом повалю" — „враги його облеку студом, студом облеку". — Для народу нещасливого це найкраща надія, найкращий спосіб обнови; — пізнати себе, як казав Сковорода, — визбутися своїх хиб, двигнутися понад усяку часовість і марноту та не давати їм випровадити себе з рівноваги, удосконалитися духом, піднестися до вічности й зєдинитися з Богом, щоб опісля з повною достойністю сказати: „Божий єсьм!" — Хто на таке здобудеться, одиниця чи народ, цей воскрес до нового земного й вічного життя; такі одиниці й такі народи „на руки візьмуть Тебе, щоб Твоя нога не спіткнулася коли об камінь, а Ти на аспида нашого наступиш".

До такої вершини духового підєму, життєвого переображення й мистецького усовершення двигнув Бортнянський своїми музичними творами цілий свій народ, і коли цей затрачував свою державно-політичну основу, Бортнянський витворив для нього атмосферу до мистецького обєднання й духового воскресення.

В Бережанах, дня 3. червня 1934.

РЕЦЕНЗІЇ

Б. І. Антонич: ЗЕЛЕНА ЄВАНГЕЛІЯ. Посмертне видання. Львів 1938. Видавництво Ізмарагд. Стор. 56, 8⁰.

Б. І. Антонич: РОТАЦІЇ. Посмертне видання. Львів 1938. Видавництво Ізмарагд. Стор. 20, м. 8⁰.

Лінія розвитку творчости покійного Антонича була спокійна. Від дебютантського „Привітання життя", через молодече-безпосередні „Три перстені" до формально довершеної й ідейно викристалізованої „Книги Лева" — це безупинний поступ вгору, це творення нової письменницької індивідуальности. Здається мені, що коли б Антоничеві судилося було розвинути ширшу й багатішу творчість у пізнішому віку — то „Книга Лева" замикала б перший, молодечий період його поетичних шукань. В тій книжці він знайшов себе, а одночасно дійшов до вершин поетичної досконалости. І так само, як окремі глави „Книги Лева" відділені від себе ліричними ін-

термеццами — в цілій творчості поета мабуть було таке інтермеццо-відпочинок, характеристичне не так ідейним підємом і його поетичним виразом, як скоріш безпосереднім відчуванням життя та замиканням його в рамки символів і метафор. На це вказує посмертна збірка поезій Антонича, приготовлена до друку ще самим поетом — „Зелена євангелія“.

Хоч будова цієї книжки анальоґічна до будови „Книги Лева“, хоч поетичний стиль і його засоби в обох збірках також подібні, — то ідейний зміст їх зовсім неоднаковий. Суть „Зеленої євангелії“ висловлена в короткому „мотто“ до тієї книжки: „Із всіх явищ найдивніше явище існування“. Біольоґічне почуття вітальної сили й чару оформлене тут на різні лади: раз у сирій формі фізіольоґічної розкоші з життя, вдруге в розпливчастих контурах натуристичної свідомости спільноти біольоґічних процесів у цілому орґанічному світі, — то знов у продестильованому виді психічного опоєння життям і здебільша дискретної еротики. Майже нема в цілій збірці виразу загальніших ідей, що виходили б поза рамки фільософії життя як біольоґічного факту, а переходили б у сферу суспільних, національних і т. п. зацікавлень. Одинока ширше розвинена подробиця з тієї сфери — це стихійне почуття любови до рідного села, до рідної землі, а через те до батьківщини. Цей момент і є незвичайно тактовним і природним переходом від віталістичної поезії тієї збірки до її ідейних вершин, висловлених ось як в одному з нечисленних, але зате прегарних, віршів цього роду:

Завія зелені, пожежа зелені,
і квіття курява, і солов'їні схлипи.
Столи весільні — ох столи не вкстелені
і бджіл тьма-темрява і молитовні липи.

В ромашок спів слимак дороги ввився круто
і ранку кіш, що в ньому птаха — сонця помах.
Задума — не задума, смуток і не смуток,
це на країні цій трагічна паполома.

Мов два дракони, сонце й місяць, зорі — галич
і білі села й білий жар і білість куряв.
Шевченко йде — вогонь, людина, буря
і дивиться в столітню далеч:

в вогні пробуджена
князівна.

Хай на очах землі печать, — тьми чорна штольня!
І день не день, і ніч не ніч, і спів не віщий нам.

О, земле, земле батьківська, клятьбо бездольна,
моя країно Благовіщення!

Ось такі вірші, у своїй дискретності просто ревеляційні на тлі „громадянськости“ нашої літератури, належать до перлин збірки. Та перли першої величини й краси у ній — це таки особиста, інтимна, глибоко відчута любовна лірика.

Ось приклад:

Кохай мене звичайно й просто
так, як кохають всі дівчата.
Коли проходиш білим мостом
Зоря в твоє волосся впята.

Так палко вміють цілувати
лиш ті, що перший раз цілують.
В тремтінні слів твоїх крилатих
я барвінкову щирість чую...

Окрема сторінка „Зеленої євангелії“ — це незвичайно оригінальний мотив ремесла і будівництва, вміло сплетений із чисто духовим моментом. Вірш „Теслів син“ типовий для тієї ділянки творчости поета:

Дубова скриня, в скрині пісня і сокира.
Сокирою хвалив щодня твій батько Бога.
Твій дід теж тесля був. Стоять церкви чотири,
що ними завершив своє життя убоге.

На жаль твоя долоня вже не до сокири,
не мрії з дерева тесатимеш крилаті.
Так відлітають птахи наших гір у вирій
долин квітчастих, на дівчата й льон багатих.

Ті посмертні вірші молодого поета, що не ввійшли до „Зеленої євангелії“, подані в окремій збірочці „Ротації“. Вяже їх в одну цілість урбаністична тематика, така далека від мотивів попередньої книжки. Але все таки — в змістово-ідейному сенсі ці дві збірки належать до явищ того самого порядку. Як у „Зеленій євангелії“, так і тут поет не формує нової дійсности з глибин душі, а радніше його психіка розпливається в почутті очарування довкіллям. Лише що тут те довкілля інше, урбаністичне, і не таке безпосередно-природне. Все таки „Ротації“ — це збірка віршів високо-поетичних; і особливої моральної сили надає їм почуття гріховности модерного міста й обурення, що нагадує старозавітніх пророків та вдаряє оригінальною мішаниною старовини й цивілізованої модерности.

Мов бура плахта, хмара круків
сідає на дахах бриластих,
і місяць звівши сині руки,
немов пророк, став місто клясти.

За всі гріхи і всі провини,
за малість, зрадність і підлоту,
за злочини, що повне ними
кубло презирства і голоти.

Тоді розпутники і гарпаґони
покутних псальмів заспівали
і калібани били в дзвони
й гетери, мов кобили, ржали.

Мерзенні, сороміцькі, мертві
люїзи з ліжок виходили
й сарданапалів гордих жертви
червоні язики гострили.

Мов стріл дванадцять з неба пращі
вітрів дванадцять шле до долу
й Земля розкрила зворів пащі
й розбите в куснї сонця коло.

Гремить підземний лоскіт здаля,
вдаряє в мури буря дзвонів
і місто котиться в проваля
під лопіт крил і меґафонів.

Окрема сторінка поезії Антонича взагалі, а обох обговорюваних збірок зокрема — це їх формально-стилістичні вартості. На цьому полі Антонич має мало конкурентів в українській літературі. Поетичну метафору довів він до такої досконалости й поетичної краси, що нікуди йти далі. Ось лише кілька зразків стилістичного багатства й поетичної інвенції цього співця: Вже спалюється день на вугіль ночі („Зелена євангелія“ 7). І ніч — блакитний фільтр зміняє барви, музики кипяток наливши в лійку сині (11). Ніч срібним сяйвом, наче мохом, обмотує підкови коням (15).

Зоря на промінь сперлась, мов на кий, стоїть над яром (27). А ніч, як чорний буйвіл, в рогах місяць — шерсти віхоть (27). А бук до бука, мов бики печерні, в люті скачуть 26).

Ціла ця книжка — невичерпана скарбниця поет. інвенції. Коли ж річ іде про „Ротації“ — то, щоправда, світова поезія створила в урбаністичній тематиці таке багатство нечуваних метафор і поетичних образів, що важко нераз говорити про оригінальність. Але й серед такої важкої ситуації — Антонич зберігає щось чарівне: Мистці рослин, тюльпани, дбаючи за форму, припавши на коліна, барвно й гарно гинуть (5). Кружляють, мов помяте листя, сни дентисток над вирами нудних мельодій бормашини (5). Блакитним квітом похилившись, ліхтарня, мов лілея, вяне (10). Йде в тихих лаптях, мов мудрий кіт, дахами місяць (13). В долинах забуття ростуть гіркі мигдалі сну (16). Червоні раки ламп повзуть по меблях і по стінах (26). Місяць золотим котом лежить у мене на канапі (18). Майже всі поетичні образи і звороти Антонича якісь своєрідно цікаві — і тільки в рідких випадках (напр. шафування „місяцем“) вони стають шабльоновими.

Крім фантасмаґорії образів і понять, так щедро розсіяної в цих поезіях — окремо слід згадати ще й звукове її багатство: об дошку дошка — в зелену ложку; виють лиси — в хорах лісу; лопіт зір у скрипки скринці; зничевя плачуть горлорізи — і мов павук у горло лізе; у зореколі їй — мелянхолії; на дахах бриластих — став місто клясти, і т. ін.

Сказав би хтось: це безглузді іграшки, ті всі метафори, рими і таке інше. Так що ж? Без них нема поезії. Так само, як вони самі ще не творять поезії. Антонич належав до тих щасливців, що вміють оте поетичне ремесло оживляти продуховленістю, яка лежить в осередку кожного правдиво поетичного задуму.

Обі останні збірки Антонича, хоч і є безперечно проявом відпочинку в процесі творчости — проте дають так багато поетичних імпульсів і чистої краси ,що горизонти майбутньої діяльности поета робляться фантастично далекі, широкі й казкові. Смерть додала їм ще одну прикмету: вони нездійснені, і навівають на душу жаль.

Богдан Лепкий: ДО ЗАРВАНИЦІ. (З „Казки мого життя“), І. Львів, 1938, Бібліотека „Діла“ ч. 22, ст. 7—149.

Скромні, невибагливі нариси з дитячих літ заслуженого письменника, погожі, ясні та милі, а все таки немов оповиті своєрідною мелянхолією й тугою, наче маніжним серпанком, як і пристало на Лепкого. Несуть вони свіжий подих широкополих нив золотого Поділля, тепло рідного гнізда і чар тихого, інтимного спогаду. Автор веде читача в культурне довкілля наших панотців і пань-матірок із другої половини девятнадцятого століття в Галичині; веде з рукою на серці на таке близьке нам усім старосвітське приходство.

„До Зарваниці“ — це дальша частина „Казки мого життя“.

І ось ви наче в себе вдома серед давніх добрих знайомих у Крегульці. Бачите батьків, родичок і родичів поета: діда Глібовицького, тету Йоасю, отця Пилипа, то знову старого маляра Швуґера, зубожілу шляхтянку Яницьку, Василя Пачкаря, дяка Іллю і... навіть немічного собаку Цигана. Свої персонажі виводить Лепкий при помочі кількох незамітних рисок, обережно, дискретно, можна б сказати — побожно. Деякі з них наче сходять до нас із полинялих ґобелінів; мають мову старих портретів. А всі вони, які не були б по своїй вдачі й звичках — у глибині глибин благородні, щиросердні .Стільки світла зосередив на них автор, що мимохіть забуваємо про існування тіні і лихих людей на землі, хоч поет і на них робить ось тут і там явні натяки, — і віримо в природну доброту людини.

Ідеалізація це? Чи просто збіг щасливих обставин? Звичайно: інші часи — інші люди.

На цих любих, добрячих осіб Лепкий каже дивитись широко розплющеними, наївними очима малого хлопчини — головного героя і тільки вряди-годи зазначує своє сьогоднішнє становище.

Цей герой — сам Богдан Лепкий: малий, фізично кволий, за велика голова (предмет вічної дитячої журби), до речі передчасно розвинений

розумливець, бистрий спостерігач, трохи задиркуватий та впертий, але передусім вразливий, чулий самотник і мрійник, що важко хворіє, а опісля приходить до здоровля підо впливом поїздки до чудотворної ікони в Зарваниці. (Звідсіль заголовок нарисів). У центрі уваги тієї автохарактеристики стоїть процес невпинного росту дитячої псіхе майбутнього поета. Ми саме свідки того, як у хлопячій душі спалахують іскорки пізнання та прокидаються перші шляхетні пориви, як перші несміливі пелюстки весною. І Богдан Лепкий уміє ввійти в цей невеличкий світик дитячої уяви, дитячих переживань, радощів і турбот та збудити живий інтерес у читача найзвичайнішими подіями й фактами сірої буденщини. Адже він сам говорить вдумчиво: „Невже життя у краплині води менше цікаве, ніж у соняшній системі? Невжеж велич і малеч не межують вічно — одна з одною! Їх вяже Бог!“ Висока гуманність, любов Батьківщини, релігійність і глибоке почуття родової традиції — цей свого типу аристократизм Лепкого в найкращому розумінні слова — в злуці з надзвичайно тонкою реалістичною формою, простотою та природністю стилю й хистом прекрасного оповідача — роблять згаданий твір недавнього Ювілята лектурою не тільки приємною й цікавою, але теж наскрізь виховною, хоч автор — ясна річ — нікого не хотів тут учити.

Дуже інтересно було б порівняти „Казку мого життя“ та „До Зарваниці“ із низкою автобіографічних нарисів на дитячі теми в польських письменників, особливо із книжечками Ю. Кадена-Бандровського „У тіні забутої вільшини“, чи „Місто моєї мами“. Сантимент до цього жанру в польській літературі під цю пору чималий.

Далі годі не згадати прегарних Франкових оповідань із незабутнім „Малим Мироном“ на чолі, або писань двох наймолодших наших лавреатів: Ю. Косача („Дада пізнає світ“) і Мосендза („Засів“), хоча ці останні торкаються трохи вже старшого віку хлопців-героїв, а вістря проблеми в кожного з них повернуте в інший бік.

Та це тільки так для анальогії. Лепкий зберігає в обох названих творах зрозуміло своє оригінальне обличчя.

Микола Голубець: ЖОВТІ ВОДИ. Історичний роман. Львів, 1937. Бібліотека української родини. Т. І. Стор. 256.

Дотеперішня белетристична творчість Миколи Голубця не казала сподіватися, що він стане в ряди поважних наших повістярів, а навіть оформить у своїй творчості якісь позитивні релігійні, суспільні й національні ідеї. Але в цьому випадку Голубець зробив нам приємну несподіванку. Своєю повістю „Жовті Води“ він доказав, що може і вміє створити літературний твір, вартісний будуючим змістом та ідеєю. „Жовті Води“ — це не роман. Не тому, що — як каже дехто з „критиків“ — у тій книжці нема „романічної“, себто любовної інтриги. Хто так говорить — цей не знає, що принято називати романом. „Жовті Води“ не роман тому, що не охоплюють такого епічно-широкого горизонту, який необхідний для кожного правдивого роману. Але зате як історична повість „Жовті Води“ належать до кращих того роду зразків, хоч і мають ще чималі літературні недостачі. Якийсь наче страх перед широкою, сочистою баталістичною картиною, що характеризує історичні романи, або знову деякі надто штучні, „маріонеткові“ ситуації, розвалковувані з прикрою повільністю (напр. сцена бійки в коршмі) — це знак, що автор ще не зовсім удомашнився на цьому терені. Але, з другого боку, совісність історичної підготови, працьовитість у викінченні деталів і талановитість у літературному переведенні задуму надають книжці великої вартости. Важні прикмети тієї книжки — її чиста мова, простий і легкий, безпретенсійний стиль, та незла будова цілости. Зокрема легка архаїзація мови виявляє високо розвинене у автора почуття стилю і ставить його під тим оглядом багато вище від інших наших історичних белетристів, напр. Ф. Дудка. Та що найвартісніше в тій книжці Голубця — це її ідейні вальори та наставлення автора супроти описуваних подій. Зміст книжки позитивний, національно будуючий, а при цьому не підправлений ура-патріотичними фразами, такими модними у пересічних авторів виховно-історичної белетристики. Релігійно-моральні мо-

менти — підкреслені всюди, де слід, дуже виразно, так що і під цим оглядом книжка робить додатнє враження.

На загал — нова повість Голубця, хоч у літературному огляді це не якась ревеляція, все таки належить до солідного літературного стандарту. Коли б ми мали багато творів на цьому літературному рівні — наше письменство почало б творити окрему, таку потрібну, а таку в нас занедбану верству літературно написаних книжок, що не сягають поетичних вершин, але зате мають масового читача і сповняють велике суспільно-виховне завдання. , **м. г.**

Михайло Соневицький: ГОМІН ДАВНО-МИНУЛИХ ДНІВ. Збірка оповідань. Львів, 1938. Накладом „Р,Ш.“. Літ. Бібл. ч. 6. Стор. 143, вел.16⁰.

Після прегарно написаної збірки оповідань про Мирмідонського лицаря, Ахілля, та історії й переказів про троянську війну М. Соневицький запрезентував себе новою збіркою оповідань із історії культури давніх греків і римлян. Автор не тільки знаменито популяризує твори клясичної культури, саме такі, яких і давніше майже не читалось в клясичному типі ґімназії, але й добирає повчальні та виховні теми, бо його оповідання призначені в першу чергу для шкільної молоді.

Перше оповідання це міт про Прометея, історія прямувань людського духа до поступу, винахідчивости. Тут надзвичайно плястично схоплені риси олімпійських богів та їхнє взаємовідношення до титанів і людей.

Друге оповідання про „Діомейського шибайголову“ прославляє значіння спортового виховання у греків. Воно дає фізичну справність, розвиває ум, гартує тіло, виховує добрих патріотів. Та це тільки спортове виховання, не рекордоманія. Молодий хлопець-спортовець довідується принагідно про потайний приїзд перських кораблів і дає знати про це старшині своєї держави.

Ілюзію правдивого грецького театру з його траґічною тематикою, сценічним улаштуванням, амфітеатральними сидженнями та способами гри й поведінкою публики дає наступне оповідання про виставу „Фільоктета“. Читач має спромогу пізнати, як відбувалися урочисті вистави та яке враження робили вони на глядачів.

Два останні оповідання описують події з римської історії. Перше „Супротивники Порсенни“, подає картини з початкової боротьби Риму з етрусками і говорить про відвагу Коклеса, посвяту Муція Сцеволі і проворність римських дівчат. Усі герої виведені в повній плястиці, а „служба батьківщині понад усе“ говорить виразно про їхні характери.

Друге оповідання „Як промовив Везувій“ сягає в часи І. століття по Хр. В ньому зображений вперше занотований в історії вибух того вулькану. Одначе крім вірного змальовання страшного явища природи, спертого на описах Плінія Молодшого, автор ще вірніше зарисував тогочасні соціяльні відносини в римській імпері, в які продиралося світло Христової науки про любов не тільки ближнього, але й ворогів. Тут із одного боку гніт рабів аристократами й кривава пімста гноблених, а з другого боку зустріч поганського світу з християнським дають нам погляд на тодішні обставини, що мусіли розвалити поганську римську імперію.

Як у „Мирмідонському лицарі“, так і тут автор консеквентно транскрибує грецькі слова та дає пояснення про властиву вимову латинських звуків. Це конечне при теперішньому навчанні клясичних мов.

Книжка видана дбайливо, старанно, а багато ілюстрацій, взятих чи то з атлясів до клясичної культури, чи стилізованих С. Гординським, роблять книжку приманчивою та естетичною. **В. М. Л.**

Проф. д-р. Іван Огієнко: ПОВСТАННЯ АЗБУКИ Й ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ В СЛОВ'ЯН. „Бібліотека українознавства“ — видає проф. д-р Іван Огієнко. Томи 1—2. Друкарня ОО. Василіян у Жовкві, 1937. Стор. 300, 8⁰.

Ця книжка творить IV. том „Історії церковно-словянської мови“ проф. д-ра Огієнка. Його видано в Варшаві 1927 р. літоґрафічно (274 стор.) з додатком тієї ж історії польською мовою. Натомість студія видана в 1938 р. це зовсім перероблена й значно доповнена праця невтомного до-

слідника історії української мови. Проф. Огієнко поділив свою студію на 5 частин, а то: І. Історія алфавіту давніх народів, II. Історія глаголиці, III. Кирилиця, IV. Оповідання ченця Хороброго про письмена словянські V. Повстання словянської літературної мови.

В низці праць про історію церковно-словянської мови справа повстання азбуки й літературної мови словян займає важне місце й це саме питання досліджує науково проф. Огієнко на тлі загальної історії повстання алфавітів давніх народів. Автор послуговується багатьома працями щодо цього питання й подає в першій частині своєї книжки хронольоґічний порядок повставання письма з ідеоґрафічною базою, цебто письма китайського, а далі спорідненого з ним клиноватого, що з нього виходить єгипетське. В дальшому ланцюзі розвитку письма стоять: фенікійське, давньоєврейське, грецьке, латинське, коптійське, ґотське, вірменське. Розгляд способів і метод повставання азбуки в окремих народів веде до ясних висновків: азбуки не творить одиниця, а загал; на повставання азбуки впливає народ з вищою культурою на народ із нижчою; найбільший вплив на оформлення азбуки, чи окремих знаків-букв мали греки на пізніші народи. Христіянство в багатьох народів застало їх власне мало вироблене письмо.

Тому при твердженні про існування письма у словян перед прийняттям христіянства, що можна поперти льоґічними й історичними доказами, узалежнює проф. д-р Огієнко те письмо від грецького. Тут треба зачислити словянські руни, подібні до ґотських, що знаходяться на прильвіцьких фіґурках, на мікожинському камінню й на краківському медальйоні. Важне для історії повстання словянської азбуки — карбування, що збереглося до сьогодні. Також намагається автор устійнити історію й термінольоґії азбуки: буки, книги, письмена. — Далі для проф. Огієнка дуже важна й ясно доказана справа це існування руського письма й руських перекладів перед Костянтином, впорядчиком словянської азбуки.

У другій частині обговорює автор історію глаголиці і студій над нею, а саме час і місце її повстання, старшинство над кирилицею, Кирилове (Костянтинове) авторство, джерела й первовзори. Зовсім слушно піддержує проф. Огієнко теорію старшинства глаголиці над кирилицею. Глаголиця саме має характеристичні риси старшого письма, таємного, що скриває в собі людську думку. Тому стоїть вона ближче початків повставання письменних знаків.

Кирилове авторство глаголиці тим самим ясне і проф. Огієнко приймає гіпотезу, що св. Кирило (Костянтин) упорядкував письменні знаки, які існували вже перед ним. Найважніший доказ для нашого вченого — оповідання ченця Хороброго. Воно ж виступає проти теорії повстання глаголицьких букв із грецької мінускули, єврейських і фінікійських знаків. Одначе сам проф. Огієнко, визначаючи як місце повстання глаголиці Македонію, не певний у теорії про якісь словянські знаки перед Кирилом, що мали б бути первовзором глаголицького письма. Після цих роздумувань і теорій подає автор форми і взори давньої й теперішньої глаголиці.

Третя частина студії розглядає кирилицю, що повстала з унціяльного грецького письма в Болгарії за царя Симеона. Впорядкування кирилиці приписують св. Климентові, учневі св. Кирила. З-поміж кількох здогадних авторів кирилиці висуває проф. Огієнко гіпотезу про особу Климента як автора цього письма. Кирилиця це найпопулярніша й найбільше прийнята серед словян азбука, що дала основи теперішньому новому письму словян, гражданці.

Четверта частина обговорює оповідання ченця Хороброго про словянські письмена. Сама постать Хороброго майже леґендарна, а щонайменше анонімна. На думку проф. Огієнка це еп. Климент із Македонії, що жив у IX—X. ст. Його оповідання про словянські письмена забарвлене реліґійною полемікою й політичними виступами проти ворожого наставлення до південних словян в IX. і X. ст.; одначе це оповідання звернене не проти греків, а грекофілів — триязичників. Чернець Хоробрий боронить глаголиці, письма свого учителя Костянтина, проти латинських затій на ґрунті словянства. В цьому оповіданні знаходимо докази, що існувало у словян

письмо ще до Костянтина. Це письмо саме дає докази, коли впорядкував він своє письмо.

Зміст пятої частини — повстання літературної мови словян, за яку треба вважати мову Костянтина, отже болгарську з примішкою македонської. Найдавнішу спільну мову словян знаходимо в церковних книгах, переложених св. Костянтином. Досить великий спис книжок захитує певність, що Кирило — їх автор; він насуває думку про спільну працю св. Кирила та його учнів.

В слявістичних дослідах є шість гіпотез про повстання церковно-словянської мови, а то: сербська, панонська, моравська, болгарська, руська і гіпотеза штучного, тобто загально-словянського походження. Ця остання гіпотеза сама в собі штучна, бо важко припускати, що св. Кирило писав мовою спільною для всіх словян. Важне тільки те, що в тодішніх часах болгарська мова, на думку проф. Огієнка найближча св. Кирилові, була більше зрозуміла для всіх словянських племен, як тепер.

Праця проф. Огієнка має багато світлин із взорів письма від найдавніших часів до сьогоднішнього дня. Сама ж його студія це велика й цінна синтеза дослідів над історією повстання церковно-словянського письма й мови. Ориґінальні погляди автора — деякі влучні і слушні, а деякі не все видержують критику, головно в розділі про походження глаголиці. В праці подана при кожнім розділі дуже цінна література предмету, що орієнтує читача в джерелах і матеріялах для кожної ділянки. **В. М. Л.**

Ярослав Рудницький: УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЇЇ ГОВОРИ. Львів, 1937. Накладом Видавництва „Рідної Школи". Ст. 78 з двома мапами в тексті.

Подія новоповсталих ліцеїв, як частинного висліду реформи шкільництва взагалі, а середнього зокрема, висунула потребу видати відповідні підручники, що річево (матеріялом) і методично відповідали б сьогоднішним окремим ступеням навчання. Цю актуальну й пекучу справу, як для самого україніста-педаґоґа так і для самої ліцейної молоді, з обсягу української мови частинно*) зреалізувало Видавництво „Рідної Школи" у Львові, видавши в горі названий підручник д-ра Я. Рудницького.

Засадничо наш підручник обговорює українську мову з двох становищ: описового, сучасного (перші розділи) і історичного, минулого (четвертий розділ). Відповідно до того можна виділити дві головні частини тієї книжки.

Без зайвих вступів і балачок зараз на початку подав автор на тлі споріднених форм декількох слів у різних індоевропейських мовах (нпр. укр. мати, нім. Муттер, лат. матер, лит. моте, грец. метер, ст.-інд. мата) поділ індоевропейських мовних ґруп на: 1. індо-іранську (арійську), 2. грецьку, 3. італьську, 4. кельтійську, 5. ґерманську, 6. ілірійську, 7. вірменську, 8 литовську, 9. словянську, і нововідкриті, 10. гетицьку та 11. тохарську.

При тому зясував він поділ словянських мов на східні (укр., білорус. і моск.), західні (поль., луж., чес. і словац.) та полудневі (словін., хор., серб. і болг.). Для повноти додав автор ще дві „завмерлі" мові ст.-цер.-слов. та полабську**). Згадав теж про важливіші прикмети української мови (як

---

*) Кажемо частинно, тому що в обсяг матеріялу, призначеного для загально-освітніх ліцеїв з української граматики, входить теж і сама історія розвою українського мовознавства (порів. Програма навчання української мови в загально-освітніх ліцеях. Львів, 1937, ст. 42). Одначе при тому теж зазначуємо, що питання історії розвою українського мовознавства виходить поза рамки книжки нашого автора та вимагає окремого підручника, який на тлі історії загального мовознавства накреслив би окремі фази розвою нашого мовознавства. Сам теж автор не мав на цілі видавати якогось точно шкільного підручника.

**) На марґінесі треба тут зазначити, що терміну „завмерла мова" з традиції загально вживається нестисло. Вислову „завмерла" мова повинні ми вживати точно тільки тоді, коли направду так названа мова сьогодні вже не живе і то не тільки у своїй первісній формі (як напр. ст.-церк.-сл.),

ікання, відмякшення приголосних перед е, і, змішання ы, х, і, перехід ґ на г, зміна л на у, подаючи при тому теж простір української мови.

Другий розділ присвятив автор українській літературній мові та її зрізничкуванні навсторч на суспільно-клясові, фахові мови, як: правників, канцеляристів, священиків, дяків, селян, робітників, моряків, друкарів, торгівців, вояків, вуглекопів, рибалок, косарів, кобзарів, лірників, молодшого й старшого покоління, жарґони (таємні говори) жебраків волоцюг та злодіїв, а як завершення того всього, мову поетів, письменників, наукових робітників ,журналістів, промовців і т. ін. Одночасно подав теж автор зразки тих окремих нюансів мови (ст. 8—16).

Та найбільше уваги присвятив автор українським говорам, бо 36 ст. на 78 цілого підручника (III. розділ). Там підкреслив найважніші чинники, що впливають на витвір і розвій окремих говорів, як ґеоґрафічні, кольонізаційні рухи українських племен, вплив чужих мов, релігійні, економічно-політичні, одначе найважніший чинник, що впливає на різничкування й зміни в мові та що ним можемо вияснити інші чинники, це гін до наслідування.

На наш погляд, це підкреслення автора чи не за далеко посунене, та й то не на своєму місці поставлене, бо ж сам постійний розвій і різничкування мови, як чогось набувального, відбувається скоріш підсвідомо, а гін до наслідування, якому піддається людина зовсім свідомо, веде радніше до запозик та змішування різних щодо місця походження мовних прикмет. Матеріял, наведений автором, те ж саме підтверджує, хоча самі його теоретичні міркування зверталися в іншому напрямі.

У самому поділі говорів узяв автор під увагу найновіші здобутки української діялектольоґії (Ганцов, Зілинський) та виділив два головні наріччя: південне й північне, подаючи їх найголовніші різниці та їхні подрібніші говірки. Вказавши територіяльне розміщення подрібних говірок, навів нам автор цілий ряд їх зразків (як лемк., бойк., середн.-закарп., гуцул. наддністрян., надсянський, покутсько-буков., бесараб., подільс., південно-волин., полтав., південно-київ., харків., кубан., чорномор., таврійський, зах.-середньо- й північно-поліські, перехідні, бачванські та американський).

Ясна річ, джерела, з яких взяв автор свої вийнятки, різної науково-лінґвістичної вартости. Також на основі самих коротеньких зразків читач не зможе собі виробити бодай загального погляду на відрубність тих досить чисельних говірок. Саме з уваги на те треба було тут при кожному подати характеристичні прикмети даної говірки, щоб не виглядало так, мовляв, говорознавство наплодило собі багато різних прерізних говорів і говірок тільки для самого поділу без глибшої його основи. Теж треба було згадати, що сьогоднішній стан різних наших говірок це вислід довговікового розвою нашої мови, та що її зрізничкування на говори як частини однієї повної цілости має за собою вже кілька вікову історію (це предмет т. зв. історичного говорознавства).

Наприкінці III. розділу подав Я. Рудницький, як записувати говори (до речі кажучи, яку систему знаків застосував він у поданих вийнятках).

У четвертому з черги та й останньому розділі (Літературна мова та говори) згадав він про повставання літертурної мови з говірок та про т. зв. їх літературну стилізацію — вживання говіркової мови в літературних творах. Вкінці виділивши три добі історичного розвою української мови*)

але теж і в своїх „нащадках" (як полаб.); тому саме з тих оглядів на наш погляд мова с. ц. с. це, стисло кажучи, мова не вповні завмерла, бо ж зродилася вона на тлі одного із західніх староболгарських говорів, які ще й досі живуть. Себто, кажучи стилем автора, цей „стрийко" лишив своїх стриянків і не вмер без нащадків, як напр. мова полабська.

*) Дивує нас тільки одне: чому саме при характеристиці I. доби автор ані словом не згадав про т. зв. схід.-слов. (або й ще ліпше „праруські") властивості, як про повноголосся, зміну праслов. tj dj на ч. дж (ж), je на о... Справді знають їх теж мови моск. і білорус., але мусимо признати, що має ті прикмети і мова українська і їх мусимо подати, якщо не хочемо кривдити історії мови. Бо ж кожний історичний нарис мови мусить взяти під увагу

(XI—XV, XVI—XVIII, XVIII—XIX), подав коротеньку характеристику мови в окремих добах її розвитку. Ілюструючи це відповідними текстами та підкреслюючи розвиток літературної мови в Наддніпрянщині, в Галичині, на Буковині, та подаючи зразки т. зв. стилізованих говорів, кінцевими увагами кінчає підручник.

Коли розглядати цей підручник як цілість, то годиться ствердити, що автор у великій мірі здійснив поставлене собі завдання. Доґматичний характер викладу переплітаний цілим рядом винятків, на основі яких можна стежити слово, як щось живе, що вяже нас з сивими віками, з тінями забутих предків, лучить нас з вогнем нашої сучасної української думки-слова. Сама форма викладу ясна, точна, легка й проста, мова чиста, приступна. Коротко, підсумовуючи наші уваги, мусимо ствердити, що **це перший того роду підручник у нашій мові, який науково-популярно скондензовано охопив усю, так сказати б, сучасну ширину й минулу-історичну довжину української мови.** **Іван Ковалик.**

Taras Schewtschenko — der ukrainische Nationaldichter. Berlin 1937. Beiträge zur Ukrainekunde VI. hrsg. vom Ukrainischen Wissenschaftlichen Institut.

Поява тієї книжки була необхідна. Містить вона в собі доповіді проф. Маєра „Taras Schewtschenko“, проф Шпехта „Schewtschenkos Sonderstellung in der neueren Weltliteratur“ і д-ра Кузелі „Schewtschenko und sein nationalpolitisches Vermächtnis“. Їх слова навіяні прихильністю до України і глибоким оптимістичним переконанням про краще майбутнє нашого народу. Німці саме тепер можуть відчути Шевченка, як каже в передмові д-р. Пальме: „In dem Deutschland unserer Tage wird Schewtschenko Sympathie und Verständnis finden, weil er in unserem Herzen gleichgestimmte Saiten erklingen lässt“.

Проф. Маєр протиставить Шевченка, людину, що здорово відчуває, ненормальному, хорому Достоєвському. Шевченко йшов тим тернистим шляхом, що його народ. Його твори були і є піддержкою для кожного українця в національних прямуваннях. Він закликав так, як Кляйст в своїй драмі „Hermannschlacht“, щоб здобути свободу. Автор пригадує німцям, як їм тяжко було жити після світової війни, але прикріше було положення українського народу за Шевченка. Щоб зрозуміти політичні і суспільні відносини Шевченкових часів, дає автор короткий перегляд історичних подій від 988 р. Він захоплюється Шевченком, що для нього його власні терпіння нічим не здавалися супроти горя народу. Шевченко це „український народній король, укоронований терням і лавром“ („sein König, gekrönt mit Dornen und Lorbeer“).

Проф. Шпехт стверджує, що окремі німецькі письменники не віддзеркалюють, кожний сам собою, цілої Німеччини. У Шевченка інакше, його твори — душевна біоґрафія його народу. Оптимістично кінчає автор свою статтю: „Das gesunde ukrainische Kind wird... einen gesunden Appetit zeigen: einen Appetit auf das eigene Land, auf die Körner und Salze, die Schätze und Früchte der ganzen Ukraine“.

Також д-р Кузеля підкреслює, що Шевченко лучить в собі всі народні прикмети українського характеру. Тимто його твори — національна євангелія.

В книжці подано 10 Шевченкових віршів у німецькім перекладі. Показується, що перекласти Шевченкові вірші на чужу мову тяжко, саме у відданні ритму.

Поява такої книжки для нас дуже на часі. Чужинці повинні пізнати нашу духову культуру і тим самим зрозуміти наші прямування.

І. Г. Мон.

P. S. Поява такої книжки корисна. Поруч давньої праці Єнзена і гарної книжечки Д. Дорошенка вона буде для чужинців ще одним джерелом

й доводити до таких давніх стадій розвитку окремих мовних явищ, які можемо вважати за найстарші в даній системі й мовній ґрупі та від яких мусимо вже переходити до т. зв. прамови (в нашому випадку до праслов'янської).

відомостей про великого українця. Однак треба при тій нагоді зазначити, що престіж нашого народу, а зокрема престіж української науки нетерпляче вимагає, щоб у якійнебудь світовій мові появилась основна, поважна і репрезентативна наукова праця про ґеніяльного поета України. Коли ж бо нарешті чужинці зможуть черпати свої відомості про нас з основних джерельних праць, а не з популярних книжечок? Український Науковий Інститут у Берліні повинен би подумати про цю справу. Взагалі маємо враження, що Інститут тепер звертає менше уваги на видавничу сторінку в протилежності до першої його доби, коли в Інституті працювали такі вчені, як Липинський, Д. Дорошенко і Залозецький. Варто, щоб Інститут спромігся заповнити принаймні одну дуже пекучу прогалину, — видати по-німецьки добру історію України та історію української літератури, або основнішими працями поінформувати німецький світ (з українського становища) з сучасним положенням у радянській Україні та з усіма стадіями боротьби українського народу з більшовицьким наїздом (для того роду видань у сучасній Німеччині завжди знайдеться пригожий ґрунт).

Редакція.

ЗА ДЕРЖАВНІСТЬ. Матеріяли до історії українського війська. Збірник VII. Варшава 1937. Видає Українське Воєнно-історичне Товариство. Редаґує Колеґія: ґен. В. Змієнко, полк. М. Садовський і сотн. Ю. Науменко. Головний редактор полк. Михайло Садовський. Стор. 250+6 і 25 ілюстраційних вкладів з 78 знимками. В тексті 9 мапок і операційних схем.

Архіви до наших визвольних змагань тільки частинно збереглися і добре забезпечені. Значна частина пропала в Україні, або на наших очах пропадає на еміґрації, не маючи відповідного приміщення. До того архівний матеріял складається переважно з сухих актів, які не можуть віддати духа тієї переломової доби у нашій новішій історії. Доповнити їх мусять спомини і наукові праці учасників, що самі пережили і творили події Великого Зриву. Людей тих з кожним роком убуває, а з ними пропадають раз на все ті цінноші, які могли б збагатити скарбницю української військової і державної традиції та досвіду. Рятує ці документи власне видання „За державність", а кожний його новий збірник, завдяки добрій редакції і доборові авторів, це цінний вклад у нашу історичну літературу.

Останній, VII. Збірник „За державність" багато ілюстрований. Світлини добирані систематично, а заклик, поміщений на останніх сторінках, до старшин і козацтва українського війська надсилати знимковий матеріял вказує, що й на ту сторінку звернено належну увагу. — Майже половину Збірника займають праці нових авторів, решту докінчення праць Пузицького, Удовиченка, Галина і Зленка та продовження Марущенка.

А. Пузицький („Боротьба за доступи до Києва", стор. 9—56), як звичайно, переплітає воєнні події на фронті 17. дивізії від 13. до 30. квітня 1919 р. низкою картин та характеристик дієвих осіб, змальовуючи ярко причини невдач на фронті. Відповідальні командні місця зайняті молодиками без жадного військового знання, досвіду чи таланту тоді, як сотки штабових, але не „революційних" старшин не може найти призначення або марнується в запіллі. Незвичайно плястично виступає в цій частині праці Пузицького свідомо-шкідницька роля „отамана" Оскілка, що через невдачі на фронті приготовляв ґрунт для своєї оперетковоі авантюри в Рівному. Тим тільки можна пояснити цілковиту безкарність його підвладних за покидання фронту, ослаблювання боєздатних частин забиранням гармат і кінноти з фронту та піячення навіть разом із „головнокомандуючим" в найкритичнішу хвилину. Особа Оскілка і його замах (29. квітня 1919 р.), що довів до ліквідації фронту на Волині, чекають моноґрафії. Дивує нас, що його світлина знайшлася між світлинами заслужених старшин. Кінчається праця описом арештування і прикрих хвиль, проведених у вязничному ваґоні під закидом зради. Аж по двох тижнях звільнено і реабілітовано заслуженого ґенерала. До своєї дивізії він уже не вернувся, її вже не було — розсипалась під „вмілою" командою революційних отаман-

чиків. — Праця автора може бути зразком для інших: докладні дати, місцевості, схеми бойових дій, прізвища і характеристика дієвих осіб, широко розмальоване тло, багатство епізодів — ось чого вимагається від воєнних споминів.

Не менш цікаво описує О. Удовиченко („Від Дністра до лінії перемирря і відворот за Збруч“, стор. 152—164), останні хвилини правої ґрупи армії У. Н. Р. від 11—21. листопаду 1920 р. Відсутність доброго звязку і система „окремих“, не звязаних з іншими частинами, дивізій приспішили розвал армії. Праця викликує подекуди враження тенденційности, тому добре було б, щоб доповнити її споминами ґен. І. Павленка, команданта Окремої Кінної Дивізії.

Остання частина „Спостережень і вражінь військового лікаря з часів великої війни і революції“ д-ра Т. Галина (стор. 181—212) в цілості посвячена подіям в Україні і українським місіям за кордоном, головно в Берліні. Розказуючи про свою працю над орґанізацією медично-санітарної справи в українській армії, подає автор влучні характеристики „Центральної Ради“, провідних мужів, володіння Гетьмана і Директорії. Також важніші події із днів революції відмічає автор добре підібраними моментами. Дотепно зображене засідання „Центральної Ради“ з її „партіями“, земельною ідеольоґією, напруженою атмосферою, президією і... меншинами та довгими дрібничковими і сварливими дискусіями. Ось характеристика трьох промовців під час прийняття, коли прогнано гетьманців з Києва: пізніший Головний Отаман з серцем і з сльозами в очах говорить про жертви в часі повстання; — представник галицького війська про зєдинення, — а робітник про освіту для... ліпшої платні.

Не менш цікава характеристика „місійної гарячки“, що запанувала в центрі під час другого большовицького заливу. Замість на фронт проти ворога висилано молодих людей з усякими місіями за кордон до европейських і позаевропейських столиць, додаючи їм для товариства жидівських, німецьких, московських і інших, часто шкідницьких „спеців“ та мовознавців. Попав у місію „Червоного Хреста“ і автор споминв. Це дало йому змогу описати „приємності“ подорожі по Україні і середньо-европейських краях та поробити цікаві спостереження. Але в одному мабуть автор помилився: добившись з кінцем січня 1919 р. потягом до Шепетівки, мусів завертати, бо далі їхати не пускали поляки! Тим часом польський фронт проходив тоді далеко на захід менш-більш на лінії Буга! Кінчає автор свої спомини описом праці кількох місій у Берліні та скандальної діяльности фінансової місії Супруна, що розтратила величанське майно без жадної користи для своєї держави. — Сподіємося, що автор, закінчивши один цикль споминів, не відложить пера, а виповнятиме ще не одну сторінку збірників своїми вражіннями з недавно-минулих часів.

В „Матеріялах до історії 1-го кінного Лубенського імени запорожського полковника Максима Залізняка полку“ (стор. 213—225) подає А. Марущенко-Богдановський дальші фраґменти до історії того полку за час від 9. липня до 10. вересня 1920 р. Автор, мистець в описах боїв, всю свою увагу скупчує біля двох геройських подвигів полку: бою під Маріямполем 28. серпня і під Мартиновом 10. вересня. Все інше, що було перед чи поміж тими боями, збуваєількома рядками. Тратить на цьому повнота історії полку ,зате важніші епізоди тим глибше врізуються в память. Ось один із них: перемогу під Мартиновом, де забрано 150 полонених, 200 крісів, 5 скорострілів і багато військового майна, приписує польська література 1. швадронові 11. уланського полку. Автор наглядно виказує і ілюструє схемою, що одиноким подвигом того швадрону була невдачна спроба відібрати поручникові Ізвощикові скоростріл, здобутий на большовиках. Поза тим швадрон не брав ніякої участи в бою.

Маємо врешті в VII. Збірнику закінчення „матеріялів для бібліоґрафічного показчика У. С. С.“ (ст. 231—249), що обіймає статті в нашій і німецькій пресі ,вірші, пісні, повісті й оповідання та доповнення новішим або пропущеним матеріялом. Разом із попередніми частинами обіймає ця незвичайно потрібна праця Петра Зленка 65 сторін, а 988 позицій.

Дві з нових праць займаються історією „Синіх“, а це пполк. Т. Омельченка: „Мої спогади про „Синіх“ (стор. 57—67) і полк. О. Вишнівського: „До історії „Синіх“ і „Залізних“ (ст. 68—101). Зміст першої — праця „Союзу Визволення України“ над усвідомленням і орґанізацією полонених вояків в німецьких таборах, така ж праця між старшинами і вкінці її вислід: сформування в кількох тижнях двох дивізій по 4 полки піхоти і 1 гармат. Переїзд одної з них до Києва зустрівся із зимним прийняттям і недовіррям з боку українського уряду, а вкінці роззброєнням і розформуванням. Так змарновано овочі довгої і тяжкої праці, і то тоді, коли боєздатних частин в Україні не було забагато. Автор подає багацько дуже цікавого, незнаного досі матеріялу з таборового життя в Німеччині, і цінні характеристики визначних революційних діячів та відносин в Україні.

З наказу Головного Отамана почалась з кінцем грудня 1918 р. праця над поновним сформуванням дивізії „Синіх“. Вдалось сформувати тільки один неповний полк. Історією того полку займається полк. О. Вишнівський, один з його командантів. Відворот з Києва, відсутність звязку із штабом і сусідніми частинами, відхід з боями у Галичину, випад під Камянець, новий похід в Україну в складі 3. Залізної дивізії (ґен. Удовиченка), бої в районі Вапнярки, доведені до 16. серпня 1919 р. — ось короткий зміст праці. Дальшу долю „Синіх“ зясовує автор тільки в зарисах, відкладаючи докладніший опис на пізніше. Спомини писані по змозі докладно, багато в них прізвищ старшин, дат і місцевостей, бойові події переплітані цікавими епізодами і характеристиками осіб і відносин. Зокрема багацько місця, і слушно, присвятив автор ролі „державних інспекторів“, цього дивогляду (на більшовицький зразок) в українській армії, змальовуючи їх „працю“ і „відвагу“ яскравими прикладами.

Цікаві спомини Юрія Науменка: „Моя служба в 5. Херсонській стрілецькій дивізії“ (стор. 165—180). Обіймають час від 17. липня до половини листопада 1926 р. „Дивізія“, — усього кількасот людей, — складалась спершу виключно з галицьких частин, доповнялася з таборів полонених, часто денікінцями. Командантом дивізії був полковник Долуд, інші командні місця займали старшини У. Г. А. (українці і німці) та денікінці. 24. серпня галичани за проводом ґен. Кравса покинули дивізію і перейшли до Чехословаччини. Формування почалось знову. Більшої ролі дивізія не відіграла. Бої обминала, не проявила майже ніякої активности ,тому то й кинулась в її рядах дезерція до ворога, а в запіллі бандитизм. Мабуть виною тут — командант одинокої бриґади москаль-денікінець Бурдун-Риков і доповнення її непевним елементом (навіть бувшими красноармійцями). Автор реєструє факти, але ясного погляду на причини невдач не має.

Посмертні статейки Павла Сулятицького: „Московська преса про українську справу за часів Добрармії“ (226—229 стор.) і графа Михайла Тишкевича: „З недавного минулого“ 229—230 стор.), містять цікаві причинки до відношення московської Добармії, німців та французів до української справи в часі визвольних змагань.

Історії козацької доби торкається праця д-ра Михайла Антоновича: „Козацьке військо у Смоленській війні (102—151 стор.). Ця дуже основна праця далеко виходить поза рамки зазначені заголовком, бо поза вказанням визначної ролі козаків змальовує докладно хід цілої смоленської кампанії по обох боках фронту і на усіх його відтинках. У вступі автор доказує, що козацьке військо здібне було не тільки до партизантки, але й до більших реґулярних боїв. Тому і не диво, що обидві сторони намагалися зеднати собі козацьку допомогу (II. „Ситуація перед війною“), так що москалі навіть резиґнують із Чернігова і нападів на козацькі міста, щоб не дразнити козаків (III. „Московський наступ“). В дальших розділах зображує автор вичерпуюче воєнні події на українсько-московському пограниччі (IV. розділ), участь козацької армії (15—20.000 козаків, добре одягнених в однородну сіру одежу, з добрими кіньми і зброєю) за проводом гетьмана Тимоша Орендаренка в боях під Смоленськом (V.) та козацькі походи в глибину Московщини (VI). Кінчає автор висновками про цілу кампанію та характеристикою Остряниці, Кисіля і Орендаренка, а в „додатках“ по-

дає на сімох сторінках петіту нові джерела, якими користувався (головно звідомлення Ґабрієля Ляйсніца, данціґського резидента при Володиславі IV) і перегляд літератури.

Кінчаючи годі не порушити однієї важливої справи. Переглядаючи матеріяли до визвольних змагань, можна завважити відсутність ширше обдуманого пляну у їх видаванні. Через те до одних справ находимо багато, навіть суперечних відомостей, інші не мають взагалі ніякої літератури. Те саме діється із матеріялами до історії українського війська. І тут деякі відділи, чи цілі ділянки військової справи (летунство, орґанізація запілля, панцирні потяги і т. д.) та деякі важні події не мають досі доброї моноґрафії. При такому стані майбутній історик, творячи синтезу, зустріне неодну прогалину в джерельному матеріялі. Тому добре було б, якщо б Редакція „За Державність" переглянула оповіщений матеріял і дальшу свою працю повела ще більш пляново, підшукуючи авторів для відсутних моноґрафій. Те ж саме повинно зробити і видавництво „Червоної Калини".

Р. З.

о. Юліян Дзерович: ПЕДАҐОҐІКА. Львів, 1937. Накладом гр.-кат. Богослов. Академії. Праці гр.-кат. Богосл. Академії у Львові, т. XVII—XVIII. Ст. 240+VIII. Формат 18×24.

„Що може бути більше, як кермувати душами, як вироблювати характери молоді?" — ці слова св. Йоана Золотоустого поставив Автор „Педаґоґіки" як мотто до своєї книжки. Додаймо до них: що може бути відповідальніше і трудніше!

Про доцільність і успіх виховної праці рішає безумовно в першу чергу дар Божий, що деякі одиниці неначе предиспонує на виховників, вкладаючи в їх душу ніжне вичуття: що, коли й як треба зробити, що, коли й як сказати. А проте навіть тим ідеальним, найкращим виховникам треба також теоретичної підготови, що ще більше розвине їх вроджений талант. Здавалося б, що це не важко осягнути, бо ж існує величезна педаґоґічна література. В дійсності ж це багатство книжок і авторитетів тільки утруднює вихід на правильний шлях. Предмет виховання — це людина й, щоб її виховувати, треба передовсім мати ясний погляд на дві справи: 1. Що це людина щодо своєї суті? 2. Яка її ціль?*)

Виховні системи, що не дають на ці питання відповіді згідної з наукою св. Церкви, не можуть бути приємливі для християнина, а тим самим принайменше дві треті надбання великих педаґоґів треба відкинути як шкідливі.

Серед хаосу й повені педаґоґічних систем і напрямків останнього часу тяжко було зорієнтуватися навіть фаховим педаґоґам, тому Св. Отець почувся приневоленим зясувати в окремій енцикліці найважніші тези виховання, згідного з наукою Христової Церкви. На тих тезах мусить опиратися праця кожного католицького виховника, а гасло: „Христовий дух у школі й вихованні" мусить стати основою відбудови народів.

Під таким кутом бачення розглядає о. крилошанин Дзерович сучасні виховні системи та проблєми, звязані з вихованням. Ш. Автор дає перегляд окремих систем, вказуючи обєктивно на їх додатні сторони, а водночас звертаючи увагу на те, в чому вони розходяться з наукою Церкви. В другій частині говорить про виховні чинники, якими згідно з наукою Церкви є родина, Церква й держава, та розглядає ролю кожного зокрема. Тут найдемо також відповідь на питання, яка повинна бути школа: віроісповідна, чи світська, та які вартості має виховання в рідній школі.

В третій частині, про предмет виховання, себто дитину, Автор зібрав підсумки психольоґічних дослідів над розвитком дітей та витягнув із них відповідні висновки, доказуючи м. ін. протиприродність і шкідливість коедукації. Дальша частина говорить про виховні засоби й тут для католицького виховника найцікавіший виклад про засоби релігійного виховання. Справді ніхто не має такої багатої скарбниці виховних засобів, як Христова Церква.

*) о. Ю. Дзерович: Педаґоґіка, ст. 30.

В наступній частині, про фізичне виховання, можна було сильніше підкреслити неґативні сторінки сучасного звиродні лого спорту (рекордоманія, культ фіз. сили з одночасним легковаженням духових цінностей, нездорова маскулінізація дівчат, нудизм, затрата соромливости, коедукація в спорті).

Остання частина займається вихованням душі: почуваннями, афектами, гонами, нахилами, плеканням волі й характеру. Гостріше треба було напятнувати абсурдність пропаґованого деякими педаґоґами сексуального „освідомлення“ молоді в школі, що звичайно не тільки минається з ціллю, але часто доливає оливи до вогню та вказує стежки до гріха.

Шан. Автор не обмежився до теоретичного викладу, але зілюстрував свої виводи багатьома прикладами, зачерпнутими з довгої життєвої обсервації та педаґоґічного досвіду. При тому звернув увагу на питоменності українського життя й виховної праці над українською молоддю. Книжка написана ясним стилем, без зайвого наукового балясту й через те доступна також для читача, що не має фільософічної та психольоґічної підготови до студіювання спеціяльних педаґоґічних творів.

Повинні її прочитати батьки, яким залежить на доброму вихованні своїх дітей, а теж дуже багато цінних і ориґінальних думок найде в ній фаховий педаґоґ.

Збагачення нашої педаґоґічної літератури таким поважним твором, як „Педаґоґіка“ о. Ю. Дзеровича, треба з найбільшою радістю привітати.

Ю. Р.

Др. Микола Конрад: НАРИС ІСТОРІЇ СТАРИННОЇ ФІЛЬОСОФІЇ; три частини 1934—1935; видання „Богословії“, стр. 53+89+109.

Дуже мало є у нас науковців, що мали б відвагу писати на фільософічні теми. Фільософічна праця вимагає не тільки знання, але також глибокого ума; на „плавання“ не має тут місця. Тому й так рідко появляються у нас наукові твори з обсягу фільософії. До недавна фільософія у галицьких українців, якщо брати на увагу написані праці — була: о. др. Костельник і крапка. Тому направду з великою радістю треба повітати на книжковім ринку появу історичних нарисів з обсягу фільософії о. д-ра М. Конрада, що недавно видав теж „Основні напрями новітньої соціольоґії“ (ч. I., 1936).

Перед нами три, невеликі, але дуже цінні випуски видань „Богословії“. Дивує тільки одне: вже чотири роки минуло від появи першої частини тієї наукової книжки, а досі ще не було фахової рецензії в українській пресі. Чи така байдужність і недостача зрозуміння для наукових праць?

Не думаю давати фахової, строго наукової оцінки цієї „Історії фільософії“. Це залишаю знаним з наукових праць і фільософічного знання нашим професорам фільософії у Богословській Академії. Я осмілююся тільки подати свої менше фахові завваги, щоб спонукати дипльомових фільсофів сказати своє наукове слово.

Праця о. д-ра Конрада обіймає добу старинної дохристіянської фільософії, що її завершує Арістотель. В першій частині обговорює Ш. Автор фільософію далекого сходу і присвячує їй розмірно багато місця. Історія фільософії греків і римлян поділена згідно з прийнятою методою на дві частині: гільозоїстів до Сократа (II. ч.) і від Сократа до Арістотеля (III. ч. цілости).

Окремі частини опрацьовані солідно і з кожного речення можна вичитати глибоке знання і опановання предмету. Правда, в площині історії фільософії дуже тяжко здобутись на ориґінальний підхід до справи, особливо, коли йде про історію старинної фільософії. Література в тім напрямі така величезна, опрацьовання предмету таке всебічне, що просто важко дати щось нове, досіль небувале і нечитане. Зрештою годі це зробити на двісті пятдесять одній сторінках, що мають на собі помістити цілий фільософічний Схід, Грецію і Рим. Тому й Автор дав проглядну, коротку синтезу в українській мові всього того, до чого дійшла сучасна історія фільософії. Автор має великий талант до синтези, тому й слід спо-

діватись, що незабаром появляться дальші частини першої властиво історії фільософії в українській мові.

Майже кожна тепер писана історія фільософії, з огляду на кольосальну літературу, має компілятивний характер, а вартість її залежить від того, чи скомпільована вона розумно і з хистом, чи ні. „Історія фільософії" о. д-ра Конрада дуже вдатна, направду солідна і написана талановито.

На окрему згадку заслуговує подана бібліоґрафія. Особливо бібліоґрафічні дані до історії далекого Сходу (І. ч.) дуже обширні і вичерпуючі. Вартість бібліоґрафії збільшує і те, що в ній подані також (передовсім в І. ч.) важніші українські та московські праці з ділянки історії фільософії, чого не знайдемо ані в польських, ані в західньоевропейських підручниках. Що більше, в додатку до І. ч. Автор подає всі важніші бібліоґрафії бібліоґрафій з цілої (не тільки старинної) історії фільософії в різних европейських мовах, додаючи до них потрібні пояснення і вказівки, як із них користати. Це облегшить працю тим, що хотіли б ближче запізнатися з фільософією чи то якогось народу, чи з якоюсь окремою фільософічною системою, чи то фільософією якогось мислителя. Це особливо важне для студентів нашої Богословії, при якій ще покищо нема окремого семінаря історії фільософії, де вони могли б дістати відповідні вказівки в тому напрямі.

Сподіваємося, що це ще не останнє слово Автора, що він таки доведе до кінця зачате діло та що незабаром появляться нові випуски його цінної історії фільософії.

В. Д.

З ПРЕСИ і ЖУРНАЛІВ

Відомий польський учений і літературознавець та публіцист, а одночасно католицький письменник-мораліст, проф. Маріян Здзеховський, бувший ректор виленського університету і один із найправдомовніших людей, помістив чотири великі статті в недільних числах виленського „Слова' п. з. „Ukraina a Rosja, trylogia Bohdana Łepkiego" Він пише:

„Łepkiego Mazepa jest dziełem człowieka absolutnie wolnego od uczucia „przynależności do wschodnio-słowiańskich plemion", czyli do Rosji. Trylogia to afirmacja Ukrainy wyzwalającej się z-pod jarzma Moskwy, wspaniały, do rozmiarów epopei narodowej urastający, obraz tragicznych wysileń narodu ukraińskiego w dążeniu do wielkiego celu".

Так оцінюють трильоґію Лепкого навіть визначні авторитетні чужинці і захоплюються нею. А тим часом українська початкуюча критичка, що ще тільки термінує, задивившись мабуть на М. Рудницького, має відвагу писати в „Новому Часі", що „Лепкому й Дуткові „Мазепа" не вдався". Дарма, що цей Лепковий Мазепа дійшов до найглухіших кутів Полісся. Дарма, що його знають і читають на цілій нашій території, дарма, що „Мотря" має два чеські видання і одне польське, а частинно перекладена також анґлійською і французькою мовою, а навіть російською (цар на бенкеті в Мазепи), то все таки „Лепкий лірик і епічної повісти написати не годен"... Бідака! Ну, „не годен" і „не вдався", бо так колись написав М. Р. — Думаємо, що у п. Л. Бурачинської рішуче за велике довіря до своїх критичних здібнощів та завелика відвага. Більше здержливости в таких осудах не зашкодило б.

Один дуже поважний і дуже визначний письменник пише в листі до нашої Редакції знаменні слова: „Мимоходом кажучи, вже мені остогидли ті безнастанні мовні вигадки. Є слова, освячені традицією, що довгі літа жили в устах наших предків, і їх викидається, бо якомусь бицімто фільольоґові захочується нових, — слів або форм. Це прямо болить. „Кров — кровавий" або „крівавий", остаточно „кервавий" — так балакали батьки й діди, аж нараз являється „кривавий", просто не „кривий", лише трохи

„кривавий". Це мовний садизм і — тільки! Граматично ви все виправдаєте, бо від чого ж анальоґії, асиміляції і таке інше, але мова є одною з функцій життя і на життя слід оглядатися при нормованню мови живої. „Вертався з бою кривавий". Будь ласка, вгадайте, чи окервавлений, чи налягаючи на ногу? І так нераз. Люди читають і нарікають, а нераз кінчиться на тім, що свою книжку кидає, а бере чужу. Вірте мені, що й я так робив. Читав Потебню в нашім перекладі, читав сторінку два-три рази, не міг зрозуміти і брав московський текст. Це прикре й болюче, але правдиве.

У **„Вістнику"** (за травень ц. р.) помістив Донцов рецензію на останні чотири книжки Юрія Косача. Згори можна було передбачити, що його осуд про творчість Косача вийде крайно неґативний. Але несподіванкою були ті такі мало вибагливі прийоми, якими „рецензент" узявся „нищити" Косача. Для нього Косач малощо не пляґіятор, але він занадто рафінований, щоб поставити такий закид просто й відважно; він пише з приводу оповідання „Вечір у Розумовського": „Спосіб мальовання в сій новелі нагадує Алданова-Ляндау". Отже тільки „нагадує", — хитрий „рецензент", щоб пізніше на всякий випадок можна викрутитись, тільки півсловом, мов шепотом піддає думку про пляґіят. Переходячи до чергового оповідання, він її знову повторить, щоб утвердити читача в переконанні, мовляв, і оповідання „Чарівна Україна" темою нагадує „тему росіянина Бражньова", але теж тільки шепотом, щоб легше можна було викрутитись, якщо прийшлось би відповідати.

Але це ще далеко не все. „Рецензент" відкрив ще більший злочин у Косача — пропаґанду російського патріотизму. Кажемо виразно російського, щоб читач не подумав, що це друкарська помилка. Вся українська критика признала одноголосно орґанічну українськість у творах Косача. Ось для прикладу кілька вийнятків:

„...Ті історичні оповідання так сильно відбивають від усіх інших „історичних" оповідань, бо коли тамті мають усі прикмети шкідливі для літератури — оповідання Косача це просто насолода. Передовсім читача вдаряє аромат української мови, якою автор по-мистецьки володіє... **Всі постаті надихані саме тими опарами української землі. З кожного слова, кожного рядка зноситься цей аромат чорнозему, надихані ним події, живуть ним постаті...** І не диво, що хоч і як гарна ця „Чарівна Україна", здається вона нам ще кращою". („Новий Час", 22. XI. 1937).

„Бажання підпорядкувати все могутній волі, палючому хотінню — ось остаточна мета Косачевої творчости. **(Його) творчість це вплив тої самої волевої стихії, що виступає сьогодні в концепції сучасного українського націоналізму... Всюди підкреслений примат волі, бурхливого нестримного бажання; волюнтаризм... Передовсім цей могутній голос української землі".** (Назустріч", 1—2, 1938).

„Чарівна Україна" належить до вершкових досягнень сучасної української новелістики... Вона вражає своєю міцною зразковою побудовою сюжету та майстерним зображенням **стихії українського села".** („Назустріч", 3. 1938).

„На перше місце вибивається книжка Косача, а зокрема найліпша з них „Чарівна Україна". Косач довів стиль укрінської модерної белетристики до вершин, понад які не виходять найліпші стилісти світового письменства; сюжетово його оповідання одні з найцікавіших у нашій мистецькій прозі, а також у **ідейному огляді особливо цінна їхня орґанічна українськість — могутня у своїй дискреції".** („Мета", 20. II. 1938).

„В „Чарівній Україні" Косач станув на найвищому досі ступні розвитку своєї мистецької прози.. **А патріотична ідея, якої особистий нюанс так гарно відданий у заголовку тієї книжки, сягає до глибин людської душі та витискає на Косачевих нових творах печать гарячого ідейного вітхнення".** („Дзвони", 11—12, 1937).

Цей український патріотизм такий могутній і наглядний, що навіть М. Р. з „Діла" не міг його не завважити. Він пише:

„Чарівна Україна“ може рахувати на більший успіх ніж попередні збірки з огляду на свої сюжети, **всі надихані патріотизмом.** Дотого і книжка видана розкішно... Багата барвиста мова, власний стиль без штучних окрас залишає читачеві враження, від якого він не звільняється, відложивши книжку на бік“ („Діло“, 12 XII. 1937).

Теж „Праґер Прессе“ дуже позитивно оцінила „Чарівну Україну“.

Аж тут нараз „Вістник“ відкриває Америку й виписує нісенітниці про російський патріотизм як в оповіданнях Косача, так і в його повісті „Чад“. Залишаються дві можливості: або національна совість всієї без вийнятку української літературної критики так дуже вже притуплена, що вона не може оцінити національного духа в писаннях Косача, або Донцов не цурається ніякого нечесного засобу й послуговується клеветою в поборюванні немилих йому людей. В першу можливість повірити годі, навіть коли Донцов хоче таке переконання вмовити в своїх читачів.

Може на те, щоб підтвердити закиди „рецензента“, поміщено в тім числі „вийнятки“ з писань Косача. Довільно повискубувано з різних творів окремі речення й недокінчені вислови й заповнено ними аж шість сторінок на те... годі збагнути властиво, на що. Але єдиний сенс редакції був хіба той, щоб здискредитувати нелюбого автора. Наскільки злобно й нечесно поступив тут той, хто робив ті вийнятки, видно з такого цитату:

„...працюєте для імперії, що позбавила волі вашу батьківщину? Амбасадор оторопів, але за мить посміхнувся. Бетовен іноді бував жорстокий і говорив те, чого не слід було говорити“. (Це з оповідання „Вечір у Розумовського“ вискубав „Вістник“ на те, щоб „доказувати“ російський патріотизм Косача).

Щоб думка вийшла заокруглена і несфальшована, треба було навести трохи більше; а саме:

„— Козаки — це українські флібустєри?

— О, ні, маестро. Козаки це скоріш орґанізація на зразок мальтійських кавалєрів, правда (посміхнувся граф), із симпатичним вам демократичним забарвленням. Не забувайте, маестро, що сливе за три віки запорозькі козаки були спірітус мовенс прямувань України до волі.

— Так, — задумано промовив Бетовен — що Україна завжди прагнула волі, це я знаю... Мене дивує, стрепенувся він і очі його вперлися гостро в графові, — як ви, ексцеленціє, будучи патріотом своєї країни, працюєте для імперії, що позбавила волі вашу батьківщину?

— Амбасадор оторопів, але за мить посміхнувся. Бетовен іноді бував шорсткий і говорив те, чого не слід було говорити.

— Політична неґоціяція, маестро, нічого більше. Козак Розумовський працює для імперії так само, як і поляк Чарторийський себто і один і другий дуже мало. Не уявляєте собі, як далеко ідуть і можуть піти застереження щодо мене в Петербурзі...

Бетовен уважно і довго глядів на графа.

— Ви хочете сказати, ексцеленціє, що посполу з Чарторийським, наче два Самсони, розвалюєте із нутра храм філістимлян?

Амбасадор нічого не відповів“.

Мусимо вибачитись перед читачем, що ми навели такий довгий цитат. Але після цього аж буде ясно, як Донцов сфабрикував цитат і що варт його закид про російський патріотизм Косача, і що варта взагалі рецензія „Вістника“. А цитатів так спрепарованих, як цей тут наведений, там повних шість сторінок.

І подумати, що вся та нечесна кампанія тільки тому, що Косач покинув свого часу „Л. Н. Вістник“, а потім знову не скористав з нагоди повернутись назад до Донцова. Це одинока Косачева провина й одинока причина, чому Донцов завзявся тепер „знищити“ Косача як письменника, бо він, мовляв, „не здав іспиту“. Давніше, коли Косач містив свої твори на

сторінках ЛНВ, Донцов не квестіонував його літературних кваліфікацій. Почав у них сумніватись аж тепер, коли Косач має за собою поважний літературний дорібок і загальне признання. Але якраз це й заставляє Донцова виступити проти молодого письменника. Як це видно на прикладі його боротьби проти Юрія Липи, він хоробливо боїться конкурентів, боїться людей, що могли б вирости понад його голову.

Зрештою, той страх перед конкурентами опреділює й справжню величину Донцова. Правдиві духові величини конкурентів не бояться, бо свідомі своєї вартости. А коли виростає противник, що міг би їм дорівняти, то тим ліпше для них, бо є нагода змірити свої сили і виявити свою питому вагу. Конкурентів бояться тільки ті, що, відчуваючи свою слабість, не можуть відважитись на чесну й джентельменську боротьбу. А лицарськости в боротьбі з „конкурентами" закинути Донцову не можна. Тим гірше не для „конкурентів", а для нього. — Косач може бути спокійний, йому рецензії „Вістника" ні трохи не пошкодять.

Діло (13. V. с. р.): „Не можемо врешті не згадати про два вдалі відчитово-літературні вечорі Союзу Українок Еміґранток, присвячені творчості М. Вовчка і Н. К о р о л е в о ї"... (в Варшаві; підкресл. наше). Видно, що українські еміґрантки, присвячуючи літературно-відчитовий вечір Н. Королевій, трохи йнакше задивляються на її творчість, як М. Рудницький з „Діла".

Діло (17. IV. с. р.): „Величезний голод на книжку, який існував на просторах колишньої Росії, панує там ще й досі. І хоч як там пристосовують европейських письменників до більшовицької ідеольоґії всякими передмовами та коментарями (думаємо, що й редакторськими ножицями, Ред. Дзвонів), т е к с т и к л я с и к і в в и д а ю т ь с о в і с н о у щ о р а з т о н о в и х в и д а н н я х" (підкресл. наше). Дуже шануємо непідписаного автора тієї статті, але направду годі повірити, що більшовики для клясиків роблять такий вийнятковий вийняток. В СРСР щоправда обовязує нетикальність, одначе тільки щодо Сталіна.

НОВІ КНИЖКИ

ПОЕЗІЇ

Б. І. Антонич: ЗЕЛЕНА ЄВАНГЕЛІЯ. Посмертне видання. Обг. С. Гординського. Портрет автора кисті В. Ласовського. Вид. „Ізмарагд". Л. 1938, 8⁰, 56.

Б. І. Антонич: РОТАЦІЇ. Посмертне видання. Обг. В. Ласовського. Вид. „Ізмарагд". Л. 1938, в. 16⁰, 20.

Ол. Бабій: ПОЖНИВЯ. Поеми. Вид. „Сад". Обг. М. Бутовича. Л. 1938, 16⁰, 96.

Фр. Шіллєр: ПІСНЯ ПРО ДЗВОНИ. Перел. О. Гузарева. Накл. Т-ва „Мироносиці". Чернівці, 1938, 16 ст.

О. Нелюд: ХУРТОВИНА. Кремянець, 1938, 40 ст.

ПРОЗОВА БЕЛЄТРИСТИКА

В. Ґренджа-Донський: ЧЕРВОНА СКАЛА (Князь Богдан). Епос про хустський замок з XIII в. Вид. II. переробл. й доп. Книгозб. Тов. Укр. Письм. Ужгород, 1938, 16⁰, 112 ст.

М. Кремінарівська: ОПОВІДАННЯ ПРО НАДЮСЮ. Ч. II. Кремянець, 1938, 16⁰, 184 ст.

А. Лотоцький: І ЗАСІЯЛА БЛАГОДАТЬ БОЖА НА КИЇВСЬКИХ ГОРАХ. Опов. про хрищення України. В. „Просвіти", Л. 1938, 16⁰, 48 ст. (1 мапа і 7 іл.).

Ю. Шкрумеляк: СТРІЛЕЦЬКА ПИСАНКА. Л. 1938, 32 ст.

ДРАМА

Ю. Шкрумеляк: СТРІЛЕЦЬ НЕВМИРУЩИЙ. Драм. картина. Л. 1938, 32 ст.

ДИТЯЧА ЛІТЕРАТУРА

О. Коковський: ЮНАЦЬКІ СЕРЦЯ. Опов. В. „Світ Дитини". Л. 1938, 16⁰, 64 ст.

Маріон Адамс: АФРИКАНСЬКІ КАЗКИ. Збірка. В. „Світ Дитини“. Л. 1938, 16⁰, 64 ст.

Ю. Шкрумеляк: ЧАРІВНИЙ КІНЬ. Казка. В. „Світ Дитини“ Л. 1938, 16⁰, 40 ст.

М. Підгірянка: ВІРШОВІ КАЗКИ окремими книжечками: 1. Брисько, гуска і лисиця; 2. Юркова мандрівка; 3. Юрко, Жмурко і Хмурко; 4. Кравчиня Маруся. Кольорові рисунки Е. Козака. Дит. Бібл. „Р. Ш.“ Л. 1938.

РЕЛІҐІЯ — ТЕОЛЬОҐІЯ

ПАСТИРСЬКЕ ПОСЛАННЯ еспанських єпископів про події в Еспанії. Зі вступним словом Високопреосв. Митрополита Андрея. (Відбитка з Архиепархіяльних Відомостей за грудень 1937 р.). Накл. Ґенер. Інст. Кат. Акції. Л. 1938 Вел. 8⁰, 29 стор.

о. М. Каровець, ЧСВВ: ВЕЛИКА РЕФОРМА ЧИНА СВ. ВАСИЛІЯ В. 1882 р. Ч. IV. Вид. ЧСВВ у Жовкві, 1938, 8⁰, 500 ст.

о. Іриней Назарко, ЧСВВ: КАТОЛИЦЬКА ВИХОВНА ІДЕЯ. Накл. Ґенер. Інст. Кат. Акції. Л. 1938, вел. 8⁰, 12 ст.

о. Іриней Назарко, ЧСВВ: МИТРОПОЛИТ РУТСЬКИЙ. Накл. Мар. Т-ва Молоді. Л. 1938, м. 16⁰, 16 ст.

о. М. Марисюк, ЧСВВ: НА ЩО ТЕРПІННЯ НА СВІТІ? Бібл. рел. освіти. Жовква, 1938, 16⁰, 32.

о. О. Лещук: ВИШКІЛ КАНДИДАТІВ МАРІЙСЬКИХ ДРУЖИН. Бібл. Марійських Тов. Л. 1937, 16⁰, 78 ст.

В. Городиловський: З ТЕМРЯВИ ДО СВІТЛА. Опов. на сектарсько-комун. тлі. Катол. читання. Вид. ОО. Василіян. Жовква, 1938, 16⁰, 48 ст.

Світський Обсерватор: З НАШИХ ЛІТНИЩ. Порівнання на релігійно - суспільнім тлі. Накл. Укр. Кат. Орґ. Л. 1938, 16⁰, 38 ст.

Dr. M. Skrudlik: CHRYSTIANIZM A ŚWIAT ZWIERZECY. Księg. Św. Wojciecha. Poznań 1938, 16⁰, 112.

ПУБЛІЦИСТИКА — СПОМИНИ

Ю. Липа: ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ. Обг. С. Г. Накл. „Хортиці“. Л. 1938, 8⁰, 308, 1 мапа і 12 схем.

С. Доленґа: ДОНЦОВЩИНА. Бібл. Укр. Державника. В-во „Варяг“. Варшава 1938, 8⁰, 78 ст.

С. Доленґа: В РІЧНИЦЮ ГАНЬБИ Й СОРОМУ. Вид. М. Куницького, Варшава, 1938, 8⁰, 16 ст.

Ол. Лотоцький: НА РІКАХ ВАВИЛОНСЬКИХ. Збірник статтей. Накл. „Хортиця“. Л. 1938, 8⁰, 192.

М-р П. Ісаїв: НА ПЕРЕКРОЮ ДВОХ ЕПОХ. Найновіші світоглядові напрямки. Бібл. „Дзвонів“ ч. 26, Л. 1938, 8⁰, 42 ст.

М-р Б. Казимира: СПРОБА СУСПІЛЬНОЇ ОБНОВИ. РАСИЗМ ДЕҐРЕЛЯ. (Відбитка з „Дзвонів“) Львів, 1937, 8⁰ 14.

О. Далекий: АНТИХРИСТ У НАСТУПІ. Христ. Кн. ч. 7. Вид. „Мета“. Л. 1938, 16⁰, 32ст .

М-р Мик. Хомяк: ЗА ОРҐАНІЗАЦІЮ УКР. РІЛЬНИХ РОБІТНИКІВ. Накл. „Нове Село“, ст. 32.

О. Кисілевська: ПІД НЕБОМ ПІВДНЯ. По широкому світі. Коломия 1937. Накл. власним, 16⁰, 134.

М. Дольницький: ВІД ПОЛІСЬКИХ БОЛОТ ДО КАВКАЗЬКИХ ВЕРХІВ. Краса рідної землі. Вид. „Просвіта“. Л. 1938, 16⁰, 206.

Д-р П. Лисяк: НАША НАЦІОНАЛЬНА ПОЛІТИКА І ОСТАННІЙ НАРОДНІЙ ЗЇЗД. В. УНДО, Л. 1938, 16⁰, 61 ст.

В. Ковальчук: 22. СІЧНЯ. Комплети програм на нац. свята. „Деш. Кн.“. Л. 1938, 16⁰, 32 ст.

Р. Богданович: КЕМАЛЬ АТАТЮРК. Диктатор Туреччини. В. „Деш. Кн.“. Л. 1938, 16⁰, 32 ст.

Я. Гармаш: ГІТЛЄР. Вид. „Деш. Книж.“. Л. 1938, 16⁰, 32 ст.

PROBLEM POLSKO-UKRAIŃSKI W ZIEMI CZERWIEŃSKIEJ. **Al. Bocheński, St. Łoś, Wł. Bączkowski.** „Wydawca: „Polityka“, Warszawa 1938. 8⁰ 245.

K. Yigit: W ODPOWIEDZI UKRAIŃSKIM IMPERIALISTOM. Wilno 1938 Druk J. Bajewskiego, ul. Tatarska 13. 28 стор. in 8⁰. (Полеміка зі статтями про Крим Б. Галайчука).

D-r Abdullah Zihni Soysal: Z DZIEJÓW KRYMU. Polityka — kultura — emigracja. Prace Młodzieży Krymskiej na emigracji. Nr. 1. Wyd. kwart. „Wschód“. Warszawa, 1938.

НАУКА

Д-р В. Залозецький: **УКРАЇНСЬКА НАУКА ПЕРЕД НОВИМИ ЗАВДАННЯМИ.** Бібл. „Дзвонів“ ч. 25. Л. 1938, 8⁰, 12 ст.

В. Сімович: **ПРОБЛЄМА ГАРМОНІЇ СКЛАДІВ У МОРФОЛЬОҐІЇ СЛАВЯНСЬКИХ МОВ.** Вид. Укр. Іст.-Філ. Тов. в Празі. Прага, 1937, 8⁰, 10 ст.

В. Дорошенко: **ПРИМІТКИ В. АНТОНОВИЧА ДО ШЕВЧЕНКОВОГО „КОБЗАРЯ“.** Вид. Укр. Іст.-Філ. Тов. в Празі. Прага, 1938, 4⁰, 12 ст.

Т. ШЕВЧЕНКО ВЧИТЕЛЬ ТА ПРОРОК. 1814—1864. Вид. „Укр Книжка“. Чернівці, 1938, 16⁰, 32.

М-р Ол. Буць: **ХРЕСТ НА УКРАЇНІ.** (У 950-ліття Володимирового хрещення України). Християнська Книжка. Ч. 5. Вид. кооп. „Мета“. Л. 1938, 16⁰, 32 ст.

А. Лотоцький: **БУЛО КОЛИСЬ НА УКРАЇНІ.** Істор. опов. V. Литовсько-руська доба. Бібл. „Нашого Приятеля“. Л. 1938, 16⁰, 47.

А. Річинський: **СТАРИЙ ГОРОД ВОЛИНЬ.** Вид. „Наша Батьківщина“, 8⁰, 16 ст.

М. Андрусяк: **МАЗЕПА І ПРАВОБЕРЕЖЖЯ.** Кварт. „Вістника“ ч. 2. Л. 1938, 16⁰, 106 ст.

Elie Borschak: L'UKRAINE A LA CONFERENCE DE LA PAIS (1919-1923). (Extrait du Monde slave, (1937—1938). 1938.

Д-р І. Витанович: **АНДРІЙ ЖУК (ІЛЬЧЕНКО) КООПЕРАТОР-ГРОМАДЯНИН.** Накл. авт. Л. 1938, 8⁰, 16 ст.

С. Перський: **ПІД ЮВІЛЕЙ „ПРОСВІТИ“.** Накл. Вид. „Укр. Преса“. Л. 1938, 16⁰, 16 ст.

ЛІТОПИС НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ЗА 1937 Р. Вид. Союзу Прихильників Нац. Музею. Л.

М. Гарас: **ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ Т-ВА „УКР. ШКОЛА“ В ЧЕРНІВЦЯХ 1887—1937.** Ч. 1937, 148 ст.

Е. Храпливий: **ПОТРЕБА РОЗБУДОВИ НАШОГО ХЛІБОРОБСЬКОГО ШКІЛЬНИЦТВА.** Бібл. „Сіл. Госп.“ Л. 1938, 8⁰, 20 ст.

ЗВІДОМЛЕННЯ З ДІЯЛЬНОСТИ УКР. ТОВ. БІБЛІОФІЛІВ У ЛЬВОВІ ЗА 1937 Р. Л. 1938, 8⁰, 8.

РІЖНЕ

А. Гаврилко: **ТОРГОВЕЛЬНІ ПРАЦІВНИКИ.** Кооп. бібл. Л. 1938 Накл. автора. 16⁰, 32 ст.

НАЙНОВІШИЙ СЛОВНИК ЧУЖИХ СЛІВ. Зладив М. Матчак. В-во „Самоосвіта“. Л. 16⁰, 96.

Г. Бобяк: **ЛІК НА ЖІНОЧІ НЕДУГИ.** Накл. м-ра фарм. О. Бобяківни. Бережани, 1938, 8⁰, 16 ст.

НОТИ

Я. Ярославенко: **ПРОСВІТА ПУТЬ НАМ ОСВІТИЛА І ВГОРУ СЕРЦЯ, ВГОРУ ЧОЛА.** 2 просв. пісні на міш. хор. Сл. Ю. Шкрумеляка, музичне оформлення Я. Ярославенка. Муз. накл. „Торбан“ у Львові.

СОН — поезія О. Маковея. Музика М. Лисенка. На міш. хор. Вид. Муз. Т-во ім. М. Лисенка у Львові.

СОН — муз. Лисенка, слова Т. Шевченка.

ПОВНИЙ КАТАЛЬОҐ ВИДАНЬ МУЗ. НАКЛ. „ТОРБАН“. Львів, ул. Софії 78. Форм. 8⁰, 8 ст.

ERRATA

В попередньому числі (3-ім ц. р.) у вірші „Ода до Західнього Вітру“ ст. 82, III. частина, 6. рядок згори замість: „В піни в день жаркий видні, мов рай“, має бути: „Як мерехтять вони із хвиль, мов рай, —“

У статті: „Ґеній Т. Шевченка“, стр. 100, 8 рядок здолу: „На четверо розкопана, розрита могила — За вас сила за вас воля“ — має бути: „Борітеся, поборите, вам Бог помагає — За вас сила“...

У статті: „Франція і Україна“, стор. 113, р. 13 згори: „в очах краів“, м. б.: „в очах Франції одним з країв“; стор. 116, р. 22 згори: „Ґозена“, м. б.: „Ґодена“; стор. 117, р. 7 згори: „Ви Ердис“, м. б.: „Ви Ерґис“; стор. 118, р. 10 згори та далі: „Наполеоніяда“, м. б.: „Наполеоніда“; стор. 119, р. 13 згори: „Величества“, м. б.: „Величности“; стор. 121, р. 18 згори: „з новими“, м. б.: „з ясними“.